

UDK 001 ISSN 1332/456X

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI
ZAVOD ZA ZNANSTVENI I UMJETNIČKI RAD U OSIJEKU

ANALI

Svezak 31 2015.



UDK 001 ISSN 1332/456X

HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

ANALI

ZAVODA ZA ZNANSTVENI I UMJETNIČKI RAD U OSIJEKU

31 / 2015.



Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku

Urednici

Akademkinja Vlasta Piližota
Professor emeritus Antun Tucak

Nakladnik

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Trg Nikole Šubića Zrinskog 11, HR-10000 Zagreb

Za nakladnika

Akademik Pavao Rudan, glavni tajnik

Recenzenti

Prof. dr. sc. Vjera Katalinić, akademik Ante Stamać, Sanja Majer-Bobetko,
akademkinja Koraljka Kos, Rozina Palić-Jelavić, akademik Nikola Batušić

Lektorica

Marija Raguž, prof.

Prevoditelj

Sanja Pehnec, prof

Grafički dizajn, prijelom i priprema

Pavle Hegeduš, akad. slikar-grafičar

Fotografije

Arhiv Muzej Valpovštine, Stjepan Najman, Lidija Aničić

Naslovnica i zadnja strana korica:

Izgled valpovačke kazališne zgrade iz 1962. godine.

Uredništvo

Zavod za znanstveni i umjetnički rad

Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Osijeku

F. Kuhača 29, Osijek, tel.: 031/207-407; e-mail: zavodosijek@hazu.hr

Tisak

Studio HS Internet Osijek

Naklada: 400 primjeraka

Časopis je referiran na portalu znanstvenih časopisa HRČAK pod poveznicom

<http://hrcak.srce.hr/anali-osijek>

Urednik na portalu: Aco Zrnić

Sadržaj

Predgovor.....	7-11
----------------	------

Ljerka Perči

Kazalište na majuru. Valpovačka kazališna baština u prvoj polovici 19. stoljeća.....	13-43
---	-------

Abstract: The Majur Theatre. Theatre Heritage in
Valpovo in the First Half of the Nineteenth Century

Katarina Žeravica, Alen Biskupović

Kazališni život Valpova kroz zbirku kazališnih djela obitelji Prandau	45-59
--	-------

Abstract: Theatre in Valpovo through the Prandau Family
Collection of Theatre Productions

Vjera Katalinić

Bečki kazališni život krajem 18. i početkom 19. stoljeća i Prandauova glazbenoscenska ostavština	61-72
---	-------

Abstract: Viennese Theatrical Life at the End of the 18th
and the Beginning of the 19th Centuries and
the Prandau Collection for the Musical Stage

Stephanie Jug, Sonja Novak

Kazališni repertoar u valpovačkom dvorcu u prvoj polovini 19. stoljeća.....	73-88
--	-------

Abstract: The Valpovo Castle Theatre Repertoire in
the First Half of the Nineteenth Century

Stephanie Jug, Sonja Novak

August von Kotzebue u valpovačkoj rukopisnoj zbirci kazališnih uloga	89-99
---	-------

Abstract: August Von Kotzebue in the Valpovo
Manuscript Collection of Theatre Productions

Ljerka Perči

Graditelj kazališta na majuru Antun

(Anton) Hartman (1749.-1830.) 101-116

Abstract: The Architect of the Majur Theatre,

Antun (Anton) Hartmann (1749 – 1830)

Josip Babić, Ksenija Mamilović

Književnost i kazalište na njemačkom govornom području

u vrijeme djelovanja teatra u Valpovačom dvorcu

grofova Prandau (1790.-1848.) 117-133

Abstract: Literature and Theatre in the German Speaking

Territories During the Existence of the Theatre at the Castle

of the Prandau Counts in Valpovo (1790 – 1848)

Stjepan Najman

Valpovački dramski amaterizam od 1894. do 1995. 135-154

Abstract: Amateur Theatre in Valpovo from 1894 to 1995

Marina Vinaj

Obiteljska knjižnica Prandau – Normann – rukopisno

i tiskopisno blago 155-167

Abstract: The Prandau-Normann Family Library,

Manuscript and Print Treasure

Upute autorima 169-170

PREDGOVOR

Bogatu prošlost Valpovštine umnogome je odredilo formiranje Valpovačkog vlastelinstva koje je darovnicom car Karlo VI. ustupio barunu Petru Antunu Hilleprandu von Prandau i njegovim nasljednicima.

Od tada pa do ukidanja posjeda 1945. g. Valpovačkim je vlastelinstvom upravljalo pet muških gospodara: tri člana barunske obitelji Hilleprand von Prandau te dva člana grofovske obitelji Normann Ehrenfels.



Izgled valpovačke kazališne zgrade iz 1962. godine



Sudionici jednodnevnog znanstvenog skupa u Valpovu 7. siječnja 2010. godine



Ljerka Perči, dipl. ing., aktivna sudionica jednodnevnog znanstvenog skupa u Valpovu 7. siječnja 2010. godine



*Izmjena mišljenja prigodom jednodnevnog znanstvenog skupa u Valpovu
7. siječnja 2010. godine*

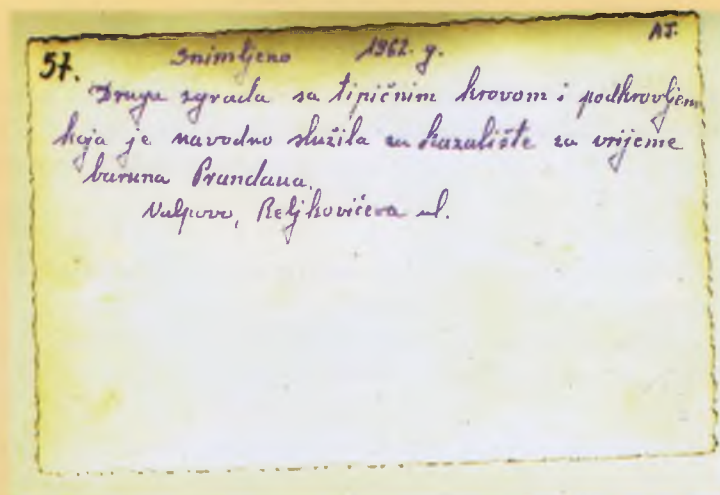
Bogata kulturno-povijesna ostavština pohranjena u baštinskim ustanovama u Osijeku i Valpovu (Muzeju Slavonije, Muzeju likovnih umjetnosti, Državnom arhivu te Muzeju Valpovštine) izvor je brojnih stručnih i znanstvenih rasprava te vrijednih izložbi.

Istraživanjem arhivskoga fonda Valpovačkog vlastelinstva proteklih godina u Državnom arhivu u Osijeku stvorila se slika o izvanredno vrijednoj i zanimljivoj kulturno-povijesnoj građi grada Valpova. Spoznaje ranijih generacija istraživača valpovačke prošlosti nadopunjene su i proširene novim saznanjima.

U arhivskim kutijama ovog fonda postoje množine dokumenata koji opisuju gradnju kazališne zgrade nedaleko dvorca u sklopu novog vlastelinskog majura tijekom 1809. godine. Računi valpovačkih i osječkih obrtnika u tom fondu sljedećih desetljeća od gradnje kazališta iz mjeseca u mjesec daju obrise raznovrsnog glazbenog i kazališnog života u Valpovu.



Izgled kazališne zgrade 1962. godine



"Stidljivi trag" ostavljen na poledini fotografije kazališta snimljene 1962. godine

Generaciji rođenoj desetim i dvadesetim godina 20. stoljeća postojanje kazališta i nije bilo strano. Problem je bio što tadašnjem režimu (nakon 1945.) nije odgovaralo veličati i općenito spominjati tu činjenicu. Naime, sve što je bilo vezano uz vlastelinstvo bilo je nepoželjno. Isti je problem bio i sa osnivanjem Muzeja Valpovštine. Ipak, "stidljivi" trag je ostavljen na poleđini fotografije kazališta snimljene 1962. godine i tom je prigodom autor i foto-kroničar napisao: "Druga zgrada sa tipičnim krovom i potkrovljem koja je navodno služila za kazalište za vrijeme baruna Prandaua." Odlaskom ove generacije Valpovčana činjenica o postojanju kazališne zgrade je otišla u zaborav. Početkom 21. stoljeća okolnosti su se promijenile.

Rad na projektu započeo je 2007. godine Zavod za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u suradnji s Ogrankom Matice hrvatske u Valpovu i gradom Valpovom. Prigodom obilježavanja 200. obljetnice postojanja najstarije kazališne zgrade u kontinentalnoj Hrvatskoj održan je 7. siječnja 2010. godine jednodnevni znanstveni skup na kojem je izneseno 9 radova iz pera 10 autora.

Zahvaljujući dugogodišnjoj upornosti i zalaganju Uprave Zavoda za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Osijeku prikupljeni radovi s temama sa Znanstvenog skupa iz siječnja 2010. godine o investitoru, graditelju i kazališnoj baštini Valpova postaju dostupni u tiskanom obliku kako stručnoj javnosti tako i budućim naraštajima.

Ovim skupom nipošto nije završeno istraživanje o kazalištu i programu koji je izvođen od članova vlastelinske obitelji i gostujućih trupa. Dapače, ovo je samo početak i neka ova tiskovina bude poticaj dosadašnjim ali i novim istraživačima.

Organizacijski odbor zahvaljuje svima koji su na bilo koji način pomogli tiskanje radova, a osobito donatorima:

- Zavod za znanstveni i umjetnički rad Osijek, Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Osijeku
- Grad Valpovo
- Osječko-baranjska županija
- Ogranak Matice hrvatske u Valpovu
- Društvo prijatelja starina Valpovo

Organizacijski odbor

Ljerka Perči*

KAZALIŠTE NA MAJURU. VALPOVAČKA KAZALIŠNA BAŠTINA U PRVOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

Analizirajući arhivsku građu i izvore u fondu ranijeg Arhiva valpovačkog vlastelinstva obitelji Prandau, koji su nastajali u dugom razdoblju od 1721. do 1945. godine, a sada su pohranjeni u fondu 476 u Državnom arhivu u Osijeku, u radu se razmatraju brojne činjenice o gradnji kazališne zgrade na majuru nedaleko dvorca u 1809. godini i kazališnom životu u Valpovu do 1848. godine. Koristeći brojne dijelove ovog ogromnog arhivskog fonda utvrđuju se događaji prije i poslije gradnje same zgrade, njeno održavanje, stanje u vrijeme podjele vlastelinstva u 1831. godini i preinake do 1848. godine. Autorica donosi slabije poznate činjenice o djelovanju kazališnih direktora i glumaca I. Trattniga, C. Slavicka, J. Kurt i J. Libkovitza u Valpovu, Osijeku i Varaždinu. Raspravljajući o izvršenim radovima raznih obrtnika, računima i potvrdama valpovačkih majstora, opisuju se moguće kostimografije i scenografije neutvrđenih kazališnih predstava. Također se donose jednim dijelom imena autora kupljenih knjiga, te kazališnih novina i časopisa koje je nabavio Gustav Prandau..

Ključne riječi: valpovačka kazališna zgrada, valpovačka kazališna baština, arhivski izvori, kazališni časopisi.

Do sada je o otkriću iz 2006., gradnji kazališne zgrade 1809. godine u Valpovu, o priređivanju kazališnih predstava i glazbenih koncerata tijekom godina koje su slijedile u drugom i trećem desetljeću 19. stoljeća, napisano nekoliko opsežnijih radova. Vrijednost otkrića arhivskih izvora o tom povijesnom događaju koji neizmjereno obogaćuje valpovačku kazališnu baštinu moguće je provjeriti analizirajući već publicirane činjenice, kao i nove, koje su uslijedile nastavkom opsežnog istraživanja pojedinih dijelova 275 metara dugog fonda ranijeg Arhiva valpovačkog vlastelinstva, sada HR-DAOS 476 pohranjenog u Osijeku.¹

1 Istraživanja fonda HR-DAOS 476 započeta su u ljeto 2005. godine, nastavljena s brojnim prekidima koji su posljedica ritma nastavnog procesa tijekom svake školske godine. Do 2. siječnja 2009. godine pregledano je arhivskih kutija i rukopisnih knjiga u dužini od 54,7 m, za što je utrošeno ukupno 979 sati. Objavljeni radovi s rezultatima istraživanja su navedeni na

* Perči Ljerka, dipl. inž., OŠ Gustav Krklec, 42237 Maruševac, Čalinec 78.

Do otkrića gradnje zgrade valpovačkog kazališta prema izračunu cijene zidanja graditelja Antona Hartmanna, a on kazalište imenuje *Kommetij=Haus zu Valbo* u 1809. godini², došlo je tijekom istraživanja arhivskog fonda valpovačkog vlastelinstva. To je istraživanje bilo posvećeno glazbenom životu u Valpovu u razdoblju od 1790. do 1825. godine. Između ostalog bila je poklonjena posebna pažnja izučavanju školovanja djece baruna Josipa (Joseph) Hillebrand-Prandaua (1749.-1816.) i Marije rođ. Pejačević (1776.-1863.). Obrazovanje osmero djece u dvorcu sastojalo se iz uobičajenog podučavanja kućnih učitelja i guvernanti i dodatne glazbene poduke koju je davao Michael Schönhof, školski učitelj na plaći od studenog 1792. godine. Svako je barunovo dijete u dobi od oko 5 godina počinjalo primati i glazbenu poduku. Poznat je slučaj barunovog rano preminulog sina Josipa koji je već s tri godine počeo učiti violinu.

Za valpovačku kazališnu baštinu važna je činjenica da je za obrazovanje prvo-rođenog sina Karla (1792.-1865.) i kćeri Marije (Marie) (1795.-1823.) za svaku godinu boravka izvan Valpova, a to se odnosi na boravke u Budimu, Pešti, Bratislavi i Beču za Karla, te Bratislavu i Beč za Mariju, ostalo mnogo isplaćenih računa koji opširno opisuju njihove troškove boravka izvan roditeljskog doma, kao nabavljanje modne garderobe, posjete kazalištima, primanje različitih poduka i nabavljanje razne literature.

U vrijeme kada je završavao bečki boravak kćeri Marije sredinom 1810. godine, na odlasku je kupljeno 12 pari cipela za 174 fl. i „*Comedie Bücherl aller Gattungen*“ za 144 fl.³ Iako nema pobližeg popisa o kojoj se to literaturi radi, ipak treba pokušati pojasniti koliki je to bio iznos novca izdvojen za kazališne tekstove. Već spomenuti učitelj glazbe za taj je iznos trebao davati 288 poduka, svaku po 30 xr. Njegova mjesečna plaća u školi u gotovini iznosila je 100 fl. Možda bi uspoređivanje s godišnjim pretplatama bečkih ili frankfurtskih, bratslavskih ili budimskih novina i tjednika dalo bolji odnos cijena, stoga što se radi o tiskovinama.

Uostalom, da tijekom brojnih desetljeća nije bilo dobrih računovođa u valpovačkoj vlastelinskoj upravi i obvezatnog odlaganja svih spisa, pa i svih računa, kako velikih tako i malih iznosa u pismohranu i arhiv, teško bi se moglo govoriti o valpovačkoj kulturnoj a posebno kazališnoj baštini prije dva stoljeća.

U istu vlastelinsku pismohranu posebno su odlagani godišnji izvještaji pojedinih naselja i sela. Ondašnji oblik autonomije vlastelinskih podanika, u mjestu u

kraju teksta. U tim radovima od 2006. godine na dalje prikazano je slikom više od 55 arhivskih izvora, a u tekstovima citirano više od 160 arhivskih signatura.

2 HR-DAOS 476, kut. 750.

3 HR-DAOS 476, kut. 597, snop 1-74, račun 17.

kojem su prebivali, omogućavao im je da upravljaju na tri godine iznajmljenom mehanom. Takav izraz za gostionicu ili krčmu nalazi se u dotičnim izvještajima. Podanici održavaju zajedničke livade, sakupljaju porcije, izraz za poreze, časte ljude koji su pomagali u poslovima od značaja za cijelo mjesto. Izvještaji su se slali vlastelinu u obliku popisa pojedinih primitaka i izdataka za svaku godinu. Postoji gotovo neprekinuti niz izvještaja iz vremena raznih arendatora cijelog vlastelinstva u posljednjoj četvrtini 18. stoljeća.

Od stalnog nastanjivanja baruna Prandaua u Valpovu, od 1789./1790. do njegove smrti 1816. godine, sačuvani su također brojni pisarski izvještaji. Iako je vrlo velik dio podanika bio nepismen, određeni pisari su vodili pojedinačne izvještaje za svako od nekoliko obližnjih mjesta. Tako su godinu za godinom uz primitke i izdatke nastajale zabilješke o događajima u tridesetak sela i naselja. Bočkinci, Gat, Kapelna, Poganovci, Brođanci, Moslávina, Čadavica, Viljevo, Petrijevc i Valpovo, tek su dio imena arhivskih izvora, kao prave male blagajničke kronike pisane vrlo živim jezikom.

Pišući i govoreći o nedavnom otkriću gradnje valpovačke kazališne zgrade 1809. godine, do kojeg je došlo tijekom istraživanja glazbenog života⁴ u Valpovu, uz postojeći odmak od dva stoljeća od tog povijesnog događaja, svakako je trebalo uložiti puno istraživačkog napora i domišljatosti da bi se moglo objasniti u kakvoj sredini je barun Josip Prandau zamišljao i ostvario svoj naum. Jedno je vjerojatno i sigurno proizlazi iz objavljenih radova i opisanih činjenica da se neosporno može govoriti o valpovačkim desetljećima neprekinutog kazališnog i usporednog glazbenog života koji su otpočeli prije dvije stotine godina na ovom vlastelinskom posjedu.

4 PERČIĆ, Ljerka, *Nekoliko riječi o otkriću valpovačkog kazališta*, Valpovački godišnjak 13, Valpovo 2008., 7-11. U vrijeme promocije Valpovačkog godišnjaka broj 12, 1. srpnja 2007. godine, postavljeno je pitanje kako je došlo do tog otkrića i zašto se to nije ranije otkrilo. Autorica je mogla odgovoriti tek na jedan dio upita samo s obzirom na vlastita istraživanja. Vidi pobliže stranice 7 i 8 istog godišnjaka. Arhivsko istraživanje, mada stvarno ni kod drugih vrsta istraživanja nije mnogo drugačije, zapravo je vrlo složeno. Ono podrazumijeva znatiželju, zanimanje za vrela, izoštreno zapažanje, osjećaj za sitnice, koje su ponekad vrlo važne i često presudne. Zahtjeva izdržljivost, upornost, pomalo i tvrdoglavost da se ne odustane i kad se čini da nastavak istraživanja nije moguć. Učinjena je tek trećina posla. Ukratko, nakon završenog istraživanja treba napisati rad, ali tako da bude razumljiv i objaviti ga, predati kako stručnoj tako i lokalnoj javnosti. Svaka od tih faza rada nosi svoju odgovornost u stvaranju javnog mnijenja i nosi moralnu odgovornost prema veličini otkrivenog povijesnog događaja.

Gdje je početak

Postoji ipak važno pitanje, je li u Valpovu i ranije prije gradnje kazališne zgrade bilo predstava, prikazanja ili drugih uprizorenja. Dvorac, zapravo blagovao-nica, knjižnica, ili njegove reprezentativne sobe, vrlo su vjerojatno bile mjesta povremenog izvođenja glazbe, recitiranja, igranja i predstavljanja. Drugo mjesto predstavljanja mogla je biti valpovačka župna crkva. Za sada se premalo zna o prikazivanju biblijskih tema u župnoj crkvi. Ipak nailazimo na podatak da je 1800. godine prikazivana scena Svadba u Kani Galilejskoj, prema sljedećem blagajničkom zapisu.

Blagajnička kronika za valpovačku zajednicu kojom je upravljao izabrani mjesni knez s nekolicinom prisežnika (eskuta), za 1799. godinu ima obilje događaja koji bilježe uz brojne primitke ukupno 46 izdataka. Treba znati da je pisar sastavio i prepisivao izvještaj oko Silvestrova, a ponekad i koji dan kasnije, već u narednoj kalendarskoj godini. Predaja izvještaja vlastelinskoj upravi svakako je morala biti izvršena u prvim tjednima siječnja. Zato na kraju posljednje stranice pisari uvijek pišu zadnje dane u prosincu. (SLIKA 1)

U nastavku se donosi prijepis dijela stranice sa sedam posljednjih izdataka valpovačkog izvještaja.

40. Kupit jedan Kalendar	6xr
41. Kadje Varosska Livada Kosita i kupita potrossito 2 Akova vina	8fl
42. Knez nosseci u Ossik porczu potrossio	1fl 18xr
43. Na Varossku stranu kupito Papira	2fl
44. Knez i Esskut Gorjanasz iduchi u Magijarsku po Vino potrosili	5fl 21xr
45. Esskuti iduchi drugi put potrosili	4fl 42x
46. Kadje prikazivana Cana Godine 800 dato Lijudima ½ Akova Vina	2fl 15xr

U Valpovu 30.Xbra 799⁵

Poznavaoce ranijeg načina pisanja mjeseca i godina ovaj oblik ne čudi. Jasno je da se radi o 30. prosincu 1799. godine. Više pitanja donosi 46. točka. Kako čitati i razumjeti treću riječ Cana? Očito je da je pisar znao da se to ime prikazivanog teksta piše sa slovom „c“, pa bi zagonетка bila riješena. Poznato je da se prema latinskoj grafiji to slovo čita „k“ i da se ovdje radi zaista o vlastitom imenu koje se i u ono doba slobodnijeg pravopisa pisalo velikim slovom. To je bila Kana 1800. godine.

5 HR-DAOS 476, kut. 91, 3924.

Recensatum 95 15

25. Platito Janu Pratihi La Schafftra - - 45
 36. Na Pargelha Meana Kupita 2 Akova Rika 15. -
 37. Svojemu Pradavcu dato ulaganje - - 4 -
 38. Kanti Stan Koviceva platitka La Rika
 Akova Rika popeti Rika Rika
 pravit kod Li. Paska 1 48
 39. Na Pargelha Meana Kupita 15 Akovaja 1 -
 40. Kupit jedan kalindari - - - 6
 41. Kadje Pargelha Ljuda Rika Kupita
 potrošiti 2 Akova Rika - - 8 -
 42. Kanti infasi - Akov pravit potrošiti 1 18
 43. Na Pargelha Meana Kupita Pargina - 2 -
 44. Kanti : Ekhut Svojimost, duka i pravit
 Rika Rika potrošiti - - 15 21
 45. Ekhut potrošiti duka put potrošiti - 4 42
 46. Kadje potrošiti Cana Godine 800
 dato Svojemu P. Akova Rika - 2 15

C 11 1750 141/20.

U Valpova 20. 1899

SLIKA 1

46 Kadje prikazivana Cana Godine 800 dato Ljudima
1/2 Akova Vina, HR-DAOS 476, kut. 91, 3924.

Dakle u povodu valpovačke Kane uputno je izostaviti novinarski rječnik senzacija. Treba pretpostaviti da se ipak radi o biblijskom toponimu u zemlji Galileji. Što zaista znači ovaj redak na kraju popisa potrošenog novca? Kad je prikazivana Kana, za pola akova, približno 28 litara vina, u valpovačkoj općini Prandauovih podanika, potrošili su 2 fl. 15 xr.

Do našeg vremena stigla je vijest u obliku blagajničkog zapisa: Žitelji Valpova gledali su obiteljski skup u malom galilejskom selu, tj. svadbenu svečanost na koju je došao Isus sa svojim učenicima. Vidjeli su da je majka Marija na svadbi sreća Sina sa skupinom mladih ljudi koji mu se obraćaju s pažnjom. Kad je

nestalo pića, a to bi bio znak negostoljubivosti na svadbenoj svečanosti, Marija je rekla Isusu: *Nemaju vina*. Da bi ukazao čast Marijinom povjerenju i učvrstio vjeru svojih učenika, Isus je učinio prvo čudo. Iz šest velikih posuda napunjenih vodom poteklo je vino. Kušanjem je ustanovljeno je da je to vino bolje od onog ranije posluženog. Svadbena svečanost prema tadašnjim običajima nije prekinuta već se mogla nastaviti.

„Dato ljudima 1/2 akova vina.“ Možda je to bilo piće za glumce i statiste i ostale pomagače. Taj je zapis od velikog značenja za našu teatrologiju, za kulturnu povijest Slavonije i Hrvatske. Ne znamo kako je izgledala prikazivana Kana, ne znamo tko je igrao, ne znamo je li odabir biblijske teme bio u vezi s početkom novog stoljeća. Iz pisarskog zapisa, vidi se po svemu da je taj trošak dopisan na samom kraju 1799. godine.

O tragu u općinskim troškovima koji je do nas došao kao pola vjedra ili 28 litara posluženog vina kad je prikazivana Kana, treba još raspravljati i treba ga slijediti, a trebao bi biti predmet i budućeg istraživanja. Hoće li neki od književnih tekstova 18. stoljeća dati više svjetla, ili će za odgovorima trebati tragati na sve strane, kako u arhivima tako i u stoljetnim knjigama, nije poznato.

Sklonost teatru

Sklonost teatru baruna Josipa Prandaua, vidljivo je, imala je trajne posljedice. Našao je rješenje. Obnavljajući majur koji je još davno, u prvim godinama upravljanja valpovačkim vlastelinstvom podigao njegov otac, odlučio je barun graditi i kazališnu zgradu. To što je kazalište okruženo brojnim stajama nije bio nikakav nedostatak. Pročelja staja i kazališta prema ulici su skladno izvedeni. Pristup kazalištu nalazi se s ulične strane, te je jednako jednostavan kao i ostalim zgradama, kako za ljude tako i za natovarene ili prazne zaprege. Za suvremenog teatrologa smještaj kazališta u takvom okruženju sigurno je višestruki izazov. Tako je šezdesetogodišnji barun Valpovu ostavio baštinu koju ponovo treba ugraditi u svakodnevnu svijest slavonske sredine.

Za života baruna Josipa bilo je više kazališnih predstava. O tome ponajbolje govore popisi oko 160 komada muške, ženske i dječje kazališne garderobe⁶, koji su sastavljeni nekoliko tjedana poslije njegove smrti u jesen 1816. godine. Što se događalo narednih godina može se također odgovoriti, jer već je poznato, da je njemačka družina Ignatza Trattniga davala predstave u sezoni 1822./1823. Ostala je sačuvana i rukom pisana kazališna cedulja od 3. veljače 1822. godine na čiji je

6 HR-DAOS 476, kut. 327.

donji dio sam Trattinig vlastoručno dopisao zamolbu za pomoć. Iz podjele uloga vidi se da su između ostalih glumaca igrali njegova supruga i kći.

U doba kada trebamo nešto više znati o toj družini koja je prema isplatnicama valpovačke vlastelinske blagajne primala mjesečne naknade u obliku pretplate za igranje u Valpovu, bilo je potrebno pročitati sve do sada objavljeno o direktoru Trattnigu i njegovim glumcima⁷. I nije suvišno spomenuti, osječki arhivski izvori čuvaju tužbu apotekara M. Arna protiv glumca J. H. Nitscha, člana kazališne družine, koji je nastupio i na valpovačkoj predstavi, i u to vrijeme, točnije mjesec dana ranije, 7. siječnja 1822. godine, posudio 18 fl. Među ukupno 5 spisa, u kojima je pisano između 26. srpnja 1827. godine i 27. ožujka 1829. godine jedan je napisan rukom *Direkteura Ignatza. Trattniga*⁸. On je potvrdio da nije svome glumcu ustegnuo niti novčića od posuđenog iznosa od 18 fl.

Novo i do sada nepoznato je da je Trattnigova družina u sezoni 1833./1834. davala predstave u Varaždinu⁹. Iz priznanice upravitelja varaždinskog ubožništva vidi se da je ta družina održala 68 predstava. Za svaku su uplatili 30 xr., što čini ukupno 34 fl. Upravitelj Wenzel Zenner napisao je na priznanici da su predstave davane od studenog 1833. do 24. ožujka 1834. godine.

Zanimljivo je da među snopom sačuvanih kazališnih cedulja u Gradskom muzeju Varaždin postoje dvije bez datuma, a na sebi imaju između ostaloga otisnuto i Trattnigovo ime i prezime¹⁰. Obje su cedulje oštećene. U neko neutvrđeno vrijeme poslije tiskanja služile su kao omoti neutvrđenih predmeta. Vrlo lako bi se moglo reći da su to mogle biti i neke knjižice približne visine 13 cm. Vide se obrisi hrpta, papir je mjestimično istrošen ili je od upotrebe na rubovima nestao. Svi dijelovi obje cedulje nalijepljeni su na dvije tanje ljepeke.

Jedan program, predstava pod upravom Alberta Steina i Ignaza Trattniga, izveden je u korist glumca Josepha Beyera. U predstavi dvostrukog naslova *Wiedervergeltung, oder: Die Verweklung der beyden pohnischen Könige*, igraju obje gospođe Stein i Trattnig. Lijevi stupac s licima je sačuvan, ali nedostaje desni dio cedulje s imenima glumaca. Druga cedulja također istim redosljedom

7 FIRINGER, Kamilo, *Osječko kazalište u prvoj polovini XIX. stoljeća*, u Spomen-knjiga o pedesetoj godišnjici Narodnog kazališta u Osijeku 1907. – 1957., Osijek 1957., 31.

8 HR-DAOS 6, 658 / 1829.

9 HR-DAVŽ 2, 1004 / 1834.

10 Gradski muzej, Varaždin; inv. br. 58797 i 58798. Sredinom siječnja 2009. pregledana je i zbirka xerox kopija u Zavodu za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe u Odsjeku za povijest hrvatskog kazališta HAZU, Zagreb i utvrđeno je da postoje kopije oba varaždinska nedatirana programa. Na tim kopijama se ne vide opisane pojedinosti o uzroku mogućeg oštećenja.

navodi imena obojice direktora. U drami *Dreysig Jahre aus dem Leben eines Spielers* igraju između ostalih glumaca i braćni parovi Stein, njihova mala kći i gospodin i gospođa Trattinig.

Podjela valpovačkog posjeda godine 1831.

U proljeće 1831. godine u vidu podjele vlastelinstva između braće Karla i Gustava Prandaua, sastavljena je višečlana komisija koja je dobila zadatak da popiše cijeli valpovački posjed. To je značilo sva polja, livade, šume, građevine, staklenike, inventare kako za velike tako i male djelatnosti koje su se obavljale u Valpovu, na zemlji ili na vodi. Između ostaloga to je značilo popisati bačvarsku, kovačku i kolarsku radionicu, mlinove, pivaru, mljekaru, pa i sve ostalo na majuru. Tako je ovdje ponovo popisana svaka građevina, procijenjeni su svi radovi kako bi se dobila i vrijednost staja, ali i kazalište. Procjenu su radili zidarski majstor kao prvi, slijedio ga je tesarski majstor i onda su se njihovim procjenama pribrajale i procjene za stolarski, bravarski i staklarski posao. Na taj je način nastalo pet knjižica, u kojima se uvijek istim redoslijedom mogu čitati veličine, visine i dužine u klafrima i palčevima, pa brojevi i vrste vrata i prozora, površine podova, podruma i tavana, brojevi dimnjaka. Bez sumnje izvanredno vrijedni arhivski izvori, jer se tako zna i kakvi su bili prozori i vrata na kazalištu. Bilo je 8 ljetnih i 8 zimskih prozora, svako s 4 krila, zajedno su imali 96 okana. Kazališnih vrata bilo je 5, od toga dvojica dvostruka i jedna podrumaska. Zna se da je površina poda iznosila 35 četvornih klafra i da su u vrijeme popisivanja bile dvije peći.¹¹

Iz svega iznesenog vidi se da je kazalište i dalje bilo sastavni dio majura, održavano, u dobrom stanju i dva desetljeća poslije izgradnje 1809. godine. Poznajući okolnosti u kojima je nastao ovaj složeni izračun vrijednosti gospodarskih i luksuznih zgrada, tako je napisano na naslovnici tesarske knjižice, treba ipak pogledati kako se Prandauovo kazalište mjeri s vrijednostima njegovih gospodarskih zgrada.

1. stan vrtlara	3292 fl.
2. staklenici i kljajališta	10686 fl.
3. staja za tegleću marvu	10901 fl.
4. staja za mliječne krave	10081 fl.
5. škola za jahanje	3473 fl.
6. kazalište	4009 fl.
7. kokošinjac	3032 fl.
8. kolarnica	1775 fl. ¹²

11 HR-DAOS 476, I / 52 do I / 55.

12 Ovdje su napisani zbrojevi iz svih pet knjižica. Iznosi su zaokruženi samo na florene, heleri nisu uzimani u obzir. Za uspoređivanje to su dovoljno pouzdani iznosi. Možda ovi brojevi kao i

Valja priznati u ovoj tablici vrijednosti građevina između kokošinjca i staja za tegleću marvu, kao najniže i najviše vrijednosti u cijelom majuru, kazalište je u redu veličine malo ispod neke srednje vrijednosti. Možda je tako bilo i dvadeset godina ranije, što se tiče troškova, pa je barun lake ruke krenuo u ovaj luksuzni dodatak koji u cijelosti nije previše opteretio cijelu investiciju.

Te 1831. godine mlađi barunov sin Gustav postao je punoljetan s 24 godine, trebao je preuzeti svoj dio nasljedstva. Prema podjeli sa starijim bratom Karlom, preuzeo je istočni polovicu vlastelinstva sa sjedištem u Valpovu, dok je Karlo preuzeo zapadni dio sa sjedištem u Miholjcu. Gustav je povremeno boravio i u kući u Gornjem gradu u Osijeku.

Mladost baruna Gustava Prandaua

Arhivska vrela o životu barunove obitelji u Osijeku mogu se pratiti prema zapisima mjesečnih troškova za kućanstvo koja su sačuvana u nizu od 1836. do 1848. godine. Računi koji su se plaćali za raznovrsne aktivnosti kako u Valpovu tako u Osijeku, tvore drugu cjelinu izvora. Između ta dva manja dijela ovog ogromnog vlastelinskog arhiva postoje i sačuvani dijelovi računa kojima je plaćan Gustavov boravak na studiju prava u Zagrebu prije punoljetnosti. Ove tri cjeline svaka za sebe bez pretjerivanja pokazuju da je Gustav samo nastavio svoje druženje s kazalištima, predstavama, glumcima, kazališnim novinama, kazališnim tekstovima.

Poznat je podatak, ali vrijedno ga je spomenuti ponovo, da je Gustav večer prije ulaska u bečki odgojni zavod Theresianum zajedno s upraviteljem valpovačkog dvora Martinom Turkovićem, koji ga je pratio u jesen 1815. godine na putu do Beča, bio pogledati izvjesnu kazališnu predstavu.

Svakako bi bilo zanimljivo pokušati povezati zagrebačke kazališne izvore s Gustavovim studentskim boravkom na Griču. Na takva razmišljanja upućuju izvjesni sačuvani računi zagrebačkih trgovaca i obrtnika i činjenica da je gospođi Kušević plaćeno 375 fl za Gustavovu prehranu u 1827. godini¹³. Iz sadržaja dva knjižarska računa pisana za travanj 1826. i dalje po danima, vidi se da je kupovao kazališne tekstove, kazališne novine i igre za zabavu. U studentskoj je sobi imao puno literature, časopisa i novina, samo što dio knjiga sigurno nije ulazio u

mnogi drugi računi koji su se sačuvali u arhivskim kutijama valpovačkog vlastelinstva posluže za neke buduće polemike koliko je koštala kultura, glazba, knjiga ili kazalište u prvoj polovici 19. stoljeća.

13 HR-DAOS 476, kut. 593, Conto od 20.9.1826.

pravne nauke.

Luna, Agramer Zeitschrift, kraće *Luna*, počela je izlaziti dva puta tjedno početkom srpnja 1826. godine i imala je povremenu, ali važnu i iscrpnu rubriku *Theater in Agram*. U njoj je sve zabilježeno što se prikazivalo u sezoni koja je otpočela 2. travnja 1826. a završila 1. travnja sljedeće godine. Sreća je što je u *Luni* zabilježeno u nastavku i ono sve što je prikazivano do 24. srpnja 1827. godine, kada se bilježi naslov predstave *1727, 1827, 1927* i još jedna neimenovana održana na otvorenom 19. kolovoza¹⁴. Što je od toga gledao Gustav? Možda će se na to pitanje moći odgovoriti poslije pretraživanja troškova za vlastelinske službenike koji su putovali u Zagreb i natrag, da bi mladog baruna pratili na putovanju. Popisi godišnjih izdataka za dnevnice za svakog kočijaša imenom i prezimenom vođeni su vrlo temeljito. Obračuni putnih troškova mogu biti pouzdani izvori za pretpostavke u kojem je razdoblju Gustav boravio u Zagrebu.

Kupovanje kazališne literature

Zabilješka Franza Suppana, koji se potpisao kao trgovac knjigama, potvrđuje da mu je 20. travnja 1826. godine u Zagrebu isplaćen iznos od 32 fl. 42 xr. za neopisane predmete, a najvjerojatnije su to bile neke ranije isporučene knjige. Dalje, u nastavku u istom računu on piše da su plaćeni svesci 25, 26, 27 *Deutsche Schaubühne*, drugih 5 svezaka izvjesnih djela u nastavcima, te svesci od 1 do 20 Kotzebuovog kazališta za 13 fl. 20 xr.¹⁵.

Druga zabilješka s popisom prodanih knjiga i njihovim cijenama otpočinje s istim nadnevkom 20. travnja 1826. godine. Tog je dana kupljen vojni šematizam za 1826. godinu, Csaplovicheva djelo o Slavoniji u dva dijela, 48 svezaka biblioteke *Labirint*, 1. i 2. godište putne biblioteke i djela Waltera Scotta u 40 svezaka. Devet dana kasnije Hartlaubov katekizam homeopatije i Mükisheva homeopatija. Drugog svibnja kupljena su Sjećanja na Italiju, 10. svibnja opet Kotzebuovi romani 1 do 4, te 7 do 30, ukupno za 18 fl. 40 xr. Tridesetog u istom mjesecu kupljena su tri sveska, 21. do 23. Kotzebuovog kazališta. Sedam dana kasnije kupljena su tri sveska, 28. do 30, *Deutsche Schaubühne*. Dvanaestog lipnja kupljeno je nešto nastavaka za zabavu i Gottschalckov Almanach viteških ordena u tri dijela s grafičkim otiscima. Račun je pisan i na drugoj stranici papira. Slijedi da su u srpnju kupljena dva, 24. i 25. svezak Kotzebuovog teatra. Zadnji zapis u rujnu odnosi se na 27 svezaka neimenovanih nota, svaki po 8 xr., ukupno 3 fl. 36

14 BREYER, Blanka, 1938., 54.

15 HR-DAOS 476, kut. 593, Conto prilog „L“.

Vestatuer

Račun Franza Suppana za knjige i časopise iz 1826., HR-DAOS 476, kut. 593, snop 10.

xr. ¹⁶. (SLIKA 2)

Kazališni život poslije podjele posjeda

Razumije se da je Gustav imao nove ideje kako provoditi život između Valpova i Osijeka. Vidljivo je to iz brojnih računa koji se i na novi način zapisuju od 1. travnja 1831. godine na dalje¹⁷. Poslije novog ustroja službenika vlastelinske

16 HR-DAOS 476, kut. 593, snop Nr. 10.

17 HR-DAOS 476, kut. 752 do 791, to je 41 kutija ili 4,1 m arhivskih izvora; postoji i drugi dio gradiva u kut. 524 do kut. 526 još 0.3 m gradiva.

uprave u svim objektima su obavljani nužni sitni popravci. Tako se zna da je cijelo kazalište nanovo prebojano, a lončar je obnovio dvije kazališne peći. Glazbeni instrumenti i drugi predmeti su se često kolima vozili između te dvije adrese¹⁸.

Može se reći da je u bilježenju troškova s početkom kalendarske 1836. godine došlo do promjena; za ova istraživanja stvarana je kazališna riznica. Pišu se mjesečni izvještaji za osječko kućanstvo. Poslije tjednih izdataka za namirnice slijedi niz datuma s opisima svakog troška, a najčešće u istom mjesečnom ovitku priložen je i originalni račun. Izdatci za kulturni život, kako u Osijeku tako i u Valpovu, redaju se iz kutije u kutiju, iz računa u račun.

U svemu je tome važno da je svaki puta zabilježen i nadnevkom kupovine, izvršene usluge ili neke druge aktivnosti koja sama po sebi upućuje na pripremu ili izvedbu predstave, a priloženi račun donosi i neke posebnosti. Što je još važnije, u većem broju slučajeva nema nikakve sumnje u mjesto održavanja, može se jasno reći: to je bilo u Valpovu.

U povijesti Valpova i njegovog kazališta izgrađenog 1809. godine, očito je važnu ulogu imalo nekoliko neimenovanih pisara iz vlastelinske uprave i upravitelja kućanstava u Valpovu i Osijeku. Sve što se do sada saznalo, a to nije malo, sadržano je u zapisima i svjedočanstvima pisanim perom i crnilom. Ispravno ispisani računi, više puta potpisani, ovjereni, priznati, ispravljani, odobreni, svi oni govore o kazališnom životu do 1848. godine. Pokazuju da je Gustav imao gotovo svaki račun u rukama, da ih je kontrolirao do zadnjeg novčića i vlastoručno odobravao. Povremeno nije prihvaćao račune, plaćao je samo umanjene iznose.

Uz spomenute rukopisne izvore nalazi se i jedan tiskani, a odnosi se na dvije Kuhačeve rečenice. Slobodno preneseno, prva opisuje *malo, lijepo i cjelovito kazalište, prvo u Slavoniji*. Iz druge se saznaje da su tu često *prikazivali razne komade članovi obitelji i pozvani dobrovoljci*.

U jesen 1835. godine u valpovačkoj gostionici spavali su i hranili se muzikanti iz Pečuha i Miholjca. Prema zapovijedi visokorodnog baruna, tako piše u popisu troškova, vlasnik gostionice, ugostio je također i osječke muzikante. Račun je vrlo zanimljiv i prelazi okvire zadane teme¹⁹. Teško je prosuditi što se igralo, a

18 HR-DAOS 476, kut. 756, 339. U popisu dnevnica za kočijaše zna se tko je i kada vozio pojedine klavire. Iz broja kupljenih metalnih žica kod Osječanina, trgovca željeznom robom, C. Waltersa može se reći, sviralo se danima bez prekida, od jutra do večeri; kut. 577, 132 vozilo se i do glazbene škole u Tvrđi.

19 HR-DAOS 476, kut. 762, 304.

što se pjevalo. Iz jednog računa šeširdžije Michaela Knoblocha zna se da je za Theater izdao 4 šešira u listopadu 1835.²⁰

Zanimljivo je da je 24. studenog 1835. kupljen konopac za svjetiljku u kazalištu za 10 fl. 45 xr. Kako je to skupocjen konopac, moguće je da se radi o visećoj svjetiljci, lusteru koji se često spuštao i podizao, pa je konopac trebao biti posebno otporan na trošenje. Da je bilo i hitno i važno, ali ne zna se točno što, očito je prema plaćenim troškovima za putovanje do Osijeka i natrag u jednom danu. Iste godine 19. prosinca plaćena je zaprega 7 fl. 50 xr. da bi izvjesni Maler i Hr. Libkovitz mogli otići i vratiti se u Valpovo²¹. Još se zna da je osječki vlasuljar Johann Jordan pred Božić poslao račun za 5 vlasulja svaka po 4 fl. i 5 vlasulja svaka po 4. fl 30 xr., ukupno 42 fl. 30 xr.²²

Račun lončara Antona Dankovicza daje malo svjetla u moguća događanja u kazalištu i oko njega. On piše da su dva momka radila 20 dana i 15 noći potrebite stvari, trošak ukupno 70 fl. Drugi se put radilo 10 dana i 10 noći, te je platio još neke "farbe" i dva momka pomagača, te je nastao trošak od 40 fl. Dalje, tijekom 4 dana rada uz „malara“ i korištenje vrlo fine boje bio je to trošak od 15 fl. Zatim su u računu zemljani lonci i zemljano posuđe i ostala lončarska roba te popravci kaljevih peći; na kraju su još neke sitnice, naravno bez posebnog opisa. Sve ukupno 152 fl. 22 xr. Gustav je bio nemilosrdan i isplatio je samo 100 fl.²³

Na početku 1836. godine u siječnju mjesecu svaki treći, četvrti dan jurili su dvoprezi i troprezi između Valpova i Osijeka. Prevozili su muzikante, trubača i učitelja glazbe. Tako se nastavilo i u veljači do poklada²⁴. Bilo je to vrijeme više balova, jedan je bio posebno za služinčad. Sigurno je bilo i kazališnih predstava. Jedna ili više? Zna se da su u tri navrata, 4., 9. i 13. siječnja kupovane boje. Postavljano je neko staklo, rađen je alat, ormar je bojan srebrenom bojom, izrađena je drvena noga i 4 štake²⁵. Gospođi Kluger plaćeno je 26. siječnja 4 fl. za *Staberls-hochzeit*²⁶. Je li to bio drugi tekst u pripremi? Iz računa bravara koji je predan koji

20 HR-DAOS 476, kut. 524, Mai 1836.

21 HR-DAOS 476, kut. 762, 305. Ukupna kilometraža za konjsku zapregu bila je do Gornjeg grada 50 km, do Tvrđe 55 km, a možda i Donjeg grada oko 62 km. Navedena cijena prijevoza je ona prema kojoj se računao trošak vlastelinske zaprege, koliko je bilo upregnutih konja i vlastelinskog kočijaša koji je imao pravo na dnevnicu.

22 HR-DAOS 476, kut. 762, 318.

23 HR-DAOS 476, kut. 762, 261.

24 HR-DAOS 476, kut. 524

25 HR-DAOS 476, kut. 763, 169, 222, 223, 238.

26 HR-DAOS 476, kut. 524. Naslov se donosi grafijom iz arhivskog izvora. Zanimljivo je da je pregledom naslova i sadržaja 207 njemačkih rukopisnih kazališnih komada pohranjenih u Muzeju Slavonije Osijek, utvrđeno da u kutiji koja nosi oznaku IX A.78 – IX A. 86 postoji

mjesec kasnije vidi se da je do kraja veljače radio određene predmete i dijelove neutvrđene scenografije.

Iz siječnja 1836. postoji račun vlasuljara Johanna Jordana za tri usluge. Dese-tog je češljao tri vlasulje, sedamnaestog je načinio *Alonschen* vlasulju, a dvade-setdrugog dva crna brka s bradama. Očito je da su to bili radovi za tri predstave, ali je pitanje odnosi li se na isti naslov. (SLIKA 3)

Iz računa krojača Ernsta Rehtaga koji je naslovio svoj popis kao „Krojački radovi za milostivog gospodina baruna i za Teatro“, i uzicom je povezan uz ostale, zna se da je pomagao pri siječanjским i ožujским šivanjima kostima. Pri dvije travanjske predstave, pa i prvog svibnja oblačio je „in Teatro“, to će reći bio je garderobjer, i načinio dva dobra kaputa iz svilene tkanine. Značajno je da su dvije predstave održane u prirodi, kod kupelji nedaleko kazališta, jer i tamo je, piše u računu ovog valpovačkog krojača, osobno pomagao. Na kraju svog popisa radova krojač navodi da je još radio 5 puta „in Teatro“, pa sve zajedno iznosi 46 fl. 48 xr. I u ovom slučaju Gustav je srezao račun: 13. srpnja isplaćeno je 40 fl.

Važno je istaknuti da se te godine bilježi po milostivom odobrenju isplata 700 fl. u srpnju 1836. Iz osječke kućne blagajne, iste one iz koje su plaćali kruh, meso, ribu, mlijeko, maslac i sve ostale dnevne potrebe, predano je glumcu Josephu Kurtu 700 fl. (SLIKA 4). Uz dodatna istraživanja moglo bi se sigurno saznati zašto se barun Prandau odlučio pomoći J. Kurtu s tolikim novcem kad je isti bio upleten u izazivanje nereda i tučnjavu s plemićima i građanima Pečuha, pa je nekoliko mjeseci ranije završio pretučen u gradskoj tamnici²⁷.

tekst s oznakom IX A. 82 – 148 povezan debelom uzicom i nosi isti naslov. Drugi naslov istog teksta napisan je u nastavku i u prijevodu glasi „Mladoženja u bačvi“, vesela igra u tri čina. Na papiru su crnilom pisane uloge Urše, a olovkom je nacrtan jelen. Neke druge uloge imaju crnilom napisana imena Tony, Victor, prekríženo Libkowitz. Ovdje iznesene činjenice su napisane na temelju bilježaka koje su načinjene u Muzeju Slavonije Osijek tijekom istraživanja u ljetu 2006. godine. Što se tiče osobe koja ima prezime Libkowitz, zanimljivo je da se osoba istog prezimena spominje u radu MUCIĆ, Dragan, *Kazališni prostori u Osijeku od 1735. do 1975.*, u Četvrtom znanstvenom saboru Slavonije i Baranje, 1, Osijek 1984., 261-272, bilješka 23. Autor piše da je ljekarnik M. Arno u sezoni 1834./1835. priredio 62 predstave i kasnije Ivan Libkowitz (svakako doseljenik) neutvrđeni broj predstava u sezoni 1844./1845. Autor navodi u istoj bilješci 23 da su podaci od 1840. do kraja stoljeća u još neobjavljenom rukopisu njegovoga rada pod naslovom „Teatar u Osijeku u XIX. Stoljeću“. Za sada se ne zna gdje je pohranjen izvorni podatak koji se odnosi na sezonu 1844./1845. u kojoj je djelovao J. Libkowitz.

27 MÁRFI Attila, *Počeci kazališnog života u građanskom Pečuhu*, u Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje, 4, 73.

Red. broj	Ime	Opis	Za Davanje	
			fl.	kr.
		<i>Rechnung</i>	574	16
6	.	franz. Franz, Soboda, Wirtz, Spatzen, Li Kocher, von St. Jean 555 bis St. Jean 556 last guittung	200.	—
7	.	last v. Dauter, Cotta, den Kuyllhoff, Carl, Boonig H. J. Kuyllhoff, Spato, Li, Wirtz von St. Jean	12	—
8	.	last guittung, den Wirtz, den Kuyllhoff Friedrich, Dauter, Li, Cotta, per 555 rechnet	60	30.
9	.	last guittung, den Wirtz, den Kuyllhoff Friedrich, Dauter, Li, Cotta, per 555 rechnet	75	—
10	.	franz. Cotta, den Wirtz, den Kuyllhoff Friedrich, Dauter, Li, Cotta, per 555 rechnet	270	—
11	.	den Wirtz, den Kuyllhoff, den Cotta, per 555 rechnet	700.	—
12	.	last guittung, den Wirtz, den Kuyllhoff Friedrich, Dauter, Li, Cotta, per 555 rechnet	7.	30.
13	.	last guittung, den Wirtz, den Kuyllhoff Friedrich, Dauter, Li, Cotta, per 555 rechnet	10.	—
<i>Summa</i>			2021	15
<i>franz. Cotta, den Wirtz, den Kuyllhoff</i>			37	—
<i>Summa</i>			2058	15
<i>franz. Cotta, den Wirtz, den Kuyllhoff</i>			16	—
<i>franz. Cotta, den Wirtz, den Kuyllhoff</i>				

SLIKA 4.

11. Upis novca od 700 fl za glumca Jos. Kurta, HR-DAOS 476, kut. 524,
Juli 1836.

Sada su pak na osnovi arhivske građe mnoge pojedinosti rasvijetljene. Ovo preplitanje kazališnog i glazbenog života olakšava posao povjesničarima kulture. Praznine i nejasnoće su manje, ali kako to biva, pitanja je opet više. Sada se zna da su se predstave davale tijekom godine, domaći majstori su bili uključeni u scenografiju i kostimografiju. Za prave teatrološke odgovore treba još odgonetavati. Glumac Joseph Kurt je poznata osoba na ovim prostorima, Gustav Prandau je od najranije dobi vezan uz kazalište, bavi se njime, ima novaca, spreman je trošiti za kazalište.

Poznato je da je Kurtovo igranje u Osijeku zabilježeno u sezoni 1830./1831. sa 105 predstava i drugo u svibnju 1834.²⁸ (SLIKA 5). Ova kazališna cedulja je tri godine starija od do sada najstarijeg sačuvanog kazališnog plakata za neku predstavu u Osijeku²⁹. Direktor J. Kurt prikazao je po *prvi puta u korist gradske ubožnice novu karakternu sliku svog vremena* koja se prikazuje u k. k. Hoftheateru i u Pešti, a još je u rukopisu. Glumci koji su igrali jesu stari poznanici. Hr. Nitsch više puta spominjan od 1822. godine na dalje. Prezimena Blum javljaju se dva puta, Buchenhain četiri puta, Hofer, Strauss, Vesta i Waha su često zapisana na kazališnim rukopisnim svežnjevima donesenim iz valpovačke vlastelinske knjižnice i spremljeni u 32 zelene kutije u Muzeju Slavonije Osijek.

Divaldovi računi za kazališne cedulje

Među računima koji su pravdali izdani novac sačuvano je i 5 računa za ukupno 8 tiskarskih radova koje je obavio M. Divald. Ovdje se donose u prijepisu s datumima izvršenja:

- 14.12.1836. 100 oktav, 10 plakat cedulja za 15. o.m. na finom papiru 6 fl.
- 23.12.1836. 60 folio cedulja za 26. o.m., na tiskarskom papiru 3 fl.
- 30.1.1837. 60 plakata za 31. o.m., na pisačem i tiskarskom papiru 4 fl.
- 5.2.1837. 60, oktav, kazališnih cedulja za 6. o.m. 2 fl. 30 xr.
- 11.2.1837. 60, četvrtina, kazališnih cedulja za sljedeći dan 3 fl.
- 20.7.1837. 1000 pozivnica na bojanom papiru 11 fl.

28 FIRINGER, Kamilo, *Osječko kazalište u 1834 godini*, Glas Slavonije br. 2505, od 27. svibnja 1953. godine. U otisnutom tekstu na petoj stranici autor je opisao sadržaje dopisa koje je našao u predmetu upućenom gradskom poglavarstvu. Donio je sve pojedinosti o troškovima za održavanje predstave i izračun čistog dobitka koji je preuzeo inspektor novogradske ubožnice. U istom arhivskom izvoru bila je priložena kazališna cedulja koja pokazuje tko je sve igrao u *Oporuci siromašne žene*, HR-DAOS 6, PGO 1211/1834.

29 VINAJ, Marina, *Plakat na plakat iz zbirke Muzeja Slavonije Osijek, Osijek 2008.*, 7. U ovome otisnutom redoslijedu, kako su već i stariji autori spomenuli, plakat iz 1816. godine odnosi se na zagrebačku, a ne osječku predstavu.

ABONNEMENT

EGGEL

SUSPENSE

Der Anfang ist von heute an, um 7 Uhr.

(20.)

Die morgende Vorstellung ist im Abonnement.

Es ist hoher Beweislung

mit dem Ende den 3-ten May 1834, unter der Direction des Joseph Kunt, im Generalanwesens-Spater aufgeführt:

zum Vortheile des Armen-Instituts dieser königlichen Residenz

zum erstenmal:

Das Element der Armen

Stoll.

Die erste Vorstellung unserer Zeit in fünf Aufzügen von Carl Stoll, der, seitig Jahre aus dem Leben eines Soldaten, auch im Brautpaar.

Allgemein als die beste und geschmackvollste aller neuesten Erscheinungen anerkannt, und (sowohl im t. f. Hoftheater als in Weisk mit dem ausgezeichneten Beweise oft wiederholt gegeben.

GENELOG:

v. Perrot, Ober-Richter	" Herr Weisk	Carl Moritz, Schatzmeister des Hofes	" Herr Gump
Späher, sein Sohn, kein Juchst-Colleagues	" Herr Gump	Amalie, sein Schwester	" Dan. Juchst
Grünlich, sein Bruder	" Herr Gump	Madame Arons, Postkabinen	" Herr Gump
Christ v. Dalmay, ihr Sohn	" Herr Gump	Dulcis, Diener bei Perrot	" Herr Gump
Duchamps, Abbe	" Herr Gump	Gemais, Diener bei Frau von Dalmay	" Herr Gump
	" Herr Gump	Ein Fährer	" Herr Gump
	" Herr Gump	Wiederer Schatzmeister des Hofes	" Herr Gump

Die Handlung spielt in Paris im Jahre 1811, die fünfte Aufzählung fällt um drei Tage später als die vierte.

Will bei der Vorstellung, daß gemäß nach dem Ende gegeben wird, welches Tages seligen Gedächtnisses der Hoftheater zu Paris, und in der Überzeugung, daß die oben beschriebene Gattung (sowohl im Hoftheater als in Weisk mit dem ausgezeichneten Beweise oft wiederholt gegeben.)

Der Anfang ist von heute an, um 7 Uhr.

SLIKA 5.

Kazališna cedulja od 3. svibnja 1834., HR-DAOS 6, PGO 1211/1834.

		\$.	c.
1837.			
5 th Febr.	60 Mils 8 ^{ths} of January the in Cash P.M.	2	30.
11 th Feb.	60 Mils 4 ^{ths} of January the in Cash Paid by -	3	-
Summed		5	30.
Prof. Off. and 19 th May 1837			
I hereby certify that the above is a true and correct copy of the original as it appears in my books and records at New York City on the 19th day of May 1837. Attest: Jas. R. [Signature]			
5/3 30X Prof. Off. and 19th May 1837			

31

- 25.7.1837. 12 finih, 60 uobičajenih cedulja, četvrtina, za 26. o. m. 3 fl.
31.7.1837. 60 cedulja na pisaćem papiru, 12 na finom, četvrtina za 2.8.o.m.
3 fl.

Na svakome računu je Divaldov potpis ispod iznosa, u lijevom donjem uglu je barunovo odobrenje, a desno dan isplate s novim Divaldovim potpisom. uz primljeni iznos novca. Račun za kazališne cedulje za predstave 6. i 12. veljače napisan je tek 17. ožujka. Barunov službenik je 31. ožujka potvrdio da su cedulje otisnute i odmah poslane u Valpovo³⁰.

Ako se zna kako je tijekom kalendarske godine slijedio ritam kazališnih predstava moguće je reći da su tijekom zime imali 5 predstava, a ljeti dvije za koje su tiskani programi. Ovaj broj od 1000 pozivnica na raznobojnom papiru potiče na razmišljanje³¹. Ako se vidi da su ostali plakati i cedulje tiskani u 15 puta manjem broju, svakako bi bilo zanimljivo znati tko je pozivao, kamo i zbog čega.

Među troškovima koje su plaćali tesaru tijekom 1837. godine vidi se da je on u proljeće ugradio na kazališnom podu okvir s novim vratima. Ovo upućuje možda na neka vrata na podu pozornice koja su bila potrebna zbog scenske radnje ili jednostavno iskorištavanja prostora ispod pozornice u koji su odlagali dijelove scenografije. U jesen je u kazalištu isti tesar na podignutim stepenicama postavljao ploče³², a zidar u četvrtom kvartalu proširio *die 2 Gadeopzimmer geweitet*³³, očito dvije garderobe. Radovi su trajali tri dana.

Priznanica na deset guldena

Uopće, temi o računima, potvrdama, priznamicama u našoj kulturnoj povijesti nije pridavana pažnja ili neko veće značenje. Nije potrebno posebno isticati da su ti ispisani i potpisani papiri u arhivskim kutijama dimenzijama različiti, ali često ipak, u najvećem broju slučajeva važni. Pa ni danas, da se ne nabraja što sve primamo u obliku ispisa na trakama širine približno 80 mm, treba pohraniti i za svaku sigurnost, čuvati da se nađe ako zatreba i ponovo dokazati da je plaćena vinjeta ili nešto slično.

30 HR-DAOS 476, kut. 524, visine cedulja su bile ¼ od 25 do 35 cm, a 1/8 od 18,5 do 22,5 cm, a za veličinu folio još je teže dati okviru visinu. Ovisila je o samome proizvođaču papira.

31 HR-DAOS 476, kut. 764, u ovoj kutiji od broja 277 do 290 spisi su dijelom oštećeni, teško se čitaju. Ipak moglo se vidjeti da spis 280 sadrži popis iz ljeta 1836. s isplatama za Theater vožnje. Možda bi nakon restauriranja papira bilo moguće više toga saznati.

32 HR-DAOS 476, kut. 766, 398, 399.

33 HR-DAOS 476, kut. 768, 373.

Karl Slavick je na papiru veličine 17 x 20 cm ³⁴ vlastoručno napisao priznanicu na 10 guldena, uz dopisana dva slova C M, da se slučajno ne bi mislilo kako je dobio isti iznos s uobičajenom svakodnevnom vrijednosti W.W. Prvih 10 guldena je zapravo 25 guldena svakodnevnog računanja koje je uvedeno poslije devalvacije tijekom Napoleonskih ratova. Slavick je zapisao da je taj novac dobio od gospodina Holza, Verschliessera, koji je mogao biti vratar ili ključar u općem smislu, ali i osoba koja je u kazalištu prije početka predstave otključavala metalne zapreke i činila dostupnim rezervirana sjedala u gledalištu.

Slavick piše da je to bilo na zapovijed gospodina baruna Prandaua i on taj iznos pismeno potvrđuje s najdubljom hvalom. Priznanicu je napisao u Osijeku 21. ožujka 1837. godine. Ovih nekoliko redaka na priznanici sačuvali su i sva obilježja Slavickovog rukopisa, i ona mogu biti od pomoći ako se budu analizirale dopisane preinake u rukopisnim tekstovima 207 pohranjenih kazališnih komada u Muzeju Slavonije u Osijeku. (SLIKA 7)

U teatrološkoj prošlosti Osijeka ova je priznanica mali prilog poznavanju Gustavovog doprinosa poboljšanju primanja Karla (Carla) Slavicka (*1783.), glumca koji ga je vjerojatno oduševio svojom igrom ili nekim drugim postupkom ili je to bio mali poklon za kraj sezone igranja 1836./1837. godine³⁵. U stručnoj je literaturi već opisano njegovo djelovanje s glumcem Nitschom tijekom ranijeg desetljeća³⁶.

Kazališna svakodnevica

Kao što su kazališne sezone u Osijeku opisivane na temelju cenzorskih izvještaja ili izvještaja o parnicama pred gradskim poglavarstvom, tako se o valpovačkim sezonama može raspravljati čitajući tesarske, stolarske, bravarske ili krojačke račune. U računima trgovaca tkaninama, trakama, konopcima, jasno se razdvaja izdatak za dvor, kućanstvo ili teatar, što je u cijelosti jasno iz svakog računa. Tko je naručivao, tko je podizao i tko je plaćao znao je da je predmet, stvar ili usluga za kazalište. Ovu imenicu pisali su na mnogo načina, onako kako je koji obrtnik ili trgovac mislio da se ta riječ piše. Zanimljivo je da se među osječkim kućnim izdacima na kraju prosinca 1837. bilježi 56 fl. za Wiener Theater Zeitung.

Jedan račun Ignatza Pavicha bilježi tri isporuke u 1837. i dvije u 1838. godini.

34 HR-DAOS 476, kut. 524, prilog u ovitku za ožujak 1837.

35 MATIĆ, Tomo, *Kazalište u Starom Osijeku*. Građa za povijest književnosti Hrvatske, 1938., 13, 91-108. Prema njegovom navodu str. 104 sezona je završila 18.3.1837.

36 FIRINGER, 1957., 43 49.

Yertlung.
 Uebertragene Geldsumme C.M. nach J. Libkowitz
 10 Gulden 10 Schilling 10 Kreuzer
 gegen Empfangen der Summe von 10 Gulden 10 Schilling 10 Kreuzer
 gegen Empfangen der Summe von 10 Gulden 10 Schilling 10 Kreuzer
 Lige 21 März 1837
 Carl Slavich

SLIKA 7.

Račun na 10 guldena C.M. iz 1837., HR-DAOS 476, kut. 524, März 1837.

U siječnju su trebali uzice. Istog dana preuzeli su i 500 napravljenih listova sa žicom. U veljači su podigli traku iz velura i uzice za biljar. Godinu dana kasnije podiže se komad nekog lanenog tkanja, pa približno 1,5 m jutenog tkanja i 800 istučenih ili možda iskucanih listova. Donji je dio računa jasniji. Prvog travnja potvrdio je upravitelj dvora da je juteno tkanje za biljar, a dva tjedna kasnije J. Libkovits da su predmeti primljeni u teatru. Trebalo bi ipak puno mašte, a i izvanrednog poznavanja stotina scena u desetinama tekstova u kojima je bilo neophodno imati veliki broj listova. Ako je to repriza predstave iz prethodne godine onda su povećali broj i promijenili način izrade listova³⁷. (SLIKA 8)

U prilog tvrdnji da je 500 i drugi puta 800 listova bilo za scenu, vezan je i račun stolara u veljači 1837. godine. „Im Theater Ein Leiter zum zusammenlegen im 3 Theile“, načinio nove ljestve za sklapanje iz tri dijela za 2 fl. Dalje, isti

³⁷ HR-DAOS 476, kut. 767, 168.

Sept 1837

Stock. Lebl. Herrschaft Valp. f. a

Janer 21	1 Knoll Spagat in Teater	..	21
"	500 Bletter mit Brot gemacht	30	2
Februar 1	6 Ellen Soneth bandt	8	48
25	1 Knoll Spagat für Billar	-	21
Summa			4 —

1838

Februar 4	1 Buch. No. 1000 Lagen und ..	8	—
8	4 3/4 Ellen Compas ..	10	2 15
"	800 Blätter ausgewaschen ..	30	4 —
Summa		18	15

Ignatz Porchinger

Am 5. Febr 1898 notarielle Canifast für Argentinien
des Collant inoffiz. ausgefertigt in Wien

Wageningen 4 April 1898.

*Sie haben die Gegenstände für den
Frachtauftrag gemäßfolgt erhalten; d. Stellung P.
Vollst. d. 15. April 1898.*

A. 121

Feb 18/49

1863 & 1864
2nd August 1863 - NW in Augsburg
Chetlandy Det. 18/6 3rdly Reich

SLIKA 8.

Račun Ignatza Pavicha za 500 i 800 isporučenih listova i potvrdom primitka J. Libkovitsa, HR-DAOS, 476, kut. 767, 168.

je stolarski majstor radio s jednim momkom tri dana „Im Theater dreij Tage“ i isporučio još izvjesne male rekvizite, sve zajedno 6 fl. 30 xr.³⁸. U računu starog lončarskog majstora Gijure Szalaija između ostalog ima „10 komada lonaca svačkajki za teatar maljati“ ukupno 3 fl. 30 xr.³⁹.

U povijesti valpovačkog kazališta ostalo je zabilježeno da su popravljali krov 1839. godine. „Reparatur Theater Dach“ trajalo je 8 ½ dana jer su tolike iznosile i dnevnicke momaka koji su pomagali, a trošak je bio 11 fl. 3 xr.⁴⁰.

Godine 1840. devetog dana u mjesecu svibnju podigli su kod Ignatza Pavicha 10 lakata, približno 5 m, lanenog platna za 5 fl. i 30 xr. i 520 iskucanih papirnatih listova za 2 fl. 36 xr.⁴¹. Ovaj trgovac je u dva navrata poslije isporuke za kazalište prodao funtu, otprilike 0.5 kg, sjemena luka za 8 fl., 8 polovica, „halben“, vjerojatno mjerica graha, za 1 fl. 4 xr., funtu, 0,5 kg, smokava u vijencu za 30 xr.

Tek kao uzgredni podatak, evo kako se postupalo s računima. Prije isplate, primitak svih stavaka Pavichevog računa potvrdio je vlastelinski službenik Carl Csacsinovits, a osobno ga odobrio Prandau. Primitak novca potpisom je potvrdio Pavich. Svoj potpis stavio je računovođa, zapisao ga u knjigu izdataka i odložio u vlastelinsku pismohranu. Najčešće je pet osoba valpovačkog vlastelinstva svjedočilo o jednom kupljenom predmetu i njegovoj cijeni.

Zbirci grafije riječi „teatar“ u valpovačkim računima treba dodati još jedan - „Thater“ kako je napisao krojački majstor Leopold Bercz. On je krajem travnja 1840. godine izradio haljinu za gospođicu Lauru Nowack za 2 fl. 30 xr. Ispod potpisa napisao je Valpo, 25. siječnja 1841. godine. Ima neke nelogičnosti, pa je moguće da je prvobitno račun bio samo s travanjским datumom. Već spominjani J. Libkovitz potvrdio je 20. svibnja 1840. da je haljina za izvjesnu pantomimu načinjena za gospođicu Lauru. G. Prandau je parafirao bez primjedbi, a odobren iznos primio je krojač tek 4. veljače 1841. godine⁴². (SLIKA 9)

Bilo bi zanimljivo odgonetnuti po koju pojedinost više kako o pantomimi tako i razlogu za kasnije isplaćivanje usluge šivanja. Za ovo drugo može biti i onaj obični i danas česti razlog, papir se negdje zametnuo, pa je prošlo nešto vremena dok je došlo do isplate. Je li pri toj predstavi ili u nekoj drugoj prilici došlo do

38 HR-DAOS 476, kut. 767, 200, str. 3.

39 HR-DAOS 476, kut. 767, 210.

40 HR-DAOS 476, kut. 770, 221.

41 HR-DAOS 476, kut. 772, 164.

42 HR-DAOS 476, kut. 772, 184.

Conto

1840
April Jun 26 *Das Lob. Transport für das Theater
für die freundliche Laure Nowack in Wien
gemacht*

	fl.	kr.
	2	80
<i>Suma</i>	2	80

Valpo Jun 25^{te} Junus 1840

*Das P. abhauen bei Alind. Ein Contentione
für die Laure Nowack gemacht, bei Alind.*

Valpo Jun 26^{te} Aug 40

Via

*Luigi Luzzi
Herrn Nowack*

*Luigi Luzzi
Herrn Nowack*

SLIKA 9.

Račun za haljinu gospođice Laure Nowack, HR-DAOS 476, kut. 772, 181.

raspadanja perike nije poznato, samo se zna da je plaćen račun od 1fl. 15 xr. za njeno popravljane⁴³.

U isto vrijeme, 8. svibnja 1840. godine, tiskar Divald otisnuo je 40 komada na finom i 80 kazališnih cedulja na običnom papiru u folio veličini za 6 fl. Druga stavka računa je 1000 tiskanih ulaznica na bijelom papiru. Stajale su 100 komada 45 xr., ukupno 7 fl. 30 xr.⁴⁴. Ovaj bi račun trebao izazvati zanimanje, ali i raspirivanje mašte, jer se postavlja pitanje za što je trebalo 1000 ulaznica.

⁴³ HR-DAOS 476, kut. 525, Juni/40.

⁴⁴ HR-DAOS 476, kut. 525, snop Mai / 40, No. 4.

Račun J. J. Reeha iz trgovine „Kod žirafe“

Da su trgovci iz Valpova i Osijeka dobavljali robu koja je korištena u opremanju kazališta i pojedinih predstava, poznato je iz brojnih računa. Da su obrtnici i trgovci iz Pečuha bili važni za snabdijevanje vlastelinstva i njegovih članova, manje je poznato. U trgovini „Kod žirafe“⁴⁵ na glavnom trgu u Pečuhu prodavala se željezna roba, špeceraj, razna roba i boje⁴⁶. Ovdje su kupovane neimenovane muzikalije i za teatrologiju bitna kazališna literatura.

Važnost spoznaje što je barunu Prandaau bilo dostupno i općenito poznato o kazalištu i previranjima u njemu, desetljeće prije sloma feudalizma i promjena kao posljedice ožujskih događaja 1848. godine, ipak je važno za donošenje utemeljenog suda o kazališnom životu u Valpovu u prvoj polovici 19. stoljeća.

Osječki knjigovezac J. Schechtl napisao je sredinom srpnja 1841. račun za više uveza. Jest, bilo je prvi puta 10 tomova leksikona za dame, ali i uvez veličine ¼ Shakespeareovih djela i dva uveza homeopatskih novina, brojevi 17 i 18. Drugi puta 2 uveza modnih novina iz 1840. i 4 uveza Allgemeine Theater Zeitung iz 1840.⁴⁷ Pišući ovakav račun otklonio je knjigovezac svaku sumnju o broju tomova i njihovim godištimu.

Uz spomenuti račun s otisnutim zaglavljem trgovine „Kod žirafe“, u njemu su 5 puta kupili ukupno 6 pakiranja kompota uvoznog voća, približno 2 kg kandiranog voća, približno 3 kg turskog rahatlokuma, više pakiranja sira, dvije vrste duhana i neimenovane muzikalije. Drugi je račun pisan sitnim rukopisom na 4 stranice običnog bijelog papira i prava je riznica kazališnih časopisa⁴⁸.

Na prvoj stranici ima 35 raznih naslova u nastavcima. Šest nastavaka Friedricha Velikog, brojni nastavci živopisnog putovanja po Aziji i Njemačkoj, 2 toma Austrije u 1840. godini, više nastavaka homeopatskih novina i više nastavaka zdravstvenog leksikona. Trgovac J. J. Reeh zapisao je Welttheater 75, ka-

45 Ime trgovine vjerojatno je nastalo poslije dolaska prve žirafe u carsku menažeriju u Schönbrunn u jesen 1828. godine. Ovaj poklon egipatskog vicekralja izazvao je pravu maniju i modu na temu žirafe. Od novih recepata za kolače, frizure, tkanine sa žirafinim uzorkom, rukavica, nakita, valcera s tim imenom do imenovanja trgovina. Svi su zabilježili na svoj način dolazak dugovrate afričke životinje.

46 HR-DAOS 476, kut. 775, 152. Ovaj račun ima tiskano zaglavlje sa sitno tiskanim dodatkom da se također mogu nabaviti bečki okviri, drago kamenje i drugi ukrasi, tapete, muzikalije, birane vrste duhana i cigara, šampanjac i vina.

47 HR-DAOS 476, kut. 775, 145.

48 HR-DAOS 476, kut. 775, 153.

snije samo Welttheater, Blum, Theater Almanach für 1840, Welttheater Register i Cosmar Theater, Almanach für 1842. Preostale tri stranice njegovog rukopisnog računa slične su po sadržaju i naslovima kupljenih nastavaka. Popisani su u više-brojnim partijama, po datumima kako su podizani, svi brojevi Welttheatra od 46 do 74 i 2 primjerka Komische Theatergesänge⁴⁹.

Davno prije vremena velike dostupnosti kazališnih vijesti, kada se puno toga rješava "mišem", ipak zadivljuje kako je ljubitelj kazališta, a barun Prandau je to bio, mogao biti i izvan Beča u tijeku s kazališnim novostima svih vrsta.

Još nekoliko računa

Čitajući godišnji račun valpovačkog limara Karla Milatza za 1844. godinu, našla se ponovo stavka koja se izravno odnosi na održavanje, možda i tehničko poboljšanje rasvjete u kazalištu. Limar je „in Tiater ein neuhen Tachtring in die Lamben 30 xr.“ očito načinio neko metalno sjenilo za svjetiljku u kazalištu. Tih se godina za rasvjetu počinje koristiti petrolej, kupuju se stakleni lijevci i ostali pribor za novu vrstu rasvjete⁵⁰. Svjetiljka, napisao je limar, može značiti i da je bila viseća i obješena o strop.

Osječki trgovac knjigama i knjigovezac Carl Lehmann napisao je račun za prve tri četvrtine 1845. godine i pobrojao što je sve i kako uvezao za baruna Prandaua. Schillerova djela u 12 svezaka uvezao je u tvrde lanene korice i utisnuo naslove. Uvezao je A. B. C. knjigu sa 60 lijepih slika i vježbama za čitanje.

U tom dugom popisu često je po koji Straussov valcer ili neke druge "svježe" note, rekli bismo nove uspješnice. Svezak *Die Geheimnisse des Theaters* uvezan je za 30 xr, a *Schprachkampf in Österreich* za 12 xr i *Tajne inkvizicije* za isti iznos. U svibnju je uvezao *Die drei Rosinen Theater*, a u rujnu *Narren Almanach* za 3 fl i *Fasching Possen* za 45 xr. Između ovih nekoliko valcera i kvadrila na kraju popisa koje je C. Lehmann uvezao, našao se i tekst s naslovom „Događaji u Srbiji“⁵¹.

Pismo direktora kazališta Eduarda Uhnika

U vrijeme poklada 1846. godine Gustav je platio ponovo poseban prijevoz za osječkog trubača. Računi za objede pokazuju da se sakupljalo puno gostiju, a kuharu u Valpovu su tiskali i uvezali formulare za bilježenje objeda.

⁴⁹ Kao 43, str. 2 do 4.

⁵⁰ HR-DAOS 476, kut. 783, 485.

⁵¹ HR-DAOS 476, kut. 784, 140.

Pismo na tri stranice napisao je direktor kazališta Eduard Uhník u Osijeku 24. veljače 1848. godine i dostavio ga barunu Prandauu. Ukratko, uz puno ljubaznih riječi ukazuje na uobičajene poteškoće koje se javljaju u vrijeme poklada kada jedna te ista publika radije ponekad ide na bal nego u kazalište. Zbog toga on opisuje svoj težak položaj u ovoj sezoni i moli za pomoć u visini 3 pretplate. Na poledini je barun odobrio iznos, uz opasku da kazališni direktor mora pismeno potvrditi primitak novca. Četiri dana poslije E. Uhník je na poledini svog pisma stavio vlastoručni potpis⁵². U popisu izdataka za veljaču 1848. piše da je „Theater direktoru,, za abonoman isplaćeno 76 fl.⁵³.

Zaključak

Sve što je ovdje napisano o valpovačkom kazališnom životu u prvoj polovici 19. stoljeća vodi do zaključka da je u toj sredini svakako postignut izvanredan društveni napredak. Razvoj ruralne sredine pod upravom baruna Petra Antuna Prandaua, zapravo uvođenja novih načina rada i njegovog promišljenog stvaranja upravljačke strukture u kojoj su radili školovani službenici različitih struka, dostigao je jedan vrhunac poslije 88 godina. Upravo je toliko vremena proteklo od preuzimanja valpovačkog vlastelinstva do izgradnje kazališta 1809. godine.

Petar (Peter) Antun Prandaua primio je vlastelinstvo na Silvestrovo 1721. godine, obnavljao cijelo gospodarstvo narednih godina i podigao prvi majur sa stajama oko 1730. godine. Sin Josip (Joseph) pregradio je majur i uklopio kazališnu zgradu u taj kompleks. Unuci Karlo (Carl) i Marie, zajedno sa svojim šezdesetgodišnjim ocem i majkom otpočeli su unositi kazališni život u novo izgrađeno zdanje. Najmlađi njihov brat i unuk Gustav, nastavio je kazališni život sa svojom obitelji, prijateljima i podanicima.

U Valpovu je 1809. godine izgrađena kazališna zgrada. Investitor je bio učinkovit, od proljeća do zime, u jednoj graditeljskoj sezoni podigao je majur i završio kazalište. U toj su zgradi održavane brojne predstave. One se nisu mogle razlikovati od drugih prosječnih prikazivanja iz istog vremena, kakva su se igrala od Sedmogradske do Štajerske ili Ugarske, po Banatu ili Bačkoj, po Budimu, Pešti, Šopronu ili Pečuhu. Ovaj dio priče o valpovačkoj kazališnoj baštini može se povezati i s bliskim i dalekim vremenima. Kako se tumačila svaka dramska osoba, kako okolnosti u kojima je zatečena, kako cijela igra? Pitanja je na pretek.

Očito je da su Shakespeareovi i Schillerovi tekstovi lijepo uvezani krasili po-

52 HR-DAOS 476, kut. 526, veljača 1848.

53 HR-DAOS 476, kut. 526, veljača 1848.

lice vlastelinske knjižnice, dok su na daskama u majuru igrali jednostavnije tekstove. Istina je, još uvijek malo znamo o kazališnom životu u Valpovu, ali daleko više od vremena objavljivanja otkrića na *Krležinim danima* u *Osijeku* 2006 u prosincu iste godine.

Može biti zgrada sazidana, ali što se u njoj, s njom i oko nje događalo, nije bilo posve jasno. Ipak, ne treba zaboraviti, od prvog trenutka otkrića bio je već poznat poneki od majstorskih računa za "Thiator" iz 1812. ili 1813. godine. Niski stupanj istraženosti arhivskog fonda dopuštao je široki pristup tom povijesnom događaju. Moglo se uvijek reći bilo je tamo mimohoda životinja. U kazališnom dvorištu. ujutro kukurijekanje kokota, tijekom dana kokodakanje kokoši, mukanje krava i rzanje konja, a u smiraj dana poneki lavež ili mijaukanje nezaobilaznih mačaka.

Nedvojbeno su nastavkom istraživanja tijekom tri naredne godine postavljene temelji valpovačkog kazališnog života u prvoj polovici 19. stoljeća. Računi, priznanice, potvrde, popisi usluga su arhivski izvori jednako vrijedni kao i svaki drugi izvor koji je poslužio u rješavanju neke teatrološke zagonetke. Nastala je i nova valpovačka - što je radio i koja je uloga tog izvjesnog J. Libkovitza koji je bio u Valpovu u više navrata? U ranijoj stručnoj literaturi zabilježeno je da je bio direktor u osječkoj sezoni 1843./1844. godine.

Govoriti i pisati o valpovačkom kazalištu u prvoj polovici 19. stoljeća nije moguće bez osobe Gustava Prandaua. Bit će i dalje tajna koliki je njegov doprinos, ako sve ostane na dosadašnjem istraživanju. Osječke su zasluge poznate. On ne bi trebao biti iza valpovačkog zastora, treba ga dovesti na pozornicu hrvatske povijesti kazališta. Živio je on desetljećima s očevim teatrom u Valpovu, podignutim u njegovoj najranijoj mladosti. Najvjerojatnije se njemu može zahvaliti na zbirci od 207 rukopisnih kazališnih tekstova koji su postali dio knjižnice i nose dvojezične naljepnice iz vremena popisivanja cijelog inventara. Često spominjane 32 zelene kutije pohranjene u Muzeju Slavonije još uvijek kriju brojne tajne. Književna historiografija pa i teatrologija imaju priliku za svoja istraživanja.

IZVORI

1. HR-DAOS 476.
2. HR-DAOS 6, PGO 1834.
3. HR-DAVŽ 2, PGV 1834.
4. Gradski muzej Varaždin, Zbirka kazališnih cedulja i plakata.

LITERATURA

1. BREYER, Blanka, *Das deutsche Theater in Zagreb 1780 -1840*, Zagreb 1938.
2. KARAMAN, Igor, *Valpovačko vlastelinstvo, ekonomsko-historijska analiza*, JAZU, Zagreb 1962.
3. KARAMAN, Igor, *Najstariji inventar Arhiva valpovačkog vlastelinstva baruna Hilleprand-Prandau iz 1789./1790. godine*, Glasnik arhiva Slavonije i Baranje, 1/1991, 97-117, Osijek, 1991.
4. MÁRFI, Attila, *Počeci kazališnog života u građanskom Pečuhu*, u Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje, 4, Osijek 1994., 66-76.
5. MAŽURAN, Ive, *Valpovo, sedam stoljeća znakovite prošlosti*, Valpovo 2004.
6. PERČI, Ljerka, *Prilog poznavanja glazbenog života u Valpovu od 1790. do 1825. godine u svjetlu arhivskog fonda obitelji Prandau i Normann*, Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku 22, 2006, 115-139.
7. PERČI, Ljerka, *Kommetij=Haus zu Valbo: prilog poznavanju kazališnog života u Valpovu od 1809. do 1823. godine u svjetlu arhivskog fonda obitelji Prandau i Normann*, Osječki zbornik 28, 2007, 127-143.
8. PERČI, Ljerka, *Kazalište u Valpovu od 1809. - 1823. godine: prilog poznavanju kazališnog života u Valpovu od 1809. - 1823. godine u svjetlu arhivskog fonda HR-DAOS 476. Krležini dani u Osijeku 2006.*, Zagreb, 2007, 45-58.
9. PERČI, Ljerka, *O uzgoju limuna, ananasa i grijanim staklenicima u Valpovu*, Valpovački godišnjak 12, 2007, 29-56.
10. PERČI, Ljerka, *Valpovačko vlastelinstvo na početku uprave baruna P.A..Hillepranda*,//Anali zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku 24(2008) 75-96

Abstract

Ljerka Perči
THE MAJUR THEATRE
THEATRE HERITAGE IN VALPOVO IN THE FIRST HALF
OF THE NINETEENTH CENTURY

Based on the analysis of the archives and sources from the collection of the more recent Prandau Family Archives, which were created in the second period, between 1721 and 1945, and which are now a part of the 476 collection at the State Archives in Osijek, this article investigates numerous facts concerning the construction of the theatre building in 1809 on the estate, in the vicinity of the manor-house, and about theatre productions in Valpovo until 1848. Studying numerous parts of this enormous archive collection enables determining the events which took place before and after the construction of the theatre building, its maintenance, its condition at the time of the division of the property in 1831 and its modifications until 1848. The author reveals the less known facts concerning the works of the theatre directors and actors I. Trätting, C. Slavick, J. Kurt and J. Libkovitz in Valpovo, Osijek and Varaždin. Discussions about the construction work executed by different craftsmen, as well as bills and receipts from Valpovo masters, describe possible costume and set designs of certain undetermined productions. The article also partially mentions the names of authors whose books were sold there, as well as the names of theatre journals and magazines purchased by Gustav Prandau.

Key words: the theatre building in Valpovo, theatre heritage in Valpovo, archives sources, theatre magazines

Katarina Žeravica*, Alen Biskupović**

KAZALIŠNI ŽIVOT VALPOVA KROZ ZBIRKU KAZALIŠNIH DJELA OBITELJI PRANDAU¹

Sažetak

Obitelj Hilleprand von Prandau, kasnije grofovi Normann – Ehrenfels je austrijska vlastelinska obitelj koja se u Valpovu nastanila 1790. godine. S obzirom da su bili veliki ljubitelji umjetnosti, a posebno glazbene i kazališta za sobom su ostavili veliki broj sačuvanih glazbenih i kazališnih djela. Glazbena ostavština dosada je bila predmetom istraživanja dok je kazališna zanemarena. Jedan od preduvjeta za istraživanje kazališne ostavštine Prandau je evidentiranje i opis repertoara kazališta na osnovu materijala u kutijama, registriranje imena glumaca, vremena i uvjeta izvedbe. Ovo istraživanje započelo je s pokušajem utvrđivanja i registriranja sadržaja četiri nasumično odabrane arhivske kutije (od 32 postojeće) pod oznakama XA1-XA10, XA11-XA17, XA30-XA40 i XA41-XA49. Rezultati dobiveni probnim istraživanjem te podudarnosti između imena pronađenih u radovima dr. Firingera i Ljerke Perči temelj su za opravdanost daljnjih istraživanja te pružaju veliki iskorak prema rasvjetljavanju i osveštavanju znanstvene populacije o kazališnom aspektu kulturnog blaga *Zbirke Prandau* i otvaraju put daljnjim važnim istraživanjima.

Ključne riječi: Hilleprand von Prandau, Normann – Ehrenfels, Valpovo, kazalište, drame, zbirka Prandau

1. Uvod

Obitelj Hilleprand von Prandau, kasnije grofovi Normann – Ehrenfels je austrijska, vlastelinska obitelj, koja se u Valpovu nastanila 1790. godine premje-

¹ Rad je izvorno nastao kao priopćenje na znanstveno-stručnom skupu pod naslovom „Kazališna baština Valpova (1809.–2009.)“ u organizaciji HAZU-a, Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku i Ogranka Matice hrvatske u Valpovu, a pod pokroviteljstvom Grada Valpova, 7. siječnja 2010.

* Dr. sc. Katarina Žeravica, poslijedoktorand Umjetnička akademija u Osijeku, e-mail: katarina.zeravica@uaos.hr r. sc. Jug, Stephanie, sjug@ffos.hr

** Dr. sc. Alen Biskupović, poslijedoktorand Umjetnička akademija u Osijeku, e-mail: alen.biskupovic@uaos.hr

stivši svoj dom iz Beča u dvorac u Valpovo, iako s Bečom nikada nije izgubila povezanost. U godinama nakon protjerivanja Turaka s područja Slavonije (1687. godine) dolazi do koncentracije njemačkih vojnika, časnika, ali i plemenitaških obitelji u Slavoniji koje su kao nagradu za svoja djela i odanost prema državi i monarhiji od iste dobili posjede u Slavoniji. Tako je i barun Petar II. Anton Hilleprand von Prandau (1676.-1767.) dobio valpovački posjed 1721. godine, iako je, kako je gore navedeno, iz Beča prešao u Valpovo tek 1790. godine. Došavši u Valpovo, obitelj Prandau postaje pronositelj i njegovatelj kako gospodarskog² tako i kulturnog života tog kraja. Poznato je da je obitelj Prandau bila veliki ljubitelj glazbene umjetnosti,³ ali i kazališta, o čemu svjedoče inventari i dokumenti pohranjeni u fondu Valpovačko vlastelinstvo (1971.-1945.).⁴ Poznato je da je velik dio književne i kazališne ostavštine obitelji Prandau danas pohranjen u Knjižnici Muzeja Slavonije u Osijeku. Zahvaljujući radu Ladislava Šabana i Zdravka Blažekovića, koji su tijekom 1978. i 1979. radili na popisivanju glazbene zbirke obitelji Prandau, učinjeni su prvi koraci u otkrivanju i popisivanju kazališnih djela iz te zaostavštine.⁵ Jednako tako, u velikoj mjeri, za nastavak analize rada Šabana i Blažekovića zaslužna je i Vjera Katalinić, koja je na temelju libreta u *Zbirci Prandau* dodatno istražila navode Šabana i Blažekovića, odredila vrijeme nastanka djela i ispravila poneke netočne navode.⁶ Njihovi rezultati kao i kulturno bogatstvo *Zbirke Prandau* poticaj su za daljnja ozbiljna istraživanja danog područja. S obzirom na provedena istraživanja kazališne i glazbene zbirke i analizu društvenih i ekonomskih odnosa od 1721. do 1945. godine I. Karamana evidentno je iznimno zanimanje za problematiku *Zbirke Prandau*.⁷ Međutim, potrebno je napomenuti kako je problematika glume, glumaca i publike pa i repertoara, odnosno izvedbi kazališnih predstava, ostala pomalo zanemarena u dosadašnjim istraživanjima. Do sada obavljena istraživanja odnose se na kazališnu zbirku i glazbene materijale koji se nalaze u 32 zelene arhivske kutije (Slika 1.).⁸

2 Usp. Perči O uzgoju limuna, ananasa i grijanim staklenicima u Valpovu (2007: 29-48)

3 Detaljnije o rodoslovlju obitelji Prandau, kao i o značaju glazbene umjetnosti za obitelj Prandau te o njihovom bavljenju istom pisala je Perči Ljerka. Usp. Perči (2006: 116 – 139), a o rodoslovlju obitelji Prandau pisao je i Tihomir Živić. Usp. Živić (2005: 76-88).

4 U fondu Valpovačko vlastelinstvo (1721 – 1945), broj signature HR-DAOS-476, postoji više vrijednih dokumenata o pretplati ili uopće o osječkom kazalištu budući da su valpovački vlastelini bili posebni ljubitelji kazališta i imali su svoju ložu u kazalištu. Za taj fond postoji sumarni inventar kao i kazala te urudžbeni zapisnici tako da se relativno lako može pronaći određeni dokument. Usp. Sršan (2008: 26).

5 Usp. Šaban; Blažeković (1980: 47-98).

6 Usp. Katalinić (2001).

7 Usp. Karaman (1997).

8 O kutijama i kako su one označene pisala je i Ljerka Perči. Naime, kazališni rukopisi, zajedno s glazbenim materijalima se nalaze u 32 zelene kutije, od kojih svaka ima naljepnicu sa svojom oznakom. U svakoj kutiji se nalazi nekoliko svežnjeva rukopisa, koji su pričvršćeni konopcem



Fotografija 1.

Primjer zelene arhivske kutija iz knjižnice Muzeja Slavonije u Osijeku koja sadrži svežnjeve s kazališnim komadima iz Zbirke Prandau.

2. Zbirka Prandau – istraživanje i kontekstualizacija

Jedan od preduvjeta za istraživanje spomenute problematike je svakako evidentiranje i opis repertoara kazališta na osnovu materijala u kutijama (autori i djela), registriranje eventualnih imena glumaca, vremena i uvjeta izvedbe. Ovo istraživanje započelo je s pokušajem utvrđivanja i registriranja sadržaja 4 arhivske kutije pod oznakama XA1-XA10, XA11-XA17, XA30-XA40 i XA41-XA49. (Slika 2.). Slijed signature nije bio odabran određenom metodom, već je rezultat trenutačne dostupnosti arhivskih kutija te slučajnog odabira.

Pregledane kutije sadrže rukopisnu građu u obliku malih knjižica s mekim

i na početnom papiru svakog sveska se nalazi naljepnica s rednim brojem sveska. Usp. Perči (2006: 128).



Fotografija 2.

Primjer arhivske oznake zelenih arhivskih kutija iz knjižnice Muzeja Slavonije u Osijeku.

Rudolfa Normanna Ehrenfelskog (Bibliothek des Grafen Rudolf Normann v. Ehrenfels), broj inventara (označen brojevima: za kutiju XA1-XA10 od 153. do 162., XA11-XA17 od 163. do 169., XA30-XA40 od 30. do 40., XA41-XA49 od 193. do 201.) te mjesto označeno slovima XA.

Sve kutije sadrže točno toliko djela koliko je inventarnim brojem i određeno, osim kutije XA1-XA10 u kojoj nedostaje jedna knjižica. Djela su većinom pisana na papiru bijele i plave boje. Činjenica da su djela pisana rukom i to na njemačkoj gotici te da je građa na nekim mjestima oštećena, znatno otežava popisivanje i analizu.

Kao što je akademik Batušić već primijetio u svojoj knjizi *Povijest hrvatskog kazališta*, hrvatsko se kazalište u određenim trenutcima svoje povijesti nalazilo u izravnoj konkurenciji s glumištem čija su dramska djela i same izvedbe bile na

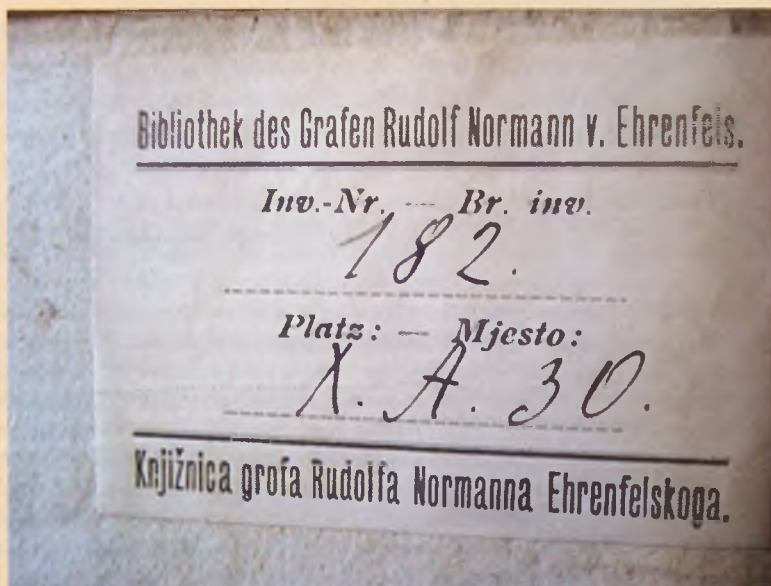
koricama na kojima se nalaze naslovi djela, bilješke o djelu, popis glumaca te ponekad kostimografske napomene. Potrebno je napomenuti da nisu svi svežnjevi jednako sačuvani te da ponekima nedostaju naslovne stranice s naslovom djela, uloge, imena glumaca dok je kod nekih drugih redosljed u potpunosti pomiješan. Na ponekim svescima su zamjetne intervencije olovkom koje se u najvećem broju slučajeva odnose na križanje teksta, izmjenu pojedinih redaka novima ili pak dopisivanjem imena, kao što je na primjer slučaj u kutiji XA.30., inv. br. 182., gdje je uz lijevi rub teksta pod naslovom *Die Pilgerin* (*Hodočasnica*) nekoliko puta napisano ime Novak, Schröder (Slika 3.).

Svaka knjižica na sebi sadrži naljepnicu (Slika 4.) označenu naslovom Knjižnica grofa



Fotografija 3.

Primjer intervencije olovkom na komediji Die Pilgerin (Hodočasnica) iz kutije X.A.30., inv. br. 182.



Fotografija 4.

Primjer naljepnice označene naslovom Knjižnica grofa Rudolfa Normanna Ehrenfelskog (Bibliothek des Grafen Rudolf Normann v. Ehrenfels) s brojem inventara 182. te mjesto označeno slovima XA i brojem 30.

stranom jeziku.⁹ Uzroke tomu u Slavoniji treba tražiti u tadašnjim državno-političkim silnicama, gdje austrijski utjecaj potiče od već spomenutog baruna Petra II. Antona Hillebrand von Prandau (1676.-1767.), koji je svojom prisutnošću na hrvatskom području počeo širiti utjecaj austrijske i njemačke kulture krajem 18. i početkom 19. stoljeća. Zaključak akademika Batušića¹⁰ o prevladavanju njemačkih dramskih tekstova, časopisa, tjednika i općenito tiskanih djela potkrijepljen je upravo činjenicom da u kazališnoj zbirci *Prandau* sva pronađena kazališna djela potječu s njemačkog i austrijskog govornog područja pa tako četiri popisane kutije sadrže tekstove kazališnih komada, uglavnom komedija, sljedećih naziva: *Die Testamentsklausel* (Oporučna klauzula), *Der Tagsbefehl* (Dnevna zapovijed), *Damen Launen* (Ženske čudi), *Schüchtern und Dreist* (Stidljivost i drskost), *Die Schachmaschine* (Šahovski automat), *Stille Wasser sind tief* (Tiha voda brijege dere), *Das Schreibepult oder die Gefahr der Jugend* (Pisači stol ili opasnosti mladosti), *Die Schleichhändler* (Krijumčari), *Die Schweizerhütte am Rheinfall oder Der Kaiser-Besuch* (Pastirska koliba na Rajnskom vodopadu ili Carska posjeta), *Scherz und Verlegenheit* (Šala i neprilika), *Von sieben die hässlichste* (Najružnija od svih sedam), *Sorgen ohne Not und Not ohne Sorgen* (Brige bez nevolja i nevolje bez briga), *Das Gespenst in Prater* (Utvara u Prateru), *Gleiches mit gleichem* (Kako ti meni tako ja tebi), *Graf Benjowsky* (Grof Benjowsky), *Das Doppel Duell* (Dvostruki dvoboj), *Dominique*, *Der Liebe Zauberkünste* (Ljubavne čarolije), *Die Pilgerin* (Hodočasnica), *Vor Parisgedicht* (Pred pariškim sudom), *Die Räuber auf dem Pulmerberg* (Razbojnici na Pulmerbergu), *Die Räuber auf Marin* = *Kulm* (Razbojnici na Marija-Kulmu), *Der Rehbock oder Die schuld-*

9 Usp. Batušić (1978: 214).

10 Kazalište njemačkog govornog izraza pojavilo se u banskoj hrvatskoj u drugoj polovici XVIII. stoljeća, dakle kasnije od talijanskog na jugu, ali je ponegdje i ostalo i do prvih godina XX. stoljeća. Ipak, njegovo se djelovanje u kontinuitetu može pratiti u Zagrebu uglavnom od 1780. godine, a u Osijeku počinje i nešto prije. Njemačko je kazalište u hrvatskim gradovima imalo svoju publiku, a zanimanje je opalo tek posljednjih godina apsolutizma. To je jasno kada znamo da je bitan sloj tadašnje publike proistjecao iz dijela plemstva koje je zimi boravilo u gradovima, građanstva i časnika vojne posade, a svi su oni, slično kao i građani naših primorskih gradova što su se služili talijanskim u svakodnevnoj uporabi, njemački jezik pretpostavljali hrvatskom. Tako je njemačko kazalište u Zagrebu ili Osijeku moglo živjeti tako dugo i uspješno jer je neprekidno imalo onu bitnu, materijalnu potporu vlastitom postojanju. Interpretativni i repertoarni utjecaji njemačkog kazališta vidljivi su u onome hrvatskome tijekom cijelog XIX. stoljeća. Kotzebue, Schiller, Grillparzer, njihovi mnogobrojni epigoni, pa Rimund, Nestroy i lokalna dijalektalna lakrdija bečkog tipa bitno obilježuju i noviju hrvatsku dramu i repertoar hrvatskog glumišta u njegovom prijevodnom segmentu. U ovoj činjenici ne treba gledati posve negativan odraz dugogodišnje nazočnosti njemačke dramske riječi u Hrvatskoj. U doba dramaturgijske nesigurnosti naših prvih kazališnih uprava, njemački je repertoar ipak bio ponajmanje krivudav i nesiguran put, a tek su snažne i svestrano obrazovane, dalekovidne i umjetnički kreativne osobnosti poput Šenoe znale na koji način valja prekinuti jaku dominaciju uzora. Usp. Batušić (1978: 216-219).

losen Schuldbewusten (Srndać ili Nevini sa osjećajem krivnje), Die Radikal-kur (Radikalna terapija), Der Nasenstüber (Čvrsta po nosu), Der Prinz kommt (Princ dolazi), Der Puls (Puls), Die Organe des Gehirns (Organi mozga), Der Nachtwächter (Noćni čuvar), Der Baumschabel (Baumschabel), Der Nagelfabricant (Proizvođač čavala), Theatersucht (Teatromanija), Stolz der Geburt und Stolz des Glücks (Ponosan na rođenje i sreću), Heirath durch Geld (Vjenčanje iz interesa), Gutes Beyspiel (Dobar primjer). U kutijama se nalazi još nekoliko kazališnih komada međutim, zbog oštećenosti, nedostatka naslovnice ili trenutne nemogućnosti dešifriranja naslova ovdje nisu navedeni.

Što se samih dijela i njihove žanrovske pripadnosti tiče za istaknuti je da se u kutijama nalaze takozvani „laki komadi“,¹¹ odnosno komedije (*Lustspiele*). Tematiku djela izvođenih do 1861. na kazališnim daskama Slavonije već je obradio Stanislav Marjanović u svom radu *O proučavanju drame i kazališnog života u Slavoniji XVIII. stoljeća* gdje repertoar njemačkih kazališnih družina opisuje riječima: „Lak, zabavljčki, bez dubine kazališnog doživljaja.“¹² Likovi koji se pojavljuju u tim djelima, kako se može zaključiti prema naslovima kao i imenima likova su najčešće tipizirani likovi i to Capitain (kapetan), Lieutenant (poručnik), Gräfin (grofica), Graf (grof), Baron (barun), Baronin (barunica). Postoje naravno i likovi s osobnim imenima kao npr. Albetta, Till, Bibiana i drugi. Najčešće na početku ispisanog teksta izričito stoji napomena da se radi o ulogama pojedinih likova: „uloga...“ („Rolle/Parthie des...“ ili „Rolle/Parthie der...“ ovisno o tome da li se radi o muškom ili ženskom liku. Tako se na primjer u već spomenutom dijelu *Die Pilgerin (Hodočasnica)* javlja Rolle des Herzogs, Rolle der Albetta, Rolle der Gräfin, Rolle der Beatrice itd.

Navedena imena kazališnih dijela navode nas na jasan zaključak da se radi o repertoaru tipičnom za njemačke kazališne družine 19. stoljeća.¹³ Putujuće kaza-

11 Manuskripti uloga iz dramskih tekstova koji su bili izvođeni u kazalištu u dvorcu svjedoče o tome da su Prandauovi bili svjesni svojih mogućnosti, odnosno mogućnosti svog kućnog kazališta i ukusa svoje publike. U slučaju kazališnih tekstova to su od reda djela takozvane trivijalne književnosti, laki kazališni komadi, „hitovi“ onovremenih perifernih bečkih kazališta, rijetko sa repertoara Burga, a gotovo nikad najznačajnija i najzahtjevnija djela njemačke i svjetske dramske literature.

12 Uzevši slobodnije, kazališni život ovog grada od najstarijih dana do danas mogao bi se razlučiti na tri zaokruženja razdoblja. Tako bi prvo obuhvaćalo vrijeme od njegovih početaka do 1861. u kojem osječkim kazališnim daskama defiliraju brojne njemačke družine, igraju isključivo njemački glumci, predstave se daju na njemačkom jeziku. Repertoar tog kazališta bio je lak, zabavljčki, kakav je igran na bečkoj periferiji (Theater an der Wien, in der Leopoldstadt, in der Josefstadt), kojemu, dakle, nije bio cilj dublji teatarski doživljaj, viši stupanj glumišne umjetnosti. Usp. Marjanović (1978: 198).

13 Putujuće družine obilježile su početak kazališne umjetnosti u većini europskih naroda pa tako i u Nijemaca. Lajpciški profesor Johann Christoph Gottsched svojski se trudio putujuće glumce privoljeti sustavnom scenskom radu, poboljšati im materijalni i društveni položaj. Oko 1740.

lišne družine su na njemačko područje prvo dolazile iz Engleske i Italije, a tek kasnije se formiraju izvorne njemačke družine. Negdje od 17. stoljeća te družine se javljaju kao alternativa brojnim dvorskim kazalištima to jest, kao njihova građanska varijanta. Jedan od tipičnih primjera za tu razvojnu liniju je kazalište Josepha Antona Stranitzkog (1676.–1726.), koji je nakon studiju u Leipzigu i Wroclavu i boravka u Italiji, gdje se upoznao s talijanskim kazališnim životom, započeo impozantnu kazališnu karijeru glumca i voditelja kazališta u Beču 1706. Slavu je, između ostalog, stekao uvodeći u pučku bečku komediju lik *Hanswursta* (Hans Sausaks von Wurstelfeld bilo je ime njegovog junaka u jednoj varijanti) koji je nastao prema modelu tipičnih likova iz talijanske *commedia dell'arte* (Arlecchino, Pantalone, Dottore i slični). Taj lik, čije ime je zabilježeno u njemačkoj književnosti još od 16. stoljeća, Stranitzky je osobno glumio, a koristio ga je ne samo u komedijama, već i u tragedijama, parodirajući na taj način visoku tragediju i dvorsko kazalište. U vrijeme njegove glumačke karijere te pod njegovim zakupništvom i upravom (1711.–1725.), kao i u doba njegovog nasljednika, Gottfrieda Prehausera (1699.–1769.), bečko kazalište Theater am Kärntnertor postalo je jedan od najznačajnijih centara i rasadnika pučkog kazališta. Komadi s likom Hanswursta, takozvane *hanswurstijade* ubrzo su se raširile po ostalim njemačkim zemljama tako da se u vrlo kratkom periodu počela javljati i protureakcija. Prve protureakcije potekle su sa protestantskog područja, gdje je poznati kritičar i teoretičar književnosti i kazališta Christoph Gottsched (1700. – 1766.) započeo pravi rat protiv lika Hanswursta i improviziranja na pozornici, takozvanog ekstemporiranja. No publika je rado gledala i improvizaciju i Hanswursta tako da su se i najuglednije kazališne družine, većinom zbog financijskih razloga, teško odlučivale da napuste unosni lik Hanswursta koji je time logično zastupljen i u djelima iz zbirke *Prandau*.

Potrebno je napomenuti da su najbolji glumci, voditelji pa često i cijele putujuće družine poslužile kao temelj za formiranje nacionalnih kazališta na pojedini

godine činilo se da će u tome i uspjeti, a onda mu je družina Caroline Neuber okrenula leđa i po staroj navadi potražila izgledniju zaradu. Tek u sedamdesetim godinama 18. stoljeća putujuće družine u Njemačkoj ustupaju mjesto stalnim kazališnim kućama. Njemačke putujuće družine ipak nisu definitivno sišle s povijesne scene. Iz Njemačke su doduše nestale, ali su se utoliko revnije raširile diljem Habsburške carevine i postale jedna od važnijih odrednica srednjoeuropskog zajedništva. Obilježile su čitavo 19. stoljeće, ali posebno njegovu drugu polovicu, kada su uz potporu nagle ekspanzije njemačkog tiska dosegle svoj vrhunac. Nadalje, vezano uz repertoar, Vlado Obad tvrdi: „Vrijeme od listopada jedne godine pa do lipnja sljedeće povećai ansambl igrao je pred istom publikom nekoga od provincijskih središta. Ta publika i nije bila osobito brojna, s obzirom na ograničavajući faktor njemačkog jezika, pa se gostovanje sastojalo isključivo od premijera. Družinama je to predstavljalo enormno opterećenje, jer je svakoga tjedna trebalo u pravilu istupiti s četiri noviteta. Ondašnja publika s periferije nije poznavala drugu zabavu osim kazališta pa je očekivala raznovrstan repertoar: operu i operetu, dramu, komediju i lakrdiju.“ Usp. Obad (2008: 30–44).

nim vladarskim dvorovima krajem 18. stoljeća. Neki od najpoznatijih njemačkih glumaca, kazališnih voditelja pa i pisaca druge polovine 18. stoljeća i početka 19. stoljeća bili su u nekom, obično ranom, razdoblju svog života vezani za putujuće kazališne družine. Pored već spomenutog Stranitzkog to važi i za glumce i ravnatelje poput Conrada Eckhofa i Augusta Ifflanda te za autore kao što su August von Kotzbue i Gleich, ali i za najpoznatije kazališne pisce tog vremena, autore koji i danas predstavljaju austrijsku i njemačku literaturu i kazalište tog doba kao na primjer Johanna Nepomuka Nestroya, Ferdinanda Raimunda, Ernsta Raupaucha, Theodora Körnera, Ignaza Franza Castellia i drugih čija su djela pronađena u zbirci *Prandau* što nepobitno dokazuje vrijednost kulturnog blaga iste. U pregledanim svescima rijetko se spominje i ime pisca, ali na ponekim svescima ipak ga nalazimo. Tako u svesku inv. br. 185., mjesto X.A.33 nalazimo autora Kotzebuea sa djelom *Der Rehbock oder Die schuldlosen Schuldbewusten* (*Srndać ili Nevini sa osjećajem krivnje*). Istog autora pronalazimo na još nekoliko mjesta: u svesku inv. br. 165., mjesto X.A. 13 djelo *Sorgen ohne Not und Not ohne Sorgen* (*Brige bez nevolja i nevolje bez briga*), u svesku inv. br. 189., mjesto X.A. 37 *Die Organe des Gehirns* (*Organi mozga*), u svesku inv. br. 197., mjesto X.A. 45 *Graf Benjowsky* (*Grof Benjowsky*) te u svesku inv. br. 200., mjesto X.A. 48 *Dominique*. Od ostalih autora pronađena su slijedeća dijela: u svesku inv. br. 190., mjesto X.A. 38 djelo pod nazivom *Der Nachtwächter* (*Noćni čuvar*), Theodora Körnera, u svesku inv. br. 195., mjesto X.A.43. *Der Tagsbefehl* (*Dnevna zapovijed*), autora Carla Töpfera, u svesku inv.br. 163., mjesto X.A.11 djelo *Stolz der Geburt und Stolz des Glücks* (*Ponosan na rođenje i sreću*), autora Johanna v. Plötza, u svesku inv.br. 164., mjesto X.A.12 djelo *Von sieben die hässlichste* (*Najružnija od svih sedam*), autora Louisa Angelya, u svesku inv.br. 187., mjesto X.A.35 djelo *Der Nasenstüber* (*Čvrga po nosu*), autora Ernsta Raupaucha, u svesku inv.br. 169., mjesto X.A.17 i u svesku inv.br. 201., mjesto X.A.49 djela *Gleiches mit gleichem* (*Kako ti meni tako ja tebi*) i *Der Liebe Zauberkünste* (*Ljubavne čarolije*), autora Willhelma Vogela, u svesku inv.br. 168., mjesto X.A.16 djelo *Gutes Beyspiel* (*Dobar primjer*), autora Ignaza Franza Castellia itd. Kao što je već ranije napomenuto u vezi s naslovima drama i kod autora drama postoji još nekoliko imena koja ovdje nisu navedena iz istih razloga.

Nacionalna odnosno dvorska kazališta u velikim političko-ekonomskim i kulturnim centrima na njemačkom govornom području (na primjer Berlin, Beč) postala su reprezentativne institucije feudalnog društva i njihovo financiranje je dobrim dijelom pokrivano iz državnih riznica. Glumci i voditelji su imali relativno sigurne plaće i neku vrstu socijalne sigurnosti čak i nakon prestanka s radom. U isto vrijeme prigradska, pučka i putujuća kazališta nisu imala stalne izvore financija i morala su se sama pobrinuti za financijsku dobrobit, a to su pokušavala postići atraktivnim repertoarom i glumom. Na sreću znanstvenika koji se

bave istraživanjem kazališta, povijest navedenih kazališta, od kojih je rijetko koje bilo financijski isplativo, pogotovo za glumce, bila je protkana raznim, pa tako i novčanim problemima (nedovoljne plaće glumaca, nabava rekvizita, plaćanje zakupnine, grijanja, rasvjete). Poteškoće s kojima su se glumačke družine susretale rezultirale su velikim brojem sudskih tužbi zbog neplaćenih računa kojima se mi danas koristimo kao izvorima informacija o imenima voditelja, glumaca te točnim vremenskim razdobljima u kojima su te družine gostovale u određenim mjestima pa je tako i jedno od izvorišta rad dr. Kamila Firingera u kojem pronalazimo podatke o glumačkoj družini *Trattnig*.¹⁴ Firinger navodi kako iz tužbe tvrđavskog ljekarnika Mihajla Arna iz 1828. godine saznajemo da je u periodu 1821.-1822. u Osijeku gostovala družina *Trattnig*, čiji je član i dužnik ljekarnika bio glumac Johann Hugo Nitsch,¹⁵ pronađen na popisu glumaca u Zbirci Prandau. Jednako tako Firinger navodi i podatke o kazališnom oglasu za 78. predstavu na dan 21. prosinac 1826. godine u kojem se na popisu glumaca nalazi glumac Hessenberger (zajedno s Nitschom kao i gđom Nitsch) kojeg također nalazimo na popisu glumaca u *Zbirci Prandau*. Sljedeće i za sada posljednje ime iz trenutno obrađene građe *Zbirke Prandau* koje nalazimo u radu dr. Firingera je Kati Linden, glumica koja je pripadala družini Kurta i Meyera, a o kojoj saznajemo kroz izvještaj o požaru u njenoj sobi u kući „K zlatnoj zvijezdi“.¹⁶ Logično je za pretpostaviti da ako su navedeni glumci nastupali u Osijeku da je moguće i da su nastupali u obližnjem Valpovu što je potkrijepljeno i radom gđe Perči¹⁷ koja nam ukazuje da je u razdoblju od 1822. do 1823. na području Valpova boravila već spomenuta *Trattnigova* putujuća kazališna družina. Imena glumaca koje navodi gđa Perči u svojem radu¹⁸ (Nitsch, Blum, Novak,¹⁹ Wagner, Wagner Amalia, Strauß, Müller, Dittingen, Schmidt,²⁰ Buchenhein, Schütz, Hessenberger) pojavljuju se i u nave-

14 Usp. Firinger (1957: 31).

15 „Dne 28. II. 1827. (Reg. 505) Johann Hugo Nitsch predaje Gradskom poglavarstvu kratku molbu od svega šest redaka. Moli, da bi mu ono, zbog obnove otposlalo njegovu putnicu ugarskom Namjesništvu“. Potpisao se kao kazališni redatelj. Gradsko poglavarstvo je odbilo njegovu molbu i pozvalo ga, neka sam isposluje putnicu od Namjesništva. U rješenju ga ne naziva kazališnim ravnateljem nego glumcem (comicus), pa doista nije jasno, zašto se on potpisuje kao kazališni ravnatelj, kad ga iz Slavikovih oglasa znamo kao glumca. Možda je nekada prije bio kazališnim ravnateljem, a možda je to istom namjeravao postati. Usp. Firinger (1957: 41). •

16 Usp. Firinger (1957: 44 i 75).

17 Usp. Perči (2006: 127-141).

18 Usp. Perči (2006: 134-135).

19 Prema istraživanjima dra Bösendorfa u matičnim knjigama tvrđavske župe spomenuti su u XVIII. stoljeću slijedeći glumci: 4. II. 1765, kršten je Johann Novak, roditelji Josephus Novak, comoedus Viennensis, i Eva; 2. II. 1780. umro je Josephus Novak, comediasta, obiti in militari hospitali. Usp. Firinger (1957: 17-18).

20 „U Osijeku je 1813. godine gostovala kazališna družina pod ravnateljstvom Josipa Hamona. Za tu družinu saznali bismo i po tužbi protiv jednog njenog glumca. Podžupan zagrebačke županije Belošević obraća se 8. XII. 1812. dopisom Gradskom poglavarstvu, iznoseći, da Terezija

denim obrađenim kutijama i u radovima dr. Kamila Firingera.²¹ Tako se često na svescima u gornjem desnom uglu, gornjem lijevom uglu ili ispod uloge (dolje s desne strane papira) mogu naći već spomenuta imena poput: Johann Hugo Nitsch (pripadnik družine *Trattnig*) koje pronalazimo u svesku inv. br. 184., mjesto X.A. 32, djelo *Die Räuber auf Marin = Kulm (Razbojnici na Marija-Kulmu)*, u istom djelu nalazimo i prezimena Dittingen i Wagner Amalia koja navodi gđa Perči. Prezime Nitsch se često spominje pa ga tako pronalazimo i u svescima inv. br. 186., mjesto X.A. 34 *Die Radikalkur*, inv. br. 187., mjesto X.A. 35 *Der Nasenstüber*, inv. br. 163., mjesto X.A. 11 *Stolz der Geburt und Stolz des Glücks*, inv. br. 166., mjesto X.A. 14 *Heirath durch Geld*. Vrlo često prezime je i Novak koje pronalazimo u svescima inv. br. 182., mjesto X.A. 30 *Die Pilgerin* i inv. br. 188., mjesto X.A. 36 *Der Prinz kommt*. Prezime Hessenberger, koje spominju i gđa Perči i dr. Firinger pronađeno je u svescima inv. br. 188., mjesto X.A. 36 *Der Prinz kommt* i inv. br. 186., mjesto X.A. 34 *Die Radikalkur*.

3. Zaključak

Jesu li navedeni glumci bili u družini *Trattniga* koja je boravila u Valpovu, tko su zapravo osobe čija su prezimena zapisana na naslovnicama svežnjeva te pripadaju li oni nekima od ostalih družina koje su gostovale na području Osijeka, pitanje je kojim bi se trebalo iscrpnije pozabaviti kako bi se još više saznalo o obitelji Prandau i njihovom umjetničkom životu. Podudarnost između imena pronađenih u radovima dr. Firingera, Ljerke Perči i do sada obrađenim kutijama iz *Zbirke Prandau* svakako je temelj za opravdanost daljnjih istraživanja koja bi mogla dokazati kako je u tadašnje vrijeme obitelj Prandau „držala korak s kazalištem onog vremena“ te kako su na njihovoj kućnoj sceni postavljana renomirana djela i nastupala imena koja su bila poznata diljem Europe radeći u njemačkim putujućim družinama.

Zbog već navedenog problema rukopisa i oštećenosti pojedinih dijelova te činjenice da bez detaljnije analize i uvida u kako strane (njemačke i austrijske) arhive kazališta, osoba, kazališnih družina tako i u domaće popise osoba s područja Valpova i Osijeka nije moguće u ovom trenutku precizirati o kojim se točno glumcima radi, pošto su spomenuta prezimena i imena u ondašnje vrijeme bila

Schmid, žena glumca Josipa Schmida, tuži, da ju je njezin muž ostavio u Zagrebu uz svečano obećanje da će uskoro poslati novac za svoje dugove perma priloženom popisu, a nju je dotle ostavio kao jamstvo. Od mjeseca lipnja, međutim, niti on šalje novac, niti traži ženu, a ona je čula, da se on stalno nastanio u Osijeku... Prema svemu izgleda, da Schmidt nije bio običan glumac, jer je davao samostalne priredbe, ali nije bio ni potpuno samostalan, jer je ubirao samo dvije trećine prihoda sa svojih predstava.“ Usp. Firinger (1957: 26-27).

21 Usp. Firinger (1957)

vrlo rasprostranjena. Međutim, važno je napomenuti da je ovo istraživanje veliki iskorak prema rasvjetljavanju i osvještavanju znanstvene populacije o kazališnom aspektu kulturnog blaga *Zbirke Prandau* te ostaje nada da će ovaj rad otvoriti put daljnjim istraživanjima koja su dosada izostala zbog financijskih poteškoća i nepobuđenog interesa znanstvenika spram istog.

4. Dodatak

4.1. Popis djela s autorima i signatura kutija u kojima su djela pronađena

- KUTIJA: X.A. 11 – X.A. 17 Inv.: 163 Mjesto: 11
Naziv: *Stolz der Geburt und Stolz des Glücks, Urođeni ponos i ponos sreće*, komedija, Johann v. Plötz
- KUTIJA: X.A. 11 – X.A. 17 Inv.: 164 Mjesto: 12
Naziv: *Von sieben die hässlichste. Najružnija od svih sedam*, komedija u 3 čina, Louis Angely
- KUTIJA: X.A. 11 – X.A. 17 Inv.: 165 Mjesto: 13
Naziv: *Sorgen ohne Not und Not ohne Sorgen, Brige bez nevolja ili nevolja bez briga*, komedija u 5 činova, Kotzebue
- KUTIJA: X.A. 11 – X.A. 17 Inv.: 166 Mjesto: 14
Naziv: *Heirath durch Geld, Vjenčanje uz pomoć novca*, Karl Meisel
- KUTIJA: X.A. 11 – X.A. 17 Inv.: 167 Mjesto: 15
Naziv: *Das Gespenst in Prater, Utvara u Prateru*, Karl Meisel
- KUTIJA: X.A. 11 – X.A. 17 Inv.: 168 Mjesto: 16
Naziv: *Gutes Beyspiel, Dobar primjer*, komedija, Ignaz Franz Castelli
- KUTIJA: X.A. 11 – X.A. 17 Inv.: 169 Mjesto: 17
Naziv: *Gleiches mit gleichem, Kako ti meni tako ja tebi*, komedija u 3 čina, Willhelm Vogel
- KUTIJA: X.A. 30 – X.A. 40 Inv.: 182 Mjesto: 30
Naziv: *Die Pilgerin, Hodočasnica*, komedija u 4 čina
- KUTIJA: X.A. 30 – X.A. 40 Inv.: 183 Mjesto: 31
Naziv: *Vor Parisgedicht, Pred Parisovim sudom*, komedija u 1 činu

- KUTIJA: X.A. 30 – X.A. 40 Inv.: 184 Mjesto: 32
Naziv: *Die Räuber auf dem Pulmerberg, Razbojnici na Pulmerbergu*, drama u 5 činova i *Die Räuber auf Marin = Kulm, Razbojnici na Marija-Kulmu*.
- KUTIJA: X.A. 30 – X.A. 40 Inv.: 185 Mjesto: 33
Naziv: *Der Rehbock oder Die schuldlosen Schuldbewustenen, Srndać ili Nevini sa osjećajem krivnje*, komedija u 3 čina, Kotzebue
- KUTIJA: X.A. 30 – X.A. 40 Inv.: 186 Mjesto: 34
Naziv: *Die Radikalkur, Radikalna terapija*, komedija u 3 čina
- KUTIJA: X.A. 30 – X.A. 40 Inv.: 187 Mjesto: 35
Naziv: *Der Nasenstüber, Čvrsta po nosu*, Ernst Raupauch
- KUTIJA: X.A. 30 – X.A. 40 Inv.: 188 Mjesto: 36
Naziv: *Der Prinz kommt, Princ dolazi*, komedija i *Der Puls, Puls*, komedija u 5 činova
- KUTIJA: X.A. 30 – X.A. 40 Inv.: 189 Mjesto: 37
Naziv: *Die Organe des Gehirns, Organi mozga*, Kotzebue
- KUTIJA: X.A. 30 – X.A. 40 Inv.: 190 Mjesto: 38
Naziv: *Der Nachtwächter, Noćni čuvar*, farsa, Theodor Körner
- KUTIJA: X.A. 30 – X.A. 40 Inv.: 191 Mjesto: 39
Naziv: *Der Baumschabel, Ugljarska bradva*, komedija i *Der Nagelfabricant, Proizvođač čavala*, komedija
- KUTIJA: X.A. 30 – X.A. 40 Inv.: 192 Mjesto: 40
Naziv: *Theatersucht, Teatromanija*, komedija u 3 čina, Carl Schall
- KUTIJA: X. A.41. – X. A. 49. Inv.: 194 Mjesto: 42
Naziv: *Der Tagsbefehl. Dnevna zapovijed*, drama u 3 čina, Carl Töpfer
- KUTIJA: X. A.41. – X. A. 49. Inv.: 195 Mjesto: 43
Naziv: *Die Testamentsklausel. Oporučna klauzula*, komedija u 1 činu, Franz August von Kurländer

- KUTIJA: X. A.41. – X. A. 49. Inv.: 196 Mjesto: 44
Naziv: *Damen Launen oder Gerade wie ehemals, Ženske čudi ili Upravo kao i prije*, komedija u 3 čina
- KUTIJA: X. A.41. – X. A. 49. Inv.: 197 Mjesto: 45
Naziv: *Graf Benjowsky*, Grof Benjowsky, komedija u 5 činova, Kotzebue
- KUTIJA: X. A.41. – X. A. 49. Inv.: 199 Mjesto: 47
Naziv: *Das Doppel Duell*, Dvostruki dvoboj, komedija u 5 činova
- KUTIJA: X. A.41. – X. A. 49. Inv.: 200 Mjesto: 48
Naziv: *Dominique* – komedija u 6 činova, Kotzebue
- KUTIJA: X. A.41. – X. A. 49. Inv.: 201 Mjesto: 49
Naziv: *Der Liebe Zauberkünste*, Čarolije ljubavi, komedija, A.W.Vogel

5. BIBLIOGRAFIJA:

1. Batušić, Nikola. 1978. *Povijest hrvatskoga kazališta*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Firinger, Kamilo. 1957. Osječko kazalište u prvoj polovici XIX. stoljeća. U: *Spomen-knjiga o pedesetoj godišnjici Narodnoga kazališta u Osijeku 1907-1957*. Osijek: Narodno kazalište u Osijeku.
3. Karaman, Igor. 1997. *Iz prošlosti Slavonije, Srijema i Baranje. Studije o društvenoj i gospodarskoj povijesti XVIII. – XX. Stoljeća*. Osijek: Povijesni arhiv u Osijeku.
4. Karaman, Igor. 1989. *Privredni život banske Hrvatske od 1700. do 1850*. Zagreb: SNL.
5. Karaman, Igor. 1962. *Valpovačko vlastelinstvo*. Zagreb: JAZU.
6. Katalinić, Vjera. 2001. Četiri Zrinska. U: *Krležini dani u Osijeku 2000*. Zagreb-Osijek: HAZU – HNK Osijek – Filozofski fakultet Osijek.
7. Marjanović, Stanislav. 1987. O proučavanju drame i kazališnog života u Slavoniji 18. stoljeća. U: *Dani hvarskog kazališta - XVIII. stoljeće*. Split: Čakavski sabor.
8. Obad, Vlado. 2008. Njemačke putujuće družine na pozornici osječkoga kazališta. U: *Krležini dani u Osijeku 2007*. Zagreb-Osijek: HAZU – HNK Osijek – Filozofski fakultet Osijek.
9. Perči, Ljerka. 2008. Nekoliko riječi o otkriću valpovačkog kazališta. U: *Valpovački godišnjak 13*. Valpovo: Matica Hrvatska ogranak Valpovo.
10. Perči, Ljerka. 2007. O uzgoju limuna, ananasa i grijanim staklenicima u Valpovu. U: *Valpovački godišnjak 12*. Valpovo: Matica Hrvatska ogranak Valpovo.
11. Perči, Ljerka. 2007. Riječi za budućnosti: Ususret dvjestotoj obljetnici izgradnje Prandauovog kazališta u Valpovu. U: *Valpovački godišnjak 12*. Valpovo: Matica Hrvatska ogranak Valpovo.
12. Perči, Ljerka. 2006. Prilog poznavanju glazbenog života u Valpovu od 1790. do 1825. godine u svjetlu arhivskog fonda obitelji Prandau i Normann. U: *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku 22*. Osijek: Zavod za znanstveni i umjetnički rad HAZU.
13. Perči, Ljerka. 2006. Kazalište u Valpovu od 1809. – 1823. godine. Prilog poznavanju kazališnog života u Valpovu od 1809. do 1823. godine u svjetlu arhivskog fonda HR-DAOS 476. U: *Krležini dani u Osijeku*. Zagreb-Osijek: HAZU – HNK Osijek – Filozofski fakultet Osijek.

14. Sršan, Stjepan. 2008. Arhivsko gradivo u osječkom kazalištu. U: *Krležini dani u Osijeku*. Zagreb-Osijek: HAZU – HNK Osijek – Filozofski fakultet Osijek.
15. Šaban, Ladislav; Blažeković, Zdravko. 1980. Izvještaj o dvogodišnjem sređivanju triju glazbenih zbirki u Osijeku i pregledu glazbenih rukopisa i knjiga u franjevačkim samostanima u Slavoniji i Srijemu. U: *Arti Musices* XI/1. Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo i Odsjek za povijest hrvatske glazbe HAZU i Muzička akademija Sveučilišta u Zagrebu.
16. Živić, Tihomir. 2004. Osijek kao njemački kazališni grad: listovnica o njemačkom kazalištu i prilikama u Slobodnome kraljevskom gradu Osijeku (1776.-1907.). U: *Krležini dani u Osijeku*. Zagreb-Osijek: HAZU – HNK Osijek – Filozofski fakultet Osijek.

Abstract

Katarina Žeravica, Alen Biskupović
THEATRE IN VALPOVO THROUGH THE PRANDAU FAMILY COLLECTION
OF THEATRE PRODUCTIONS

The Hilleprand von Prandau Family, later counts of Normann-Ehrenfels, was an Austrian aristocratic family which came to Valpovo in 1790. Since they were great art enthusiasts, especially of theatre and music, they left a large number of musical and theatrical pieces. Their music heritage has until now been researched, while the theatre legacy has been neglected. One precondition for studying the Prandau theatre heritage is evidencing and describing the theatre repertoire based on the stored materials and registering the actors' names, as well as the times and conditions of the productions. This research was started with the aim of determining and registering the contents of four, out of thirty two, randomly selected archive boxes marked XA1-XA10, XA11-XA17, XA30-XA40 and XA41-XA49. The results of the preliminary study and congruence with the names found in works by Dr Firinger and Ljerka Perči form the basis for further research and are a great step towards informing and awakening the scientific population concerning the theatrical aspect of the valuable Prandau Collection and open the door for further important research.

Key words: Hilleprand von Prandau, Normann-Ehrenfels, Valpovo, theatre, plays, the Prandau Collection

Vjera Katalinić*

BEČKI KAZALIŠNI ŽIVOT KRAJEM 18. I POČETKOM 19. STOLJEĆA I PRANDAUOVA GLAZBENOSCENSKA OSTAVŠTINA**

Sažetak

U tekstu se analizira skupina glazbenoscenskih djela sačuvanih u Muzeju Slavonije u Osijeku u okviru skupine M-5 zbirke Prandau. Djela su artikulirana prema autorima, tada popularnim skladateljima koji su pisali na libreto omiljenih autora komedija, lakrdija i sličnih veselih komada. Skladatelji poput J. Drechslera, F. J. Gläsera, F. X. Glögglja, W. i A. Müllera, I. v. Seyfrieda i dr. nalazili su se u svoje doba također i na rasporedima popularnih bečkih kazališta u predgrađima – Freihaus Theater auf der Wieden, Theater in der Leopoldstadt, Theater in der Josephstadt i Theater an der Wien – , te na rasporedima putujućih družina koje su sa svojim predstavama gostovale sve do granica Monarhije pa tako i do Zagreba, Varaždina, Soprona i Osijeka. I Prandauovo kućno kazalište moguće je dovesti u vezu s družinom Ignaza Trattniga, koja je, osim na njegovom imanju, gostovala i u osječkom kazalištu u glavnoj zgradi vojne uprave (Generalatshaus).

Prvu iscrpnu biografiju Karla Prandaua (1792.-1865.) u kojoj je u prvom planu njegova glazbenička aktivnost, zabilježio je Franjo Ks. Kuhač. Objavio ju je u *Viencu* iz 1876. godine, a potom uvrstio u svoju knjigu *Ilirski glazbenici* – seriju portreta istaknutih skladatelja, interpreta i mecena. Za Karla Prandaua može se reći da je donekle pripadao svim trima područjima, a njima bi valjalo dodati i inovativne poticaje u gradnji instrumenata fisharmonika, kojeg je realizirao bečki graditelj Häckl. Prandau je, kao i mnogi tadašnji obrazovani plemići, dobio solidnu glazbenu poduku, no bio je i ljubitelj kazališta i udobnog života u kojem je posjećivanje balova, koncerata i opernih predstava predstavljalo uobičajen način društvenog života. Karl Prandau dio je života proveo u Valpovu, kasnije i u Do-

* Prof. dr. sc. Vjera Katalinić, Upraviteljica Odsjeka za povijest hrvatske glazbe, Opatička 18, Zagreb.

** Rad je objavljen u *Kronici Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU*, XV/30 (2013) 7-19

njem Miholjcu, gdje nije bilo živahnog glazbenog života poput bečke ili požunske glazbene scene. Zato je bio potaknut da sam, ali i zajedno s drugim glazbeno obrazovanim plemićima ili građanima izvodi glazbena djela. Mnoge je skladbe sam preradio, a pisao je i varijacije ili fantazije na poznate operne arije.¹ Lako je vjerovati da bi za dugih zimskih večeri, udružen s ostalim plemićkim obiteljima – vjerojatno u prvom redu obitelji Pejačević – izveo i kakvo kazališno djelo na njemačkom jeziku.²

U zbirci Karla Prandaua i njegova brata Gustava (1807.-1885.), evidentirana je skupina od 19 glazbenoscenskih djela, odnosno kazališnih komada s više ili manje u cijelosti sačuvanim glazbenim materijalom.³ Obično su to samo pojedinačne dionice, ali katkada i potpune partiture. Pridružene su tiskanoj knjižici libreta, a vjerojatnost izvedbe potkrepljuju rukopisne knjižice s ulogama. Sve su to djela tada popularnih i u Beču rado izvođenih pisaca i skladatelja. No, najprije valja vidjeti kako je glazbeno kazalište živjelo na bečkim pozornicama krajem 18. i početkom 19. stoljeća.

Još za Mozartova bečkog djelovanja Josip II. preobrazio je dvorsko kazalište u nacionalno kazalište, a posebno je poticao postavljanje njemačkih djela. Tako su se uz talijansku operu seriu, uz gostovanja francuskih kazališnih družina ravnopravno našli i na njemačkom izvorno pisani *Singspieli*, ali i prijevodi raznih žanrova komičnih i ozbiljnih opera, poput Mozartove *dramme giocoso Don Giovanni*, praizvedene 1786. u Pragu, a koja je ubrzo nakon bečke premijere izvedena u njemačkome prijevodu kao *Don Huan, oder der steinerne Gast*, ili pak njegove opere buffe *Così fan tutte, ossia la scuola degli amanti*, koja je u nacionalnom kazalištu 1790. izvedena kao *So machen sie's, oder: die Schule der Liebhaber*. Profesionalni i vrhunski interpreti u stalnom ansamblu dvorske opere imali su snažnu konkurenciju u odličnim gostujućim ansamblima, a skladatelji su se natjecali u pisanju reprezentativnih, a često i pretjerano virtuosnih arija za primadonne koje su vladale pozornicama, a često i prilagođavali već izvedene arije za nove izvodioce.⁴ Takva djela poput onih dvorskog skladatelja Antonia Salierija ili osobito popularnog Napolitanca Giovannija Paisiella imala su svoju vjernu publiku, obrazovanu u skladu sa svojim plemićkim statusom (a ubrzo im

1 Usp. Franjo Ks. KUHAČ, *Ilirski glazbenici*, Matica hrvatska, Zagreb 1893. (reprint: HSN, Zagreb, 1994), 120.-148 (vidi i popis skladbi koje donosi Kuhač u prilogu na str.141.-147).

2 Ladislav ŠABAN – Zdravko BLAŽEKović, Izvještaj o dvogodišnjem sređivanju triju glazbenih zbirki u Osijeku i o pregledu glazbenih rukopisa i knjiga u franjevačkim samostanima u Slavoniji i Srijemu, *Arti musices*, 11/1 (1980.) 47-101; osobito 65.

3 *Ibid.*, 65, 71.-72.

4 Ilustrativan je upravo Mozartov primjer uz ulogu Don Ottavija u operi *Don Giovanni*: dok je za prašku izvedbu toj ulozi Mozart namijenio ariju «Il mio tesoro», na bečkoj je izvedbi ulogu interpretirao Francesco Morella, pjevač skromnijih interpretativnih mogućnosti, tako da mu je skladatelj napisao jednostavniju ariju «Dalla sua pace».

se priključila i publika iz redova bogatog građanstva, koja nije željela zaostati ni u obrazovanju niti u kulturnoj zabavi), što je redovito uključivalo i znatan stupanj glazbene pismenosti.⁵ Međutim, na Mozartovom primjeru moguće je upoznati i drugačije glazbenoscensko okruženje: u doba kad je za dvorsku uporabu – krunidbu Leopolda II. u Pragu – skladao *operu seriu La clemenza di Tito*, spjevoigru *Die Zauberflöte* kreirao je za putujuću kazališnu družinu svog salzburškog znanca i bečkog prijatelja Emmanuela Schikanedera, koja je od 1789. davala predstave u Freihaustheater auf der Wieden, jednom od bečkih kazališta iz predgrađa: I u njegovoj družini, kao i u sličnim trupama u Theater in der Josefstadt i Theater in der Leopoldstadt, te kasnijem Theater an der Wien, neki su izvoditelji bili u prvom redu pjevači, no neki su bili glumci, „doškolovani“ i za jednostavnije pjevačke uloge. Takav je bio i sam Schikaneder, kojemu je Mozart namijenio glazbeno jednostavnije strofne popijevke u svojoj Čarobnoj fruli: „Der Vogelfänger bin ich ja“ i „Ein Mädchen oder Weibchen“, skladane u duhu dječjih i/ili narodnih pjesama. Sličnim „mješovitim“ družinama glumaca i pjevača upravo su kazališta u predgrađima bile odgovarajuće pozornice na kojima su izvodili čarobne i komične opere, te razne komade s govorenim i glazbenim dijelovima – spjevoigre, larkdije, parodije ali i balette i slična kraća, ali izrazito zabavna djela s bajkovitim i komičnim likovima, čudovištima, naglim preokretima u radnji, jednostavnom glazbom, ali često upotrebljavanom mašinerijom i bogatim scenskim efektima. Publika, u početku mahom iz građanskih slojeva, postupno se proširila i na plemstvo koje je u početku stidljivo, a kasnije i otvoreno, hodočastilo u ta kazališta uživajući u površnoj i neobvezujućoj zabavi. Osobito su se rado pohađale takve predstave u doba poklada ili za ljetne kazališne sezone. U **Freihaustheater auf der Wieden** su od početaka 1787. do kraja njegova postojanja 1801. godine izvedena glazbenoscenska djela C. Dittersa v. Dittersdorffa, G. Paisiella, P. Wranitzkog, J. P. J. Haibela (*Tyroler Wastl*) i dr. Čarobna frula doživjela je 223 izvedbe, a 1792. izvedene su i opere *Don Giovanni* te *Figarov pir*.⁶ Nakon zatvaranja, na susjednoj je parceli sagrađeno veće kazalište, popularni **Theater an der Wien** (1801), čiji je prvi ravnatelj bio upravo Emanuel Schikaneder. Usprkos stalnim promjenama direktora, vlasnika i upravitelja, repertoar je bio postavljen vrlo široko i obuhvaćao je opere, operete, spjevoigre, pantomime i govorene predstave, ali

5 Glazbeno obrazovanje je u Beču u drugoj polovici 18. stoljeća i kasnije bilo neobično rašireno u svim društvenim slojevima tako da se i na 19. stoljeće može primijeniti uzrečica da su u Beču i kuhari morali znati svirati neki glazbeni instrument. (usp. Giorgio Pestelli: *Doba Mozarta i Beethovena*, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 2008., str. 10.). Radi se zapravo o tome da su glazbenici u ansamblima na plemićkim dvorovima uglavnom bili rangirani kao posluga, tako da su, uz sviranje i skladanje imali i niz drugih zaduženja, a mnogi su, poput Josepha Haydna, morali nositi lakajsku odoru.

6 Andrea Harrandt: *Freihaustheater auf der Wieden*, *Osterreichisches Musiklexikon*, sv. 1, ÖAW, Wien 2002, str. 485.

i razne akademije na kojima su izvedena i vokalna i instrumentalna djela. Tako je 1805. u tom prostoru praizvedena Beethovenova opera *Fidelio*, ali i neke od njegovih simfonija.⁷ Ipak su najradije bili predstavljane publici operete i Nestroyevi komadi, slično kao i u **Theater in der Josefstadt**, s kojim je kazalištem Theater an der Wien neko vrijeme djelovao u personalnoj uniji za vrijeme ravnatelja F. Pokornoga (1845-50). Theater in der Josefstadt (otvoren 1788, novosagrađen 1822) uglavnom je tijekom prve polovice 19. stoljeća na pozornici donosio glazbenoscenska djela svojih ravnatelja i dirigenata poput Franza Gläsera ili Konradina Kreutzera, ali i znamenitih dramskih pisaca poput Ferdinanda Raimunda, Johanna Nepomuka Nestroya.⁸ Napokon, četvrto, ali i najstarije kazalište iz predgrađa, **Theater in der Leopoldstadt** (1781.) u početku je preferiralo lutkarske predstave s popularnim Kasperlom te lokalnim veselim igrama i spejvoigramama Wenzela Müllera, najznačajnijeg skladatelja glazbe za lokalne komade, no prema kraju 18. stoljeća postupno se okrenulo i zahtjevnijim glazbenoscenskim djelima koja su bila protjerana s pozornice Kärntnertheatera.⁹ Tako su izvođeni omiljeni Singspieli Floriana Leopolda Gaßmanna, Carla Dittersa v. Dittersdorfa, Antonia Salierija, Giovannija Paisiella i drugih.

Repertoar s bečkih pozornica u predgrađima bio je omiljen i često prisutan na repertoarima putujućih družina koje su cirkulirale Monarhijom do njezinih granica, pa tako i do onih jugoistočnih prema Osmanlijskom carstvu. Neke su od njih prodrle do Soprona, Zagreba, Varaždina pa i do Osijeka, gdje ih je publika rado prihvaćala kao glavnu zabavu u doba poklada ili za ljetnih mjeseci. Segment odraza bečkih glazbenoscenskih zbivanja sačuvan je tako i u zbirci obitelji Prandau, a danas se čuva u Muzeju Slavonije u Osijeku.

U dijelu zbirke pod brojem M-5 sačuvani su razna scenska djela, među kojima ima i onih s glazbom, a sačuvana su u različitim oblicima i količinama. Za neke postoje potpuni materijali uključujući i šaptačke knjižice, za neke su sačuvani samo fragmenti, no dovoljni da barem djelomice svjedoče o interesu i načinu zabavljanja ove ugledne obitelji. Donosimo ih prema njihovim autorima, čija su imena redovito vezana uz bečke pozornice iz predgrađa.

Joseph Drechsler (1782.-1852.) češki je skladatelj koji je od 1807. do 1810. bio *maestro di cappella*, a od 1823.-1830. i *Musikdirektor* u Theater in der Leopoldstadt u Beču. Uz sakralnu glazbu – jer djelovao je i kao crkveni skladatelj

7 Stefan Schmidl: Theater an der Wien, *Osterreichisches Musiklexikon*, sv. 5, ÖAW, Wien 2006, str. 2394.

8 Alexander Rausch: Theater in der Josefstadt, *Osterreichisches Musiklexikon*, sv. 5, ÖAW, Wien 2006, 2394-5.

9 Iz tog je kazališta isključena produkcija Singspiela 1787. (usp.: Otto G. Schindler: Theater in der Leopoldstadt, *Osterreichisches Musiklexikon*, sv. 5, ÖAW, Wien 2006., 2395.-6.

i orguljaš –, komponirao je pet opera te brojne operete, vodvilje i burleske na tekstove popularnih komediografa. U Prandauovoj zbirci sačuvane su:

- *Der Diamant des Geisterkönigs* (1824. – na libretu pogrešno ili namjerno iskrivljeno navedeno kao “Der Diamant des Zauberkönigs” na tekst Ferdinanda Raimunda, osnivača popularnog bečkog (Raimund-)Theatera;
- *Das Mädchen aus der Feenwelt* (1826.) istog autora, te
- *Sylphide, das Seefräulein* (1828.) na tekst Therese Krones popularne libretistice.

Franz Joseph (František) Gläser (1798.-1861.), skladatelj i dirigent, pripadnik je skladateljske obitelji češkog podrijetla. Nakon temeljite glazbene naobrazbe u Dresdenu i Pragu (F.W. Pixis, D. Weber), došao je u Beč, gdje je ravnao orkestrima u tri kazališta bečkih predgrađa: Leopoldstadt (1817.-22.), Josephstadt (1822.-27.) i u Theater an der Wien (1827.-30.). U Beču je upoznao i Beethovena, a nakon neuspjelog natječaja za mjesto kapelnika na dvoru (nakon Salierijeve smrti, 1825.) odlučio je napustiti taj grad. Nastanio se u Berlinu pa u Kopenhagenu, gdje je i umro. Skladao je, kako je danas poznato, 107 raznih oblika glazbenoscenskih djela, praižvedenih u gradovima u kojima je djelovao no nakon njegove smrti ubrzo su pala u zaborav.¹⁰ U zbirci Prandau sačuvana su njegova bečka glazbenoscenska djela (definirana kao čarobna igra – *Zauberspiel*):

- *Arsenius, des Weiberfeind* (1823.) i
- *Arsena, die Männerfeindin* (1828.), oba na tekst Karla Meisla. Treće djelo, za koje Šaban i Blažeković smatraju da je iz Gläserova pera, a naslovljeno kao *Das Fest der Handwerker* ne nalazi se u popisu Gläserovih skladbi no moglo bi se raditi o istoimenom *Singspielu* njemačkog skladatelja Ludwiga Wilhelma Reulinga (1802-1879), praižvedenu u Kärntnertortheatru 12. lipnja 1832. prema Louisu Angelyju.¹¹ Ovaj navod zahtijeva daljnja komparativna istraživanja.

Glazbenoscensko djelo *Das lustige Beilager* (*Beylager*) anonimnog libretista Šaban i Blažeković atribuirali su **Franzu Xaveru Glögglu** (1764.-1839.), tirolskom skladatelju, dirigentu, pedagogu i piscu o glazbi, osnivaču prve glazbene škole u Linzu (1797.), dirigentu tamošnjeg kazališta, vlasniku dućana s muzikalijama i vrijedne zbirke od oko 150 glazbenih instrumenata koje je 1824. otku-

10 Gläser je sa svojih gotovo 20 glazbenoscenskih komada doživio popularnost i priznanja za života, no ubrzo nakon smrti bio je zaboravljen. Između ostalog, autor je scenske glazbe za melodramu *Zriny* prema Th. Körneru. O tome vidi: Vjera Katalinić: Četiri *Zrinska, Krležini dani u Osijeku 2000.*, Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta – HNK u Osijeku, Pedagoški fakultet, Osijek, Zagreb – Osijek 2001, str. 118.-124.

11 Franz Stieger: *Opernlexikon. Titeltatalog*, sv. II, Hans Schneider, Tutzing 1975., 444.

pilo bečko «Gesellschaft der Musikfreunde». Međutim, u popisu njegovih djela navedeni naslov nije identificiran. Glöggel je, naime, u prvom redu bio vrstan organizator opernog života i autor udžbenika za glazbenu teoriju te niza napisa o glazbi. Sa skladateljskog područja sačuvano je tek jedno tiskano djelo za 2 tenora i bas. Kako je, međutim, pregledan i ostali materijal (popis uloga, neki brojevi itd.), pronađen je naslov s pravom atribucijom ovog djela i to kao: «Das[!] lustige Beylager / Singspiel in 2 Akten von Perinet, die / Musick von Wenzel Müller». Međutim, na naslovnoj stranici doista postoji Glöggelov potpis, što je vrijedan podatak, na temelju kojeg možemo pretpostaviti da je on bio raniji vlasnik materijala, od koga ga je Prandau nabavio i priključio svojoj zbirci.

Pod prezimenom Müller u priručnicima se nalazi niz imena, od kojih neki pripadaju glazbeničkim obiteljima iz Njemačke, ili su pak moravskog ili mađarskog podrijetla.

Wenzel Müller (1767.-1835.) pripadnik je austrijsko-moravske glazbeničke obitelji. Karijeru je započeo kao kazališni violinist u Brnu, dok je gotovo čitav bečki glazbenički vijek (od 1786.) obnašao funkciju *maestra di cappella* u Theater in der Leopoldstadt. Autor je oko 250 vrlo popularnih kazališnih djela – opera, Singspiele, pantomima, lakrdija i opereta koje su se i izvodile uglavnom u Leopoldstadtskom kazalištu. Među *Singspiele* iz zbirke Prandau ubrajamo:

- *Die unruhige Nachbarschaft* (1803, Karl Friedrich Hensler) (sl. 3 i 4),
- *Alpenkönig und Menschenfeind* (1828, F. Raimund), a burleskama (lakrdijama – “Posse”) smatramo:
- *Der Kirchtag von Petersdorf* (1819, K. Meisl) i
- *Der Barometermacher auf der Zauberinsel* (1823, K. Meisl i F. Raimund)

Ovoj skupini treba, međutim, dodati i ranije spomenutu spjevoigru *Der lustige Beylager*, skladan 1797. na tekst bečkog književnika Joachima Perineta (1763.-1816.).¹²

Adolf Müller (1801.-1886.) bio je blizak glazbeni suradnik Johanna Nestroya, jednog od najpopularnijih bečkih pisaca kupleta svoga doba. Pripada prvoj generaciji austo-mađarskih glazbenika s pravim prezimenom Schmid. Adolf Müller skrasio se 1823. u Beču; od 1826. je bio pjevač u Kärntnertortheatru, dvije godine kasnije skladatelj i instrumentalist (*maestro concertatore*) u Theater an der Wien, a kratko je vrijeme djelovao i u Theater in der Leopoldstadt. Uz crkvena i didak-

12 Praizvenedo 14. 2. 1797. u Leopoldstädtertheatru, a nova je inscenacija postavljena 30. 7. 1825. (Usp.: Franz Stieger: *Opernlexikon. Titeltatalog*, sv. II, 739.)

tička djela napisao je i glazbu za oko 640 kazališnih. Iz Müllerove i Nestroyeve suradnje proizašlo je mnogo glazbenoscenskih djela – kupleta, parodija,¹³ bliskih narodnoj operi, s mnogo citata iz njima suvremene operne produkcije. I u Prandauovoj zbirci sačuvano ih je nekoliko:

- *Nagerl und Handschuhz, oder Die Schicksale der Familie Maxenpfusch*
- *Der böse Geist Lumpaci Vagabundus, oder Der liederliche Kleeblatt, i*
- *Die Familie Zwirn, Leim und Knierim, oder Weltuntergang* – zapravo 2. dio prethodnog naslova.

Nadalje:

- *Die Entführung vom Maskenball* – na tekst Josefa Schickha (1799.-1851), a
- *Julerl die Putzmacherin* – na tekst Karla Meisla (Ljubljana, 1775.-Beč, 1853.), parodija je na Cherubinijevu *Vestalku* (*La Vestale*, odnosno u njemačkome prijevodu *Die Vestalin*).

Među danas gotovo nepoznate, a u svoje vrijeme vrlo popularne skladatelje s kraja 18. i početka 19. st. ubrajaju se **Philipp Jakob Riotte** (1776.-1856.) i **Johann Baptist Schenk** (1753.-1836.). Riotte je njemački skladatelj koji je od 1807. djelovao u Beču, najprije u Kärntnertortheatru, a od 1818. kao dirigent u Theater an der Wien. Za ovo kazalište napisao je i većinu od svojih 50-ak glazbenoscenskih djela. *Nina, oder Die Wanderung nach einem Mann* nije identificirana među njegovim djelima u najrecentnijim glazbenim priručnicima, no atribuirao mu ju je Stieger u svom iscrpnom *Opernlexikonu*.¹⁴ Prema tom izvoru, *Nina* – čarobna igra u dva čina (na Schickhov tekst) praizvedena je 14. 4. 1832. u Leopoldstädtertheatru. S obzirom da je velik broj Riotteovih rukopisa pohranjen u bečkom «Društvu prijatelja glazbe» («Gesellschaft der Musikfreunde»), valjalo bi ovaj primjerak usporediti s tamošnjim rukopisnim i autografskim izvorima.

Schenk je pak austrijski skladatelj koji se 1780. posvetio glazbenom kazalištu – djela su mu prihvatile gotovo sve bečke pozornice, od dvorskog kazališta, Kazališta kod koruških vrata (Kärntnertortheater), potom ona u predgrađima Leopoldstadt, Wieden i dr. te u privatnim plemićkim kazalištima poput onoga vojvode Karla Auersperga. Spjevoigra *Der Dolfbarbier* (na tekst Paula i Josepha Weidmanna), praizvedena je 30. 10. 1796., s poznatim Schubertovim pjevačem J. M. Voglom u naslovnoj ulozi Runda, a sačuvana je i u Prandauovoj zbirci. To je ujedno bilo i Schenkovo najuspjelije djelo, jedino koje je u cijelosti bilo objavljeno tiskom (uz pojedine napjeve) te predstavlja značajnu etapu u razvoju *Singspiela* prema njemačkoj romantičnoj operi.¹⁵

13 Spomenimo npr. parodije *Die schwarze Frau* (na Meyerbeerovu operu *La dame blanche*), *Robert der Teuxel* (takoder na Meyerbeerovog *Robert le diable*), *Othellert* (na Rossinijeva *Otella*) itd.

14 Franz Stieger: *Opernlexikon. Komponisten*, sv. III, Hans Schneider, Tutzing 1978, 928.

15 Hellmut Federhofer: Schenk, Johann Baptist, u: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*,

Šaban i Blažeković navode i jedan Quodlibet u 3 čina – glazbenoscensko djelo sastavljeno od skladbi raznih autora (prvenstveno Ignaza v. Seyfrieda, zatim J. Haydna, Pechatscheka i dr.) – pod naslovom *Rochus Pumpnickel* na tekst Matthäusa Stegmayera. To je prvi dio svojevrzne quodlibetske trilogije o glavnom liku, praizveden 28. siječnja 1809. godine u bečkom Theater an der Wien.¹⁶ Austrijski skladatelj i pedagog **Ignaz v. Seyfried** (1776.-1841.) poznatiji je po svom prijateljstvu s Beethovenom nego po velikom broju svojih glazbenokazališnih djela (opera, *Singspiela*, glazbe za lakrdije/burleske, drame, parodije, balette, pantomime i dr.) koja su od 1801. do 1825. samo u spomenutom Theater an der Wien (gdje je do 1827. djelovao kao dirigent i skladatelj) izvedena oko 1700 puta!

Uz 19 navedenih glazbenoscenskih djela koje sadrže rukopisne partiture te više ili manje sačuvane dionice, često rukopisne knjižice s podjelom uloga, a gotovo redovito i tiskana libreta, u kutijama iz serije M-5 s ovim komadima popisanim u inventarskoj knjizi i izvještaju Šabana i Blažekovića, sačuvan je i veći broj nepopisanih kazališnih djela koja su – po navodima na libretu ili po svojoj vrsti – trebala sadržavati i glazbene brojeve. Kratkim uvidom u kutije pohranjene u Muzeju Slavonije izdvajamo neke od tih naslova. Te jedinice ne nose podatke o skladateljima pa smo ih pokušali posredno atribuirati:

- ulomci iz glazbenoscenskog djela *Der Berggeist*: sačuvane su neke rukopisne uloge te particella za neke glazbene brojeve. S obzirom da postoje tekstovni predlošci, neće se raditi o baletnoj pantomimi Philipa Jakoba Riottea (praizvedeno 7. 5. 1818. u Theater an der Wien; 23. 1. 1825. pod naslovom *Rübezahl*), nego, vjerojatnije, o čarobnoj igri **Josepha Drechslera** (na tekst Al. Gleicha) praizvedenoj 12. 6. 1819. u Leopoldstädtertheatru.¹⁷
- *Der Liebe Zauberkünste* je romantički *Lustspiel* sa zborovima u tri čina, koje je na tekst W. Vogela (prema francuskom predlošku) skladao bečki skladatelj češkoga podrijetla **Adalbert Gyrowetz**. Praizvedba je bila 1. 7. 1819. u bečkom dvorskom kazalištu.¹⁸
- *Roderich und Kunigunde, oder: Der Eremit vom Berge Prazzo. oder: die Windmühle auf der Westseite. oder: Die lang verfolgte und zuletzt doch triumphirende Unschuld*. Prema literaturi radi se o parodiji na viteške komedije i komedije spasa itd. **Ignaza v. Seyfrieda**, koja je prvi put izvedena u Theater an der Wien 1. 8. 1807. godine.¹⁹

sv.11, Bärenreiter, Kassel etc. 1963, 1666. - 1670.

16 Drugi dio – *Die Familie Pumpnickel* – izveden je 13. 2. 1810., a treći, *Pumpnickels Hochzeit*, 9. 9. 1811. Usp.: Franz Stieger: *Opernlexikon. Titeltatalog*, sv. III, 1040.

17 Stieger: *Opernlexikon. Titeltatalog*, sv. I, 163.

18 Stieger: *Opernlexikon. Titeltatalog*, sv. II, 714.

19 "Dramatischer Galimathias als Parodie aller Ritter- und Rettungs-Komödien in 4, Sämmtlich

Velik dio ostalih scenskih djela odnosi se na kazališne komade koji ne predviđaju glazbeni udjel. Međutim, osim u zbirci M-5, kazališni komadi u posjedu obitelji Prandau naći će se i u općoj knjižnici. Tamo su pohranjeni memoari, knjige s područja ekonomije, prava, filozofije, povijesti, odgoja, ali ima i lijepe književnosti. Vrijedna izdanja kazališnih djela potječu iz 18. i početka 19. st., često u čitavim serijama. U ovom su dijelu knjižnice (koja, kako je rečeno, nije još u potpunosti katalogizirana) većinom talijanski i francuski tekstovi, uglavnom komedija, ili čak zbirki scenskih komada V. Hugoa, A. Dumasa, P. Corneillea, Beaumarchaisa, Guarinija i dr., koji su se izvodili na najznamenitijim pozornicama Pariza, Beča i Berlina. Među njima se krije i nekoliko opernih libreta:

- *L'éclair*. Opera comique par De Plaanard et De Saint-George, musique de F. Halevy. Berlin, A.M. Schlesinger, 1836. Repertoire du Theatre français a Berlin, no. 156. (opera Jacquesa Fromental Halévyja, praižvedena je u Parizu [Opéra comique] 30. 12. 1835.)
- *Le gelosie villane*. *Dramma giocoso per musica*. *Da rappresentarsi ne' Teatri privilegiati di Vienna, l'anno 1777*, Vienne, Kurzböck. To je tiskani libreto opere popularnog Mozartovog suvremenika Giuseppea Sartija, praižvedena u Veneciji (u Teatro S. Samuele) u studenom 1776.,²⁰ a očigledno je, već iduće godine izvedena u Beču.
- *Grotta di Trofonio*. *Opera comica da rappresentarsi nell'imperial villeggiatura di Laxenbourg l'anno 1785*. To je libreto komične opere Antonia Salierija na Castijev tekst, praižveden u Beču u dvorskom kazalištu 12. 10. 1785.²¹
- *Theatre de monsieur Favart ou Recueil des Opéra-Comiques et Parodies qu'il a données depuis quelques années*. Paris, Prault, 1746: radi se o dva sveska zbirki kratkih i vedrih komada.

Na kraju valja rezimirati ovdje iznesene činjenice.

- u zbirci M-5 sakupljena su rukopisna i tiskana libreta raznih oblika vedrih glazbenoscenskih djela, popraćena kompletnim ili djelomično sačuvanim notnim materijalom. Taj je materijal vrlo čitko raspisan (dionice, partiture, sveščići s tekstovima uloga) te je, po svemu sudeći, bio namijenjen glazbenoscenskoj izvedbi te je tome i poslužio;
- osim toga, ovdje je pohranjen i niz kazališnih djela od kojih su neka signirana, neka ne, od kojih neka zahtijevaju sudjelovanje glazbe, a neke su predstave govorne;

in 1 Akt enthaltenen Aufzügen und einem Vorspiel, auch mit Gebechten ausgestattet, durch einen Tyran und mehreren Räuber schauerlich, durch eine himmlische ehe interessant gemacht und zuletzt durch eine Seuersbrunst erwärmt von T. T. Castelli." Identificirano prema: Stieger: *Opernlexikon. Titelkatalog*, sv. III, 1040.

20 Stieger: *Opernlexikon. Titelkatalog*, sv. II, 510.

21 Stieger: *Opernlexikon. Titelkatalog*, sv. II, 552.

- sva ovdje spomenuta glazbenoscenska djela iz zbirke M-5, bez obzira je li im notni materijal sačuvan ili ne, potječu s njemačkog govornog područja i to isključivo s bečkih pozornica, pretežito onih popularnih iz predgrađa, izvedenih u razdoblju od oko 1818.-1835.;²²
- u svim se slučajevima radi o vedrim komadima, tipa spjevoigre, lakrdije, parodije i sl. koji su bili namijenjeni ladanjskom ugođaju i pokladnoj zabavi. Lako je, dakle, moguće, da su, kako ističe Kuhač, služili kao razbibriga plemićima, koji su i sami sudjelovali u njihovu uprizorenju. Na takvu svrhu ovih komada upućuje i jedna od rijetkih njemačkih tiskovina u općoj knjižnici. To je *Almanach dramatischer Spiele zur geselligen Unterhaltung auf dem Lande*. (Kotzebue), Hamburg, Hoffmann u. Campe, 1832, 1833.;
- za razliku od ovog dijela zbirke za «praktičnu uporabu», drugi dio, onaj u općoj knjižnici, gotovo je isključivo vezan uz francusku i talijansku književnu tradiciju, djelomice i stariju od scenskih djela u glazbenome fondu (sve do u 17. stoljeće – npr. *Il pastor fido* G. B. Guarinija izveden 1595. u Torinu, ovdje u francuskom i raznim drugim prijevodima i desetak izdanja) te se čini da je pripadao starijoj generaciji obitelji Prandau, a namjena mu je bila više obrazovne naravi;
- «praktični» dio fonda, njemačka glazbenoscenska djela, nabavljana su i prepisvana iz austrijskih izvora (o čemu npr. svjedoči i potpis bivšeg vlasnika Glöggla) no možda su prepisana i iz kojeg drugog izvora u Slavoniji. Na takvu mogućnost upozorava prijepis vesele igre bečkog novinskog izdavača Adolfa Bäuerlea *Haberls Hoor, oder der Bräutigam im Tass*, nastao 6. 9. 1835. u Osijeku. Povežemo li podatak da se upravo u kazališnom listu Adolfa Bäuerlea u Beču 24. 9. 1832. izvještava o novim članovima trupe za osječko kazalište, koje je sada «spremno za izvođenje raznovrsnih spektakala»,²³ možemo zaključiti da je i sam Prandau bio povezan s upravom i izvođačima osječkog kazališta. Naime, pet od navedenih glazbenoscenskih djela iz Prandauova fonda našlo se na repertoaru njemačkog teatra u Tvrdi,²⁴ a kako je ustanovljeno, ka-

22 Iako su neka djela praižvedena i ranije, čak krajem 18. st., kao npr. *Der lustige Beylager* W. Müllera, oni su redovito ponovno postavljani na scenu kasnije.

23 “Das Direktion des Theaters in Essegg hat jüngst in Wien zwey große Wagen innerhalb 24 Stunden mit einer ganz neuen Gesellschaft befrachtet, wodurch sie nun in den Stand gesetzt ist, allerley Spektakel zu produzieren.” (*Theaterzeitung und Originalblatt für Kunst, Literatur und geselliges Leben*, izd. A. Bäuerle, 192 (24. 9. 1832.) 764.)

24 To su: *Das Mädchen aus der Feenwelt* (Raimund – Drechsler, 1834./35.), *Der böse Geist Lumpacivagabundus* (Nestroy – A. Müller, 1838/39), *Sylphide, das Seefräulein* (Krones – Drechsler, 1838./39.), *Das Fest der Handwerker* (Angely – Gläser?, proljeće 1845) i *Der Alpenkönig und der Menschenfeind* (Raimund – W. Müller, proljeće 1845.). Usp. Gordana Gojković: *Njemački muzički teatar u Osijeku 1825.-1907.*, Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku,

zališna družina Ignaza Trattniga gostovala je u Prandauovu kućnom kazalištu neposredno nakon organizirane staggione u Osijeku 1821/22,²⁵

- uvođenjem popularnog recentnog austrijskog/bečkog kazališnog repertoara u Slavoniju (u Valpovo, Donji Miholjac, a možda i u Osijek), uvodi se i ova, od kulturnog žarišta vrlo udaljena sredina u suvremene srednjoeuropske kazališne tokove. Iako je repertoar potpuno «ladanjski», knjižnica sadrži i vrijednu literaturu koja svakako predstavlja obogaćenje slavonske sredine, koja je tijekom 19. stoljeća doživjela nagli razvoj. Potreba za kazalištem rasla je od male adaptirane dvorane za časnike u osječkoj Tvrđi i privatnih u plemićkim obiteljima do gradnje novoga javnog gradskog kazališta u Osijeku 1866. u čijem je odboru aktivno djelovao i Gustav Prandau, sustavno radeći na podizanju kvalitete izvedbi i potičući postavljanje zahtjevnijeg repertoara.

Na kraju valja ponovno napomenuti da je zbirka kazališnih djela M-5 tek djelomično evidentirana i popisana. Već relativno općenit uvid u popisani, a osobito u dosada neevidentirani materijal (od kojih neka djela ne nose ni oznaku signature, već su samo ubačena u kutije) postavlja pred istraživače zadatak daljnjeg komparativnog proučavanja, što bi trebalo baciti novo svjetlo na zbirku Prandau, a time i na lik ove ugledne obitelji te na glazbeni život ovoga dijela Slavonije.

LITERATURA

1. Gojković, Gordana: *Njemački muzički teatar u Osijeku 1825.-1907.*, Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, Osijek 1997.
2. Harrandt, Andrea: *Freihaustheater auf der Wieden*, *Osterreichisches Musiklexikon*, sv. 1, ÖAW, Wien 2002., str. 485.
3. Katalinić, Vjera: *Četiri Zrinska, Krležini dani u Osijeku 2000.*, Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta – HNK u Osijeku, Pedagoški fakultet, Osijek, Zagreb – Osijek 2001., str. 118.-124.
4. Kuhač, Franjo Ks.: *Ilirski glazbenici*, Matica hrvatska, Zagreb 1893.
5. Perči, Ljerka: *Kazalište u Valpovu od 1809.-1823. godine*. Prilog poznavanju kazališnog života u Valpovu od 1809. do 1823. godine u svjetlu arhivskog fonda HR-DAOS 476, *Krležini dani u Osijeku 2006*, prir. B. Hećimović, Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta – Pedagoški fakultet Osijek, Zagreb –

Osijek 1997.

- 25 Ljerka Perči: *Kazalište u Valpovu od 1809.-1823. godine*. Prilog poznavanju kazališnog života u Valpovu od 1809. do 1823. godine u svjetlu arhivskog fonda HR-DAOS 476, *Krležini dani u Osijeku 2006*, prir. B. Hećimović, Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta – Pedagoški fakultet Osijek, Zagreb – Osijek 2007., str. 52.

- Osijek 2007., str. 45.-58.
6. Pestelli, Giorgio: *Doba Mozarta i Beethovena*, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 2008.
 7. Rausch, Alexander: Theater in der Josefstadt, *Osterreichisches Musiklexikon*, sv. 5, ÖAW, Wien 2006., 2394-5.
 8. Schindler, Otto G.: Theater in der Leopoldstadt, *Osterreichisches Musiklexikon*, sv. 5, ÖAW, Wien 2006., 2395-6.
 9. Schmidl, Stefan: Theater an der Wien, *Osterreichisches Musiklexikon*, sv. 5, ÖAW, Wien 2006., str. 2394.
 10. Stieger, Franz: *Opernlexikon. Komponisten*, Hans Schneider, Tutzing 1978.
 11. Stieger, Franz: *Opernlexikon. Titelkatalog*, Hans Schneider, Tutzing 1975.
 12. Šaban, Ladislav – Zdravko Blažeković, Izvještaj o dvogodišnjem sređivanju triju glazbenih zbirki u Osijeku i o pregledu glazbenih rukopisa i knjiga u franjevačkim samostanima u Slavoniji i Srijemu, *Arti musices*, 11/1 (1980.) str. 47.-101.

Summary

Vjera Katalinić

VIENNESE THEATRICAL LIFE AT THE END OF THE 18TH AND THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURIES AND THE PRANDAU COLLECTION FOR THE MUSICAL STAGE

The author analyzes the collection of stage works with music (shelf no. M-5) kept as manuscripts and prints within the Prandau Collection at the Museum of Slavonia at Osijek. These works are listed here according to the composers, who composed music on the libretti of then popular authors of comedies and other merry plays. The works of composers, such as J. Drechsler, F. J. Gläser, F. X. Glöggel, W. and A. Müller, I. v. Seyfried and some others, were also listed in the repertoire of the popular Viennese suburban theatres – Freihaus Theater auf der Wieden, Theater in der Leopoldstadt, Theater in der Josephstadt i Theatar an der Wien –, as well as performed by itinerant theatre companies active throughout the Monarchy. They found their way to the south-eastern border, to the towns of Zagreb, Varaždin, Sopron and Osijek. Prandau theatre on his estate in Valpovo could be connected with the company of Ignaz Trattnig, who gave performances there, after finishing their *staggione* in Osijek Theatre, situated in the main military office building (Generalatshaus).

Stephanie Jug*, Sonja Novak**

KAZALIŠNI REPERTOAR U VALPOVAČKOM DVORCU U PRVOJ POLOVINI 19. STOLJEĆA

Sažetak

Rad daje pregled rezultata istraživačkog rada na bogatoj zbirci kazališnih rukopisa na njemačkom jeziku iz fonda Valpovačko vlastelinstvo, čuvanog u Muzeju Slavonije u Osijeku. Dokumentiranjem i prvom analizom rukopisa postignut je početni sustavni pregled dijela kazališnih tekstova. Na temelju toga primijenjena je književno-teorijska analiza zastupljenosti pojedinih autora, koja ukazuje ujedno i na raznovrsnost zastupljenih komada, kao i na snažan utjecaj bečkog kazališnog repertoara 19. stoljeća na kazališni fond valpovačkog vlastelinstva. Stilska analiza ukazuje na prevladavanje kraćih komičnih kazališnih komada, što govori o zahtjevima za popularnim zabavnim komadima kako ciljane publike tako i prvih vlasnika kazališnog fonda.

Ključne riječi: kazalište, Valpovo, 19. stoljeće, njemački jezik, rukopis

U Muzeju Slavonije čuva se bogata zbirka kazališnih rukopisa s početka devetnaestog stoljeća. Ona je dio zaostavštine vlastelinske obitelji Prandau-Normann iz Valpova koja je u Državnom arhivu u Osijeku zabilježena kao dio fonda *Valpovačko vlastelinstvo* pod signaturom HR-DAOS-476. Zbirka još nije obrađivana kroz teatrološku i književno-teorijsku vizuru i ne postoji sustavan pregled svih kazališnih rukopisa, te bi predstojeći rad trebao pridonijeti istraživanju i sustavnom pregledu vrijednog materijala koji se očuvao od ostataka valpovačke vlastelinske knjižnice.

Govoreći o kazališnom životu na prostorima današnje Slavonije, moramo imati na umu da se tu još radi o isključivom i jakom njemačkom kazališnom utjecaju. Nikola Batušić u svojoj *Povijesti hrvatskog kazališta* iznosi da, spram

* Dr. sc. Stephanie, Jug, Filozofski Fakultet, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku, sjug@ffos.hr

** Dr. sc. Sonja, Novak, Filozofski Fakultet, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku, snovak@ffos.hr

svih drugih hrvatskih krajeva, njemačke kazališne družine imaju neusporedivo najdužu tradiciju upravo u Osijeku, gdje se pojavljuju već od sredine osamnaestog stoljeća, a održavaju se do prvog desetljeća dvadesetog stoljeća (Batušić 1978: 150 i 321). Već sama, kako ju Nikola Batušić naziva, duga dvojezična, što će reći hrvatsko-njemačka, tradicija (ibid: 285) na čijim se temeljima kreće tadašnje obrazovano, pa čak i dio neobrazovanog društva, daje naslutiti da je njemački jezik korišten kako u poslovnoj tako i u zabavnoj domeni života, što se naravno odrazilo i na potražnju upravo njemačkih tekstova od strane ove valpovačke vlastelinske obitelji.

Iako ovaj rad ne daje potpun kritički pregled vrijednosti zastupljenih komada, ponajprije jer fond još nije istražen do kraja, svakako se može zaključiti da su rukopisi za nas značajni kao odraz određenog repertoara, jer su korišteni kao direktni predlošci za igranje komada, što se očituje, među ostalim, i iz činjenice da sadrže konkretne podjele uloga, kao i imena glumaca. Osim toga, radi se o zbirci rukopisa za koju vjerujemo da je ključna za proučavanje samog kazališnog interesa publike 19. stoljeća na području današnje Slavonije.

Prvo je potrebno objasniti o kakvim je materijalima riječ. Rukopisi daju egzaktni odraz riječi i radnje koja se odvijala na pozornici kazališta. Tekst jednog komada vezan je u knjižice koje su namijenjene pojedinim ulogama, dakle sadrže scene u kojima određeni glumac stupa na pozornicu. Knjižice su zatim povezane uzicom u svežanj koji osim knjižica uloga u pravilu sadržava list s redoslijedom scena i uloga, te popisom potrebnih dekoracija i promjena scene. Poneki svežnji sadrže i kompletne tekstove određenog komada.

Gotovo svaka knjižica sadrži naslov određenog komada te naznaku za koju ulogu je knjižica predviđena. Osim toga, što ističemo kao vrlo bitno, iznad naslova se na velikom dijelu knjižica nalaze imena glumaca koji su nastupali ili trebali nastupati u toj ulozi. Na nekim knjižicama se tako nalazi i do četiri ili pet imena za jednu ulogu, dok se na drugima nalazi tek jedno ili niti jedno ime. Smatramo da ovu činjenicu možemo uzeti kao dokaz da su rukopisi korišteni u predstavama, ali nikako i kao dokaz o točnoj lokaciji izvođenja.

Do sada je istražena oko polovina fonda, u kojoj je pronađeno 110 različitih naslova, od kojih su dva naslova, *Prokletstvo i blagoslov*¹ (*Fluch und Segen*) i *Rođak iz Eipolda* (*Der Vetter aus Eipoldau*) zastupljeni samo jednim listom ili jednom knjižicom umetnutom u svežnje drugih komada. Svi komadi su pisani njemačkim jezikom i to gotskim pismom, gotovo svi su u rukopisu, što otežava čitanje predložaka. Autori su rijetko naznačeni na samim rukopisima, tako da je bilo potrebno potvrditi autorstvo velikog dijela komada.

1 Svi nazivi komada pronađenih u fondu u tekstu su u prijevodu koji je ujedno prijedlog autorica rada S. Jug i S. Novak. Signature komada nalaze se u abecednom popisu komada pronađenih u fondu na kraju rada.

Najzastupljeniji autor je August von Kotzebue sa dvadeset komada. Utjecaj Kotzebua na pozornice njemačkog govornog područja proučavan je u više navrata². Mi ćemo se ovdje samo složiti s tvrdnjom koju iznosi Batušić, da je Kotzebue i jedan od prvih autora čiji su tekstovi bili prevedeni na hrvatski jezik, te je time oblikovao hrvatska kazališna iskustva početkom devetnaestog stoljeća (Batušić 1978: 189-190).

Sa šest je komada zastupljen austrijanac Franz Vinzenz Ignaz Castelli³. Od njegovih komada nalazimo sljedeće naslove: *Stanovnik ševine šume ili Tajanstvena ljubav* (*Der Einsiedler im Lerchenwalde oder die geheimnisvolle Liebe*), *Princ dolazi* (*Der Prinz kommt*), *Zamjena žena* (*Der Weibertausch*), *Dobar primjer* (*Gutes Beyspiel*), *Petar i Pavao* (*Peter und Paul*) i *Rodrik i Kunegunda* (*Rodrick und Kunegunde*). Castelli je bio dvorski pisac na bečkom kazalištu Kärntnerthortheater. Napisao je dvjestotinjak komada namijenjenih poglavito bečkoj publici. Njegovi komadi se danas ne smatraju vrijednima, ali se proslavio svojim libretima. U *Allgemeine deutsche Biographie* nalazimo podatak da je Castelli naginjao prijevodima francuskih igrokaza i komedija u koje nije unio ništa novo. Ipak, u *Historisches Lexikon Wien*, nalazimo i podatak da se Castelli istaknuo kao izdavač nekoliko listova: *Sammter*, *Thalia* i *Wiener Conversationsblatt*. Ne pokušavajući dakle ocijeniti vrijednost njegovih dijela, moramo se složiti da je Castelli kao plodna i utjecajna ličnost znatno utjecao na repertoar bečkog, pa i općenito teatra njemačkog govornog područja. Castellieve komade tako ne nalazimo uopće na repertoaru Burgtheatra (Hüttner 1990: 123-184), što se može opravdati njegovim djelovanjem i namjenskim pisanjem komada za jedan od rubnih bečkih kazališta, spomenuti Kärntnertortheater. Iako nama potpuno nepoznat i u stručnoj literaturi tek ponekad spomenut, Castelli je, zaključujući po zastupljenosti u zbirci, bio dobro poznat valpovačkoj kazališnoj publici.

Dva su pisca zastupljena sa po pet komada u istraženom dijelu fonda. Prvi je Ernst Benjamin Salomo Raupach (Albrecht 1975: 193-194) koji je poznat i pod pseudonimom Emil Leutner. On se u fondu pojavljuje kao autor slijedećih tekstova: *Mlinar i njegovo dijete* (*Der Müller und sein Kind*), *Krijumčari* (*Die Schleichhändler*), *Mjenjač* (*Der Wechsler*), *Suvremenik* (*Der Zeitgeist*) i *Čvrga po nosu* (*Der Nasenstüber*). Od kazališne karijere ovog njemačkog pisca ostalo je u raznim leksikonima i pregledima povijesti kazališta zabilježeno tek da je na početku svoje karijere glasio kao Schillerov nasljednik, ali i da njegov daljnji umjetnički doprinos nije opravdao taj naslov, kako je ostao samo na oponašanju tuđeg stila. Ipak, u području takozvane trivijalne literature Raupach je stekao značajan ugled, *Mlinar i njegovo dijete* bio je svojevremeno ogroman hit. Ovaj

2 Usp. Žmegač (1979: 43-50) i: Gebhardt (2003).

3 Usporedi: *Allgemeine Deutsche Bibliographie* (nadalje pod kraticom E-ADB) i Czeike (1993: 556.-557).

je komad premijerno izveden 1830., a 1835. prvi puta izlazi u tiskanom izdanju. Raupachov drugi spomenuti komad *Krijumčari* praizveden je dvije godine kasnije od *Mlinara*. Ovim je potvrđeno da interes za njemačko popularno kazalište ne jenjava do duboko u devetnaesto stoljeće, ako uzmemo da valpovački vlastelini ove rukopise nisu mogli priskrbiti prije kraja tridesetih godina devetnaestog stoljeća, a ako su ih koristili, što se da naslutiti iz samog stanja rukopisa, nisu ih počeli koristiti prije početka četrdesetih godina i to u bilo kojem smislu, kao predloške u radu čistog diletantskog, polu-profesionalnog, redovitog ili tek prigodnog kazališta. Raupachovi *Krijumčari*, koji se u Burgtheatru premijerno izvode početkom 1830. (Hüttner 1990: 123-184), izvode se u istom kazalištu 67 puta u narednih pet godina, što svjedoči upravo o popularnosti ovog autora, pa tako i aktualnosti valpovačke zbirke, te u konačnici i valpovačkog kazališnog repertoara.

Drugo mjesto po zastupljenosti Raupach dijeli s jednom autoricom, njemačkom glumicom Joahannom Franul von Weißenthurn⁴ (1772.-1847.). Ova je glumica često stajala na daskama bečke pozornice, a u kazališnom fondu je zastupljena sa 5 komada: *Jedan pomaže drugome* (*Ein Man hilft dem Anderen*), *Švicarska kućica na Reihnfallu ili Carski posjet* (*Die Schweizerhütte am Rheinfall oder Der Kaiser-Besuch*), *Slikarevo remek-djelo* (*Des Malers Meisterstück*), *Hodočasnica* (*Die Pilgerin*) i *Radikalno liječenje* (*Die Radikalkur*). Kako bi ukazali na njenu aktualnost i popularnost, istaknut ćemo podatak da se nalazi među najizvođenijim autorima Burgtheatra 19. stoljeća (Flatz 1980: 307), sa 912 izvedaba 48 različitih naslova, uz imena kao što su Kotzebue, Scribe, Schröder, Iffland i dr. Danas potpuno zaboravljena, ova je autorica bila dobro poznata i zagrebačkoj publici 19. stoljeća. Tako u *Povijesti hrvatskog kazališta* nalazimo presliku plakata (Batušić 1978: 203) na kojem se publika poziva ujedno i na javnu kajkavsku predstavu *Ztati zaszebni kuchish Petra III*, prijevoda jedne Kotzebueove drame, kako i na premijeru *Slikarevog remek-djela*, komedije u dva čina od Johanne Franul v. Weißenthurn, koja se održala 23. srpnja 1833.

Njemački autor Karl Töpfer⁵ zastupljen je s četiri naslova: *Najbolji ton* (*Der beste Ton*), *Časak inkognito* (*Ein Stündchen Incognito*), *Dnevno naređenje* (*Der Tagsbefehl*), te *Dečko i dama* (*Bub und Dame*). Töpfer je kao kazališni pisac i teoretičar uspješno vladao kazališnim tehnikama, ali od navedenih jedino *Najbolji ton* ima potencijala za izranjanje iz čisto trivijalne sfere. Neko je vrijeme djelovao i u sklopu bečkog Burgtheatra kao glumac, režiser i autor, ali nije napisao niti jedno značajnije djelo. Tako njegove komade ne nalazimo niti u jednom nama dostupnom repertoaru njemačkih pozornica, a da se ističe kao „uspješno“.

S po tri naslova zastupljeno je četiri autora. Njemački dramatičar Carl Got-

4 Usp. E-ADB i Wilpert (1976: 748).

5 Usp. E-ADB.

tlieb Samuel Heun, koji piše pod pseudonimom Heinrich Clauren⁶. Ovaj se autor u *Allgemeine Deutsche Biographie* ističe nažalost tek negativnim atributom trivijalnosti, te podilaženja publici bez imalo originalnosti ili doprinosa literarnoj i kazališno-izvedbenoj umjetnosti. U zbirci su pronađeni *Dvostruki dvoboj* (*Das Doppel Duell*), *Supružnik iz Meksika* (*Der Bräutigam aus Mexico*) i *Svratište k zlatnom suncu* (*Das Gasthaus zur goldenen Sonne*).

Slijedi austrijanac Ferdinand Raimund⁷, kojeg je važno detaljnije predstaviti, ponajprije jer se uz Nestroya spominje kao začetnik i najznačajniji predstavnik bečkog pučkog komada⁸ (njem. Volksstück). Unatoč dominaciji repertoara bečkog Leopoldstadttheatra i svrstavanju među popularne kazališne pisce, Volker Klotz ističe da postoji značajna razlika između pomodnih komada Meisla, Gleicha i Bäuerlea, koji također glase kao predstavnici pučkog komada, te nešto zahtjevnijih Raimundovih komada (Klotz 1976: 27). U valpovačkoj kazališnoj zbirci zastupljen je s komadima: *Djevojčica iz vilinskog svijeta ili Seljak kao milijunaš* (*Das Mädchen aus der Feenwelt oder Der Bauer als Millionär*), *Alpski kralj i Mizantrop* (*Der Alpenkönig und der Menschenfeind*) i *Izrađivač barometra na čarobnom otoku* (*Der Barometermacher auf der Zauberinsel*). Na zagrebačkoj se pozornici, prema istraživanju Marijana Bobinca (Bobinac 2001: 19-53), 1880. izvela premijera hrvatskog prijevoda Raimundova komada *Djevojčica iz vilinskog svijeta*, koji u prijevodu Adama Mandrovića nosi naslov *Seljak milijunar*, te ostvaruje 12 izvedaba do 1889. godine.

Drugi austrijanac, Raimundov imenjak i zemljak, Ferdinand Kringsteiner⁹ također je zastupljen s tri komada. O Kringsteineru se u bibliografiji ne može naći toliko navoda, koliko smo našli za Raimunda, što dakako ne govori u prilog usporedivom doprinosu literarnoj i kazališnoj umjetnosti. Ipak, u *Allgemeine Deutsche Biographie* Kringsteiner je predstavljen kao autor koji je dao veliki doprinos razvoju bečkog pučkog komada. Autori ga stavljaju u rang s (ili barem odmah do) Nestroya i Raimunda. U valpovačkoj kazališnoj zbirci zastupljen je s komadima: *Trgovac platnom iz gornje Austrije ili Plemeniti postolar* (*Der Zwirnhändler aus Oberösterreich oder Der noble Schustermeister*), *Scene iz bračnog života* (*Die Ehestandsszenen*) i *Hans u Beču* (*Hans in Wien*).

Posljednji autor zastupljen s tri komada je Herman Josef Herzenskron¹⁰ s komadima: *Revnost posluge* (*Der Beidenten Eifer*), *Maskenbal* (*Der Maskenball*) i *Udovica od 18 godina* (*Die Witwe von 18 Jahren*). U *Allgemeine Deutsche Biographie* nalazimo vrlo malo informacija o ovom autoru, prema kojima je on

6 Usp. E-ADB.

7 Usp. E-ADB.

8 Usp. Klotz (1976: 27-88) i *Pučki igrokazi 19. stoljeća* (1973)

9 Usp. E-ADB.

10 Usp. E-ADB.

plodan pisac s tek jednim velikim uspjehom *Modne budalaštine (Modetorheiten)*, koja do sada nije pronađena u istraživanoj valpovačkoj zbirci.

Sa po dva naslova u fondu pojavljuje se jedanaest različitih autora: Louis Angely, Adolf Bäuerle, Franz Iganz Holbein, Johan Friedrich Jünger, Franz August von Kurländer, Karl Meisl, Johann Nepomuk Nestroy, Karl Leopold Antun Schall, Friedrich Ulrich Ludwig Schröder, Wilhelm Vogel i Wilhelm Friedrich Ziegler.

Istaknuti ćemo za sada samo Karl Meisla¹¹, kojeg Volker Klotz, kako je nešto ranije spomenuto, kvalitativno svrstava ispod Raimunda i Nestroya. Opisuje ga kao autora pomodnih komada s velikim ali relativno kratkotrajnim uspjehom. Meisel je napisao oko 200 komada, koji su gotovo isključivo pisani za bečku pozornicu, točnije za Leopoldstadttheater. Valpovačka zbirka sadrži slijedeće njegove naslove: *Arsenius neprijatelj žena (Arsenius der Weiberfeind)*, *Utvara u Prateru (Der Gespenst im Prater)*. *Arsenius neprijatelj žena* u zbirci postoji i kao rukopis priređen za izvođenje na pozornici i, što je za sada iznimka u ovoj zbirci, kao tiskano izdanje kompletnog teksta iz 1825. godine, tiskan u Beču „bey Mischner und Jasper“¹².

Sa po jednim komadom je zastupljen čak 21 autor. To su Josef Marius von Babo, Heinrich Beck, Margarethe Bernbrunn (alias Margaretha Carl alias Adelbert Prix), Ludwig Constenoble, Heinrich Cuno, Johann Ludwig von Deinhardstein, Joseph Freiherrn von Eichendorff, Christoph Ernst Freiherr von Houwald, August Wilhelm Iffland, Theodor Körner, Karl Lebrun, Johann Wenzel Lambert (alias Tremler), Joachim Perinet, Johann von Plötz, A. Preuss, Emanuel Schikaneder, Johann Gottfried Schink, Ludwig Wilhelm Schneider, Christian Heinrich Spieß, Julius von Voß i Paul Weidmann.

Iako istraživanje još nije privedeno kraju, može se reći, da je valpovačka zbirka s jedne strane bogata, jer sadrži djela 41 različitog autora njemačkog govornog područja, među kojima nalazimo i najizvođenije autore Burgtheatra 19. stoljeća: Kotzebue, Schröder, Iffland, Weißenthurn (Flatz 1980: 307), ali nažalost i s druge potpuno lišena serioznijih dramskih tekstova, koji bi upućivali na interes za ili čak izvođenje jednog Goethea, Schillera ili Grillparzera, koji su prema navodima Nikole Batušića utjecali na više-manje susjedni zagrebački repertoar (Batušić 1978: 219), te tako i polagano obrazovali i oformili svoju buduću umjetnički nešto zahtjevniju publiku. Ipak, valpovačku zbirku ne smijemo iz tog razloga odbaciti kao potpuno bezvrijednu. Volker Klotz u svom radu dokazuje vrijedan doprinos kazališnom djelovanju od strane Nestroya i Raimunda (Klotz:

11 Usp. E-ADB.

12 *Arsenius der Menschenfeind. Zaubermärchen mit Gesang und Tanz*, Rukopisna zbirka kazališnih komada. Fond "Valpovačko vlastelinstvo" HR-DAOS-476, Muzej Slavonije u Osijeku, signatura: X.A.63.

1976: 27-88) koji su zastupljeni u zbirci. Dok komade Gleicha, Meisela i Bäuerlea Klotz naziva „konfekcijskim komadima“ skrojenim shematski i isključivo za jednu vrstu publike, Nestroy i Raimund obogaćuju pozornicu unoseći, zamaskiranu u pučki komad, socijalnu i društvenu kritiku i originalan humor. Nestroyev lik Staberl tako prema Klotzu postaje most između ismijanog tipičnog ukočenog bečanina prikazanog na sceni i gledatelja. A valpovačka zbirka sadrži oba djela Nestroyeva *Zlog duha Lumpaci Vagabundusa*, kao i Raimundova tri prije spomenuta komada.

Osim Nestroya i Raimunda, zbirka sadrži djela za 19. stoljeće nezaobilaznog Kotzebua, te jedan Ifflandov komad, i to prema Aloisu Wierlacheru jedan od njegovih vjerojatno najboljih i najuspješnijih, *Lovci* (Wierlach 1977: 915). Nalazimo i još neka poznatija imena poput Emanuela Schikanedera, koji je napisao libreto za Mozartovu *Čarobnu frulu* (Szeike 1993: 85) (*Zauberflöte*).

Daljnja usporedba s već spomenutim zagrebačkim repertoarom 19. stoljeća (Batušić 1968), kojeg je proučio i popisao Nikola Batušić, pokazala je da valpovačka zbirka posjeduje 30 kazališnih komada koji su se izvodili i na zagrebačkoj pozornici, a uvjereni smo da će do kraja istraživanja taj broj biti znatno veći.

Možemo zaključiti nekoliko stvari: Kazališna zbirka obitelji Prandau temelji se na autorima takozvane „trivijalne“ ili jednostavno „popularne“ književnosti, ali je unutar te domene i raznovrsna, jer sadrži prilično veliki broj različitih autora, kao i tekstove različite kvalitete, a nazovimo ih još, i nijansi trivijalnosti. Ona sadrži isključivo autore njemačkog govornog područja.

Stilski je polovina rukopisnih komada označena kao komedija (*Lustspiel*), i to 51 od 110 komada sa oznakom vrste komada na samom rukopisu. Dvanaest ih je označeno kao igrokaz (*Schauspiel*) i deset kao lakrdija (*Posse*), te pet kao drama (*Drama*). U iznimnom slučaju može se naći i pokoja od slijedećih odrednica pokladna igra (*Fastnachtsspiel*), dramska slika (*Dramatisches Gemälde*), čarobna opera (*Zauber-Oper*) i dr. Što se strukture tiče, dominiraju tročinke, kojih je 28, i jednočinke, kojih je 19, ali zastupljeni su i komadi s četiri (16 komada), pet (11 komada) i dva čina (11 komada) od ukupno 86 kojima je struktura poznata.

Tek iza nekoliko spomenutih naslova stoje potpuni tekstovi, uz onu na početku opisanu podjelu rukopisa po ulogama u svescima, za što nam kao primjer stoji spomenuto tiskano izdanje *Arseniusa*, ili samo kao izdvojeni naslovi, dakle, bez svezaka sa tekstovima uloga, primjerice Castellievi *Rodrick i Kunegunda*, *Petar i Pavao*, te Holbeinova *Alpska ružica* (*Das Alpenröslein*).

Sljedeći koraci u sklopu istraživanja kazališne zbirke su prije svega dovršavanje digitalizacije i popisivanja naslova koje ona sadržava. Nakon toga bi trebala uslijediti detaljnija analiza samih dokumenata, s osobitim fokusom na imena glumaca, autore, te sam tekst. Pri čemu je zadnja stavka upravo i najkompliciranija iz nekoliko razloga: jer se radi o rukopisima u gotici, i to o rukopisima koji dolaze

iz puno različitih izvora, prepisivani od različitih pisara, što konkretno znači i različiti stilovi pisanja gotičkih slova, a kao drugo, da bi se tekstovi mogli analizirati potrebno je usporediti ih s originalima, do kojih, zbog neaktualnosti, nije lako doći. Već i u ovoj fazi utvrđivanja autorstva pojedinih naslova, primorani smo koristiti se uglavnom digitaliziranim primjerima izdanja iz devetnaestog stoljeća, upravo jer je do sad već antikvarnih primjeraka gotovo nemoguće doći osobno.

Sve u svemu, dosadašnje istraživanje vodi nas zaključku da je kazališna zbirka obitelji Prandau odraz djela repertoara koji se izvodio u neposrednoj blizini i/ili pod pokroviteljstvom obitelji Prandau, kao i odraz utjecaja popularne kazališne kulture njemačkog govornog područja. Repertoar te knjižnice očituje zanimanje plemićke obitelji Prandau za „lakše“ komade namijenjene široj publici i prvenstveno u svrhu zabave.

Rukopisna zbirka kazališnih komada. Fond “Valpovačko vlastelinstvo” HR-DAOS-476, Muzej Slavonije u Osijeku¹³

naziv komada; autor; signatura; vrsta; broj činova

1. *2er Teil von Lumpaci Vagabundus*; **Nestroy***; X.A.58a.;
2. *30 Jahre aus dem Leben eines Spielers*; X.A.50.; Schauspiel; 3
3. *Der Alpenkönig und der Menschenfeind*; **Raimund**¹⁴; X.A.59.
4. *Das Alpenröslein, das Patent und der Schawl*; **Holbein***; X.A.69.
5. *Arsenius der Weiberfeind*; Meisl*; X.A.63. ; Zauber-Oper; 2
6. *Der Barometermacher auf der Zauberinsel*; **Raimund**¹⁵; X.A.60.
7. *Bedienten Eifer*; **Herzenskron**¹⁶; IX.A.25.; Posse; 1
8. *Die Belagerung von Saragossa oder Feldkümmels Hochzeitstag*; **Kotzebue**¹⁷; IX.A.23.; Lustspiel; 4

13 Ovaj je popis rezultat istraživanja jednog dijela zbirke, koje je trajalo od rujna 2008. do siječnja 2010.godine. Zvezdicom je označen autor koji se nalazi na rukopisu, u protivnom je referenca za potvrdu autorstva u fusnoti.

14 Raimund (1980).

15 Vidi bilješku 14.

16 Herzenskron (1835).

17 Autorstvo svih dvadeset komada koji se ovdje navode kao Kotzebuevi utvrđeni su ili na temelju valpovačkih rukopisa ili na temelju dodatka *Verzeichniss sämtlicher Theaterstücke* slijedeće knjige: Kotzebue (1881).

9. *Der beste Ton*; **Töpfer***; IX.A.22.; Lustspiel; 4
10. *Der böse Geist Lumpaci Vagabundus oder Das liederliche Kleeblatt*; **Nestroy***; X.A.58.; Posse; 3
11. *Der Bräutigam aus Mexico*; **Heun**¹⁸; IX.A.24.; Schauspiel; 5
12. *Der Brief aus Cadix*; **Kotzebue***; IX.A.23.; Drama; 3
13. *Bub und Dame oder Schwache Seiten*; **Töpfer***; IX.A.27.; Lustspiel; 3
14. *Die bürgerlichen Brüder*; **Schikaneder***; IX.A.26.; Lustspiel; 5
15. *Damen Laune oder Gerade wie ehemals*; **Kurländer**¹⁹; X.A.44.; Lustspiel; 3
16. *Die Damenschuhe im Theater*; **Voß***; X.A.51
17. *Dominique*; **Lebrun**²⁰; X.A.48.; Lustspiel; 3
18. *Das Doppel Duell*; **Heun**²¹; X.A.47.; Lustspiel; 5
19. *Der Dorfbarbier*; **Schenk**²²; X.A.61.; Schauspiel; 2
20. *Der Edukations-Rath oder Man muß den Scherz nicht zu weit treiben*; **Kotzebue***; IX.A.2.; Lustspiel; 1
21. *Ehestands-Szenen*; **Kringsteiner**²³; IX.A.3.; Lustspiel; 3
22. *Das Ehrenwort*; **Spieß**²⁴; IX.A.1.; Lustspiel; 4
23. *Der Ehrgeitz in der Küche*; X.A.71.; Posse
24. *Die Eifersüchtigen*; **Schröder***; IX.A.7.; Lustspiel; 4
25. *Eigensinn aus Liebe*; **Kurländer**²⁵; IX.A.5.; Lustspiel; 3
26. *Der Einsiedler im Lerchenwalde oder die geheimnisvolle Liebe*; **Castelli**²⁶; X.A.9.; Ritter-Lustspiel; 1
27. *Die englischen Waaren*; **Kotzebue**; IX.A.12.; Posse; 2
28. *Die Entführung*; **Jünger**²⁷; IX.A.7.; Lustspiel; 3

18 Clauren (1824).

19 *Morgenblatt für gebildete Stände* (1832).

20 *Katalog Neuzeitliche Handschriften* (2010).

21 Clauren (1825).

22 Schenk (1856).

23 Kringsteiner (1807).

24 Spiess (1790).

25 vidi bilješku 19.

26 Castelli (1821).

27 Jünger (1792).

29. *Das Epigram*; **Kotzebue**; IX.A.10.; Lustspiel; 4
30. *Er mengt sich in Alles*; **Jünger**²⁸; IX.A.4.; Lustspiel; 5
31. *Die Erbschaft*; **Kotzebue**; IX.A.6.; Schauspiel; 1
32. *Fluch und Segen*; **Houwald**²⁹; X.A.24.; Drama; 2
33. *Fridolin oder Der Gang nach dem Eisenham*; **Holbein***; X.A.65.;
Schauspiel; 5
34. *Garrick in Bristol*; **Deinhardstein***; X.A.18.; Lustspiel; 4
35. *Das Gasthaus zur goldenen Sonne*; **Heun**³⁰; X.A.19.; Lustspiel; 4
36. *Das Gastrecht*; **Ziegler***; X.A.20. ;
37. *Das Gespenst im Prater*; **Meisel**³¹; X.A.15.
38. *Die Gespensterfamilie*; **Bäuerle**³²; X.A.23.; Schwank; 1
39. *Das geteilte Herz*; **Kotzebue**; X.A.21.; Lustspiel; 1
40. *Gleiches mit Gleichem*; **Vogel**³³; X.A.17.; Lustspiel;
41. *Graf Benjowski*; **Kotzebue**; X.A.45.; Schauspiel; 5
42. *Der Grünmantel von Venedig*; X.A.2.; Schauspiel; 4
43. *Gutes Beyspiel*; **Castelli**³⁴; X.A.16.; Lustspiel; 1
44. *Hans in Wien*; **Kringsteiner**³⁵; IX.A.65.; Lustspiel;
45. *Heirath durh Geld*; X.A.14.; Lustspiel; 1
46. *Das Incognito*; **Eichendorff**³⁶; X.A.50.; Lustspiel; 3
47. *Das Intermezzo*; **Kotzebue**; X.A.54.; Lustspiel; 5
48. *Das Irrenhaus zu Dijon*; **Bernbrunn**³⁷; X.A.53.; Schauspiel; 3
49. *Die Jäger*; **Iffland**³⁸; X.A.57.; Ein ländliches Sittengemälde; 5

28 Jünger (1870).

29 Houwald, Ernst (1821).

30 vidi bilješku 21.

31 Alker (1968: 170).

32 Bäuerle (1821).

33 *Neueste deutsche Schaubühne für 1809*. (1809).

34 Castelli (1826).

35 Eichendorff (1980: 811).

36 Wilpert (1976: 155).

37 *Bohemia, oder Unterhaltungsblätter für gebildete Stände* (1831).

38 vidi bilješku 27.

50. *Johanna von Monffacon*; **Kotzebue**; X.A.52.; Ein romantisches Sitten gemälde aus dem 14. Jahrhundert; 5
51. *Die Jugend Heinrich des V.*; X.A.55.; Lustspiel; 3
52. *Der junge Ehemann*; **Preuss**³⁹; IX.A.13.; Lustspiel; 3
53. *Das Landhaus an der Heer-Straße*; **Kotzebue**; IX.A.29.; Fastnachtsspiel; 1
54. *Der Liebe Zauberkünste*; **Vogel***; X.A.49.,X.A.72.; Lustspiel mit Gesang
55. *Das lustige Beylager*; **Perinet**⁴⁰; X.A.61.; Singspiel
56. *Das Lustspiel am Fenster*; **Kotzebue**; IX.A.28.; Posse; 1
57. *Das Mädchen aus de Feenwelt oder Der Bauer als Millionär*; **Raimund**⁴¹; X.A.62.; Originalzauberspiel mit Gesang; 3
58. *Mädchen und Frau*; **Schneider**⁴²; IX.A.18.; Lustspiel; 3
59. *Des Malers Meisterstück*; **Weißenthurn***; IX.A.16.; Lustspiel; 2
60. *Ein Mann hilft dem Anderen*; **Weißenthurn***; IX.A.14.; Lustspiel; 1
61. *Der Mann meiner Frau*; **Lembert***; IX.A.19.; Lustspiel; 3
62. *Maske für Maske*; IX.A.21.; Lustspiel; 3
63. *Der Maskenball*; **Herzenskron**⁴³; IX.A.17.; Lustspiel; 2
64. *Mehr Glück als Verstand*; **Schall***; IX.A.21.; Lustspiel; 2
65. *Das Mißverständnis*; **Weißenthurn***; IX.A.20.; Lustspiel; 1
66. *Die Mohrin*; **Ziegler***; IX.A.21.; Schauspiel; 4
67. *Der Müller und sein Kind*; **Raupach***; IX.A.15.; Lustspiel; 5
68. *Der Nachtwächter*; **Körner**⁴⁴; X.A.38.; Farse
69. *Der Nagelfabrikant oder Der Leutomischel oder Der Baumschabel*; X.A.70.,X.A.39.; Posse; 3
70. *Der Nasenstüber*; **Raupach**⁴⁵; X.A.35.
71. *Der Onkel als Armen-Vater*; **Bernbrunn***; X.A.68.; Posse; 1

39 Both (1834: 719).

40 Weschel (1824: 560).

41 Vidi bilješku 14.

42 Vidi bilješku 20.

43 Vidi bilješku 16.

44 Streckfuss (1838: 8)

45 Albrecht (1975: 194).

-
72. *Die Organe des Gehirns*; **Kotzebue**; X.A.37.; Lustspiel: 3
73. *Peter und Paul*; **Castelli***; X.A.67.; 3
74. *Die Pilgerin*; **Weißenthurn**⁴⁶; X.A.30.; Lustspiel:
75. *Der Prinz kommt*; **Castelli**⁴⁷; X.A.23., X.A.36.; Lustspiel: 1
76. *Der Puls*; **Babo**⁴⁸; X.A.36.
77. *Die Radikalkur*; **Weißenthurn**⁴⁹; X.A.34.; Original Lustspiel
78. *Die Räuber auf Maria-Culm*; **Cuno**⁵⁰; X.A.32.; Dramatisches Gemälde
79. *Die Räuber auf Pulmberg*; X.A.32.
80. *Der Rehbock oder Die Schuldlosen Schuldbewusten*; **Kotzebue**; X.A.33.;
Lustspiel: 3
81. *Rodrick und Kunegunde oder. Der Eremit vom Berge Prazzo oder. Die Windmühle auf der Westseite oder. Die lang verfolgte und zuletzt doch triumphierende Unschuld*; **Castelli***; X.A.64.; Komödie: 4
82. *Die Seeschlacht und die Meerkatze*; **Kotzebue**; X.A.3.; Posse: 1
83. *Die Schachmaschine*; **Beck**⁵¹; X.A.5.; Lustspiel: 4
84. *Scherz und Verlegenheit*; X.A.10.; Posse: 2
85. *Die Schleichhändler*; **Raupach**⁵²; X.A.8.
86. *Das Schreibpult oder Die Gefahren der Jugend*; **Kotzebue**; X.A.7.;
Schauspiel: 4
87. *Schüchtern und Dreist*; **Kurländer***; X.A.4.; Lustspiel: 1
88. *Die Schweizerhütte am Rheinfall oder der Kaiser Besuch*; **Weißenthurn***;
X.A.9.; Lustspiel: 1
89. *Sorgen ohne Not und Not ohne Sorgen*; **Kotzebue**; X.A.13.; Lustspiel: 5
90. *Staberls Hochzeit oder Der Bräutigam im Tafels*; **Bäuerle***; X.A.66.;
Lustspiel: 3

46 *ahrbücher der Literatur* (1826: 188).

47 Castelli (1821).

48 Babo (1804: 5.-63)

49 Vidi bilješku 46.

50 E-ADB.

51 E-ADB.

52 Vidi bilješku 45.

91. *Stille Wasser sind tief*; **Schröder***; X.A.6.; Lustspiel; 4
92. *Stolz der Geburt und Stolz des Glücks*; **Plötz**⁵³; X.A.11.
93. *Ein Stündchen Incognito*; **Töpfer**⁵⁴; IX.A.2.; Versspiel; 2
94. *Der Tagsbefehl*; **Töpfer**⁵⁵; X.A.42.; Drama;
95. *Die Testamentklausel*; **Constenoble**⁵⁶; X.A.43.; Lustspiel
96. *Theatersucht*; **Schall**⁵⁷; X.A.40.; Lustspiel;
97. *Die Unvermählte*; **Kotzebue**; IX.A.66.; Drama; 4
98. *Der verbannte Amor oder Die argwöhnischen Eheleute*; **Kotzebue**;
IX.A.67.; Lustspiel; 4
99. *Die Verstorebene oder die Abreise und Rückkehr*; IX.A.68.; Drama; 2
100. *Der Vetter von Eipoldau*; IX.A.65.;
101. *Von sieben die Hasslichste*; **Angely**⁵⁸; X.A.12.; Lustspiel mit Musik; 3
102. *Vor Paris Gedicht*; X.A.31.; Locales Lustspiel
103. *Der Wechsler*; **Raupach***; X.A.22.; Lustspiel; 3
104. *Der Weibertausch*; **Castelli**⁵⁹; X.A.25.;
105. *Die Wiedervergeltung*; **Schink***; X.A.28.; Lustspiel; 3
106. *Die Witwe von 18 Jahren*; **Herzenskron**⁶⁰; X.A.1.; Schauspiel; 3
107. *Der Zeitgeist*; **Raupach**⁶¹; X.A.29.; Schauspiel; 4
108. *Zephyr und Flora*; **Angely***; X.A.27.; Lustspiel; 1
109. *Die Zerstreuten*; **Kotzebue**; X.A.26.; Lustspiel; 1
110. *Der Zwirnhändler aus Oberösterreich / Der noble Schustermeister*;
Kringsteiner⁶²; X.A.24.; Lustspiel; 3

53 *Blätter für literarische Unterhaltung* (1835: 352).

54 Töpfer, Uhde (1873).

55 vidi bilješku 54.

56 Constenoble (1830).

57 Schall (1823).

58 Angely (1925).

59 Vidi bilješku 26.

60 Herzenskron (1833: 255).

61 Vidi bilješku 45.

62 Vidi bilješku 23.

LITERATURA

1. Albrecht, Günter (etc.). 1975. *Lexikon deutschsprachiger Schriftsteller. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. Band 2*. Leipzig: WEB Bibliographisches Institut.
2. *Allgemeine Deutsche Biographie* (E-ADB), 2010: Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften und der Bayerischen Staatsbibliothek. Dostupno na URL: <http://www.ndb.baw.de/adb.htm>. Pristupljeno: 20. svibnja 2015.
3. Batušić, Nikola, ur. 1973. *Pučki igrokazi 19. stoljeća*, U: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Knjiga 36. Zagreb: Matica Hrvatska.
4. Batušić, Nikola. 1978. *Povijest hrvatskoga kazališta*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Batušić, Nikola. 1968. *Uloga njemačkog kazališta u Zagrebu od 1840. do 1860*. U: Rad JAZU, br. 353. Zagreb.
6. Bobinac, Marijan, *Zur Rolle der Wiener Volkstheatertexte in den Anfängen des kroatischen Nationaltheaters*. U: *Zagreber germanistische Beiträge. Jahrbuch für Literatur- und Sprachwissenschaft. Porträts und Konstellationen 1. Deutschsprachig-kroatische Literaturbeziehungen* BH6 2001.
7. Czeike, Felix. 1993. *Historisches Lexikon Wien. Band 5*, Wien: Kremayr & Scheriau.
8. Flatz, Roswitha. 1980. *Das Bühnen-Erfolgsstück des 19. Jahrhunderts*. U: Hinck, Walter, ur. *Handbuch des deutschen Dramas*. Düsseldorf: August Bagel Verlag.
9. Gebhardt, Armin. 2003. *August von Kotzebue. Theatergenie zur Goethezeit*. Marburg: Tectum Verlag.
10. Žmegač, Viktor, ur. 1979. *Geschichte der deutschen Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. Band 1/2. 1700-1848*, Königstein/Ts: Athenäum.
11. Hüttner, Johann. 1990. *Das Burgtheaterpublikum in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. U: Nemetschke; Kluger: *Lexikon der Wiener Kunst und Kultur*, Wien: Ueberreuter.
12. Klotz, Volker. 1976. *Dramaturgie des Publikums. Wie Bühne und Publikum aufeinander eingehen, insbesondere bei Raimund, Büchner, Wedekind, Horvath, Gatti und im politischen Agitationstheater*, München; Wien: Carl Hanser Verlag.
13. Wierlacher, Alois. 1977. *August Wilhelm Iffland*. U: von Wiese, Benno, ur. *Deutsche Dichter des 18. Jahrhunderts. Ihr Leben und Werk*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
14. Wilpert, Gero von. 1976. *Deutsches Dichterlexikon*, Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.

LITERATURA KORIŠTENA U SVRHU UTVRĐIVANJA AUTORSTVA

1. Alker, Ernst. 1968. *Die deutsche Literatur im 19. Jahrhundert (1832-1914)*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
2. Angely, Louis. 1925. *Von Sieben die Häßlichste. Lustspiel mit Musik in 3 Aufzügen*. Leipzig: A Strauch. (Digitalizirani primjerak)
3. Babo, Joseph Marius von. 1804. *Neue Schauspiele*. Berlin: Johann Friedrich Unger. (Digitalizirani primjerak)
4. Bäuerle, Adolf. 1821. *Die Gestensterfamilie. Schwanke in einem Akt*, Pest: Hartleben. (Digitalizirani primjerak)
5. *Blätter für literarische Unterhaltung. Donnerstag. Nr. 85. 26. März 1835*. (Digitalizirani primjerak)
6. *Bohemia, oder Unterhaltungsblätter für gebildete Stände. Den 23. Oktober. Nro 127. 1831*. Prag: Redaktion und Verlag von Gottlieb Haase Söhne (Digitalizirani primjerak)

7. Both, L.W., ur. 1834. *Bühnen-Repertoire des Auslandes: Frankreichs, Englands, Italiens, Spaniens*. Band VI (41-48), Berlin: Gedruckt und verlegt bei A. W. Hayn. (Digitalizirani primjerak)
8. Castelli, Ignaz Vinzenz Franz. 1826. *Gutes Beyspiel. Lustspiel in 1 Akt. Nach dem Französischen des Emmanuel Theaulon*. Wien: Wallishausner. (Digitalizirani primjerak)
9. Castelli, Ignaz Vinzenz Franz. 1821. *Der Prinz kommt. Nach dem Französischen des Michel Nicolas Balisson de Rugemont. Lustspiel in 1 Acte. U: Dramatisches Sträußchen*. Wien: Wallishausner.
10. Constenoble, C. L. 1830. *Lustspiele*, Wien: Tendler. (Digitalizirani primjerak)
11. Eichendorff, Joseph. 1980. *Werke: Nachlese der Geschichte. Erzählerische und dramatische Fragmente. Tagebücher 1798-1815*, Svezak 4, München: Winkler Verlag.
12. Herzenskron, Hermann Josef. 1833. *Dramatische Kleinigkeiten. Dritter Band*, Wien: Verlag von Franz Lendler. (Digitalizirani primjerak)
13. Herzenskron, Hermann Josef. 1835. *Dramatische Kleinigkeiten. Vierter Band*, Wien: Verlag von Franz Lendler. (Digitalizirani primjerak)
14. Houwald, Ernst. 1821. *Fluch und Segen. Drama in zwei Acten*. Leipzig: Georg Joachim Göschen. (Digitalizirani primjerak)
15. *Jahrbücher der Literatur. Bd. 34*. 1826. Wien: Carl Harold. (Digitalizirani primjerak)
16. Jünger, J. F. 1792. *Die Entführung. Ein Lustspiel in drey Aufzügen*. Leipzig (Digitalizirani primjerak)
17. Jünger, Johann Friedrich. 1870. *Er mengt sich in alles. Ein Lustspiel in 5 Aufzügen, frei nach Mistress Centlive*, Leipzig: Reclam. (Digitalizirani primjerak)
18. *Neueste deutsche Schaubühne für 1809. Erster Band*. 1809. Augsburg (digitalizirani primjerak)
19. *Neuzeitliche Handschriften* (katalog) U: *Die Handschriften der Öffentlichen Bibliothek der Stadt Aachen*. Dostupno na URL:
20. http://www.aachen.de/DE/stadt_buerger/bildung/oeffentliche_bibliothek/dokumente_oebi/Neuzeitliche_Handschriften_-_Katalog.pdf; Pristupljeno: 24. siječnja 2010.
21. Kotzebue, Wilhelm von. 1881. *August von Kotzebue: Urtheile der Zeitgenossen und der Gegenwart*. Dresden: Bibliolife.
22. Kringsteiner, Joseph Ferdinand. 1807. *Ehestands-Szenen. Ein Lustspiel in drei Aufzügen. Vom Verfasser des Zwirnhändlers*, Wien: J. B. Wallishausner. (Digitalizirani primjerak)
23. *Morgenblatt für gebildete Stände*, br. 42. 1832. Stuttgart; Tübingen: Im Verlage der J. S. Gotta'schen Buchhandlung, (Digitalizirani primjerak u vlasništvu University of California, Davis)
24. Raimund, Ferdinand. 1980. *Raimunds Werke in einem Band*, Berlin; Weimar: Aufbau Verlag.
25. Schenk, Johann. 1856. *Der Dorfbarbier. Komische Operi n 2 Akten*. Leipzig: Reclam. (Digitalizirani primjerak)
26. Spiess, C. H. 1790. *Das Ehrenwort. Lustspiel in vier Aufzügen*. Prag; Leipzig: Schönfeld & Meissner. (Digitalizirani primjerak)
27. Schall, Karl. 1823. *Lustspiele*. Berlin: Max u. Comp. (Digitalizirani primjerak)
28. Streckfuss, Karl, ur. 1838. *Theodor Körners sämtliche Werke*, Berlin: Nicolaische Buchhandlung. (Digitalizirani primjerak)
29. Töpfer, K. F.; Uhde, Hermann. 1873. *Carl Toepfers gesammelte Werke*, Leipzig: Verlag von Duncker & Humboldt. (Digitalizirani primjerak)
30. Weschel, Mathias Leopold. 1824. *Die Leopoldstadt bei Wien*, Wien: Gedruckt bei Antun Strauß. (Digitalizirani primjerak)

Abstract

Stephanie Jug, Sonja Novak

THE VALPOVO CASTLE THEATRE REPERTOIRE IN THE FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

The article examines the results of the research conducted on the large collection of theatre manuscripts in the German language from the Valpovo Castle collection, archived at the Museum of Slavonia in Osijek. The initial systematic examination of a part of the theatre texts was achieved through documenting and the first manuscript analysis. Based on that, a literary-theoretical analysis of the presentation of certain authors was conducted, which revealed both the diversity of the presented pieces and a powerful influence of the nineteenth-century Viennese theatre repertoire on the Valpovo Castle collection. The stylistic analysis shows a prevalence of short and comical performances, which speaks of preferences towards popular and funny pieces, both from the target audience and the first owners of the theatre collection.

Key words: theatre, Valpovo, nineteenth century, the German language, manuscript

Stephanie Jug*, Sonja Novak**

AUGUST VON KOTZEBUE U VALPOVAČKOJ RUKOPISNOJ ZBIRCI KAZALIŠNIH ULOGA

Sažetak

August von Kotzebue jedan je od najplodnijih i najpoznatijih dramatičara 19. stoljeća u Europi. Rad stoga daje pregled zastupljenosti njegovih komada u rukopisnoj zbirci kazališnih uloga iz fonda valpovačkog vlastelinstva koji se čuva u Muzeju Slavonije u Osijeku. Rad daje pregled žanrovske analize zastupljenih Kotzebueovih komada te uvid u život i djelo Augusta von Kotzebuea, te analizu jednog od pronađenih komada u rukopisnoj zbirci – Pisači stol ili opasnosti mladosti (*Das Schreibepult oder die Gefahren der Jugend*). Iako se većina kritičara slaže da književna vrijednost Kotzebueovih komada nije velika, neosporan je Kotzebueov značaj i utjecaj na razvoj hrvatske kazališne umjetnosti, primjerice kroz adaptacije u kajkavskoj drami.

Kako bi se dobio potpuniji prikaz zastupljenosti Kotzebuea u Normann-Prandauovoj rukopisnoj zbirci kazališnih komada, potrebno je do kraja istražiti sadržaj i autore sačuvanih rukopisa. Metodološki gledano, građa zahtijeva studiju koja se prije svega temelji na dubljem istraživanju socijalne povijesti i društvenih prilika valpovačkog kazališta, zatim pomnijem istraživanju kulturnog transfera i recepcije komada, kao i njihov utjecaj na razvoj kulture grada.

Ključne riječi: kazalište, Valpovo, August von Kotzebue, rukopisna zbirka

Tijekom istraživanja dijela zaostavštine Normann-Prandau iz valpovačkog dvorca koja je pohranjena u Muzeju Slavonije¹, točnije rukopisne zbirke kazališ-

1 Ona je dio zaostavštine vlastelinske obitelji Prandau-Normann iz Valpova koja je u Državnom arhivu u Osijeku zabilježena kao dio fonda *Valpovačko vlastelinstvo* pod signaturom HR-DA-OS-476.

* Dr. sc. Stephanie, Jug, Filozofski Fakultet, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku, sjug@ffos.hr

** Dr. sc. Novak, Sonja, Filozofski Fakultet, Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku, snovak@ffos.hr

nih uloga pohranjene u svescima u 32 arhivske kutije, pregledano je 17 arhivskih kutija iz kojih je sastavljen popis od 110 kazališnih komada. Tijekom pregledavanja tog dijela valpovačke rukopisne zbirke kazališnih uloga, ustanovljeno je da je u tom dijelu građe najzastupljeniji njemački pisac August Friedrich Ferdinand von Kotzebue (1761. – 1819.) sa 20 komada, što bi uzeto kao prosjek induktivnom analizom moglo uputiti na pretpostavku da se radi o zastupljenosti ovog autora u postotku od gotovo 20% ukupne građe, no za potvrdu ove pretpostavke potrebno je završiti istraživanje.

U predstojećem će radu biti predstavljen Kotzebueov život, djelo i značaj za kazališnu umjetnost, karakteristike njegovog teatra, popis i opis pronađenih komada te će biti ponuđena interpretacija jednog od njih pod nazivom *Pisači stol ili Opasnosti mladosti*.

August Friedrich Ferdinand von Kotzebue

Kotzebue je rođen 1761. u Weimaru, što ga kronološki i književno-povijesno smješta u razdoblja klasike, Sturm i Dranga i romantizma. Iako je pisao i prozu, poznatiji je kao dramatičar, i to vrlo produktivan s preko 220 kazališnih komada, a proslavio se komadima *Adelheid von Wulffingen* (1789.), *Mizantropija i kajanje* (u originalu *Menschenhass und Reue* (1790.)) i *Indijanci u Engleskoj* (*Die Indianer in England* (1790.)).

Studirao je pravo, a nakon smrti svoje prve žene povukao se s obnašanja pravne službe, potom proveo je neko vrijeme u Parizu i Mainzu, a 1795. se povukao na svoje imanje i posvetio pisanju. 1798. je nakratko postao direktor dvorskog kazališta u Beču. Nakon razilaženja u mišljenju s romantičarima otišao je u Rusiju, ali je pod sumnjom da je jakobinac uhićen i protjeran u Sibir. Zbog jedne drame koja je laskala caru Pavlu I. postavljen je za direktora njemačkog kazališta u St. Petersburgu, a u Njemačku se vratio tek 1801., gdje je 1817. postao i ruski generalni konzul. U Njemačkoj je i ubijen 1819. u Mannheimu, kada ga je pod optužbom da je izdajnik domovine ubio mladi student Karl Ludwig Sand, član jedne od tada brojnih studentskih organizacija, tzv. *Burschenschaften*², inspiriranih nacionalističkim i liberalnim idejama. Kotzebueovo je ubojstvo u tim već ionako nestabilnim vremenima bilo povod za izdavanje Karlsbadskih dekreta kojima se kontrolirao rad sveučilišta i provodila stroga cenzura nad slobodom izražavanja.

Za vrijeme njegova života, ali i kasnije, brojnost i popularnost Kotzebueovih

2 Burschenschaft, njem. studentske organizacije koje su se formirale tijekom 19. stoljeća pri većini njemačkih sveučilišta (prva i vjerojatno najveća takva organizacija je formirana u Jeni), a s ciljem ujedinjenja i stvaranja jedinstvene njemačke države, borbe za slobodu, prava i demokraciju. Klemens Wenzel Metternich, vladajući ministar ih je zabranio izdavanjem tzv. Karlsbadskih dekreta 1819. , proglasivši ih revolucionarima i demagozima.

komada je bez premca. Čak je i sam Johann Wolfgang von Goethe postavio 90-ak njegovih komada dok je vodio kazalište u Weimaru u razdoblju 1791.-1817. Ludwig van Beethoven, Antonio Salieri i Franz Schubert su komponirali glazbu za njegova djela, a njegovi su se komadi prevodili i izvodili diljem Europe, pa i preko oceana. Naime, postoje podaci da su se Kotzebueovi komadi izvodili čak u New Yorku (Žmegač 1979: 44)). Usprkos svoj popularnosti, dominaciji njemačkim kazalištem na početku 19.stoljeća i utjecaju koji je izvršio na europsko kazalište, time i na hrvatsko, a posebice na formiranje kazališnog života u Hrvatskoj u 19. stoljeću (Bobinac 2006: 22-27), ostaje euvriježeno mišljenje kako Kotzebueova djela ipak pripadaju trivijalnoj dramskoj književnosti i zabavnom teatru. No, činjenica jest da su upravo takvi komadi uvijek pronalazili svoju brojnu publiku, što potvrđuje i brojnost njegovih komada pronađenih u Valpovu.

Marijan Bobinac govori upravo o tim o takvim „nižim“ kazališnim oblicima u koje spadaju komedije, farse, satirične lokalne lakrdije, čarobne bajke, sentimentalne slike, pa čak i kritički pučki komadi te ih smatra sredstvima kojima su se koristili i koje su smatrali primjerenima vodeći predstavnici ilirskog pokreta u doba hrvatskog narodnog preporoda, kako bi širem broju ljudi prenijeli nove društveno-kritičke sadržaje, što je izvršilo i nepobitan utjecaj na razvoj hrvatskog kazališta (2001: 19-53).

U prilog važnosti upravo ovog autora za razvoj hrvatske kazališne umjetnosti govori činjenica o konstantnoj prisutnosti Kotzebueovih djela u dodirima njemačkog i hrvatskog kazališta u hrvatskim gradovima u 19.st. Nikola Batušić navodi zanimljiv podatak da je „u općoj kulturno-političkoj uzavrelosti“ stvaranja pokreta koji će se kasnije nazvati „ilirskim“ u palači grofa Antona Amadea 2. listopada 1832. izveden kajkavski prijevod Dragutina Rakovca jednog Kotzebueovog komada pod nazivom *Ztari Mladozenya i Kosharice* (u originalu *Der Hagestolz und die Körbe*). I sljedeće su godine, 1833. izvođeni Rakovčevi kajkavski prijevodi Kotzebueovih komada *Der alte Leibkutscher Peter des Dritten* pod naslovom *Ztari zaszebni Kuchish Petra Tretjega* (Batušić 1968: 513-525), a s ciljem da se privuče publika u gledališta.

Pregledom popisa koji daje Batušić (1968: 536-565), može se uočiti i ustvrditi kako je August von Kotzebue prilično često prisutan na kazališnim daskama u Zagrebu i to na njemačkom jeziku i dugo poslije svoje smrti, čak do 1860-ih³ godina, kada je izvođen i na hrvatskom jeziku zahvaljujući već spomenutim prijevodima Dragutina Rakovca. Batušić također daje podatke da se Kotzebue izvodio i u drugim gradovima od kojih spominje da je u Varaždinu čak tiskana Lovrenčićeva kajkavska adaptacija *Rodbinstvo* iz 1822. godine (Batušić 1978: 189), u originalu *Die Verwandtschaft*.

3 Godina 1860. je godina povijesnog prekida njemačkih predstava u Zagrebu. U Osijeku su se kazališne predstave na njemačkom jeziku izvodile sve do 1907.

Za pretpostaviti je da je Kotzebue bio prisutan i izvođen i drugdje širom Hrvatske jer su upravo iz njemačke dramske književnosti sentimentalno-poučnih, ali i kazališno vješto napisanih djela s kraja 18. i početka 19. stoljeća hrvatski prevoditelji i adaptatori crpili inspiraciju, pa su tako Kotzebueova djela bila neizbježan predložak i značajni dio prijevodnog repertoara. Prema Batušiću, tu svoju popularnost Kotzebue može zahvaliti činjenici da je bio uzor dramaturgijske vještine svoga doba, nije bio pretežak ni glumcima-amaterima, a u pregrštu dostupnih djela (više od dvije stotine) je bilo puno različitih tema (Batušić 1978: 193).

Kotzebueov teatar

Kotzebuov dramski repertoar čine najvećim dijelom komedije, farse ili lakrdije i jednočinke, manjim dijelom igrokazi, te prerade i adaptacije iz drugih jezika, ponajviše iz francuskog jer je poznato da je Kotzebue prevodio, primjerice, Christophe Barthélémy Fayana i Jean Nicholas Bouillyja (Keck 1997: 111). Osim ovih „lakih“ komada, u Kotzebueov opus upisana je čak i pokoja tragedija, npr. *Cleopatra. Eine Tragödie* iz 1803. godine. Dramama je nazivao svoje komade koji nisu završavali tragično, a nisu pak bili ni veseli, već su bili nekakav srednji oblik pun osjećaja sličan melodrami, oblik između tragedije i komedije, a smatrao je da je za njih posebno talentiran. No njegova vrijednost nije u književnim djelima, već u njegovu izvanrednom kazališnom uspjehu – bio je talentiran i rutiniran pisac kazališnih komada koji je svoj uspjeh zaslužio u granicama koje su mu postavljene (von Wiese 1977: 960-971). Viktor Žmegač (1979: 43) ga također naziva najutjecajnijim dramatičarem zabavnog teatra svog vremena čiji je siguran dramaturški instinkt prepoznao i sam Goethe, a samo u bečkom Burgtheateru je izvedeno čak njegovih stotinu komada, pa i nekoliko puta u razdoblju od 1789. do 1953. godine (Bärbel 1998: 141).

No, ako već njegovi komadi nemaju kanonsku, književnoznanstvenu vrijednost, postavljase pitanje što je to što je činilo Kotzebueov masovni opus toliko popularnim kod publike? Fenomen njegove popularnosti očito leži u činjenici da je Kotzebue znao razlučiti kakvo kazalište želi publika njegova doba, i to ne samo u Beču nego i šire. U njegovom opusu, dakle, ima komedija, povijesnih tragedija, viteških komada, a sve je začinjeno osjećajima, prepoznatljivim motivima i temama, odvagnutim konfliktima kao što su plemstvo-građanstvo, grad-selo. Iako mu se zamjerala površnost komada, pomanjkanje čvrstog stajališta, pa čak i nemoralnost, Kotzebue je znao što je njegova raznolika publika, koja se sastojala od plemstva, građanstva, obrtnika, trgovaca, žena, itd., željela gledati: komade čija se radnja lako prati unatoč brojnim nesporazumima, prerusavanjima i razotkrivanjima te koji završavaju katarzom gledatelja i sretnim završetkom u idealnom

svijetu. Njegovi se komadi, kako ističe Armin Gebhardt (2003: 63), temelje na situacijskoj komici u kojoj dominiraju zamjene identiteta, maskiranja i zbrke, a koja se razvija u naizmjeničnoj kombinaciji s dirljivim i napetim scenama prepoznavanja i ponovnih susreta. Njegov teatar upravo zbog ovih obilježja pripada trivijalnoj kazališnoj umjetnosti; Kotzebue je serijski proizvodio sentimentalne slike, te time sam sebe često plagirao.

S druge je strane neosporno, tvrdi i Bobinac (2006: 22-27), da Kotzebue nije raspolagao samo izvrsnim poznavanjem dramske tehnike, nego je pokazivao i izrazit afinitet prema aktualnim društvenim temama tako da njegovo kazališno djelo može pružiti i značajne sociološke uvide. Valja spomenuti i da Kotzebueove komade krasi okretan jezični stil i tečni dijalozi te postojanje autorove sposobnosti konstruiranja jasnih i svakome razumljivih dramskih priča (id).

Umjetnički vrednije nego njegove sentimentalne drame su njegove komedije *Dva Klingsberga* (*Die beyden Klingsberg* (1801.)) i *Njemački provincijalci* (*Die deutschen Kleinstädter* (1802/1803.)) koje su inspirirale Gogolja za njegov komad *Revizor*, te čije je mjesto radnje već preko Jean Paula, pa Kotzebuea, potom Johanna Nepomuka Nestroya (u lakrdiji *Sloboda u Krähwinkelu*; *Die Freiheit in Krähwinkel*, 1848.) te kasnije Heinricha Heinea (u pjesmi *Sjećanja na strašne dane u Krähwinkelu*; *Erinnerung aus Krähwinkels Schreckenstagen*, 1854.), poznati gradić Krähwinkel postao satirični simbol malograđanske ograničenosti (Žmegač 1979: 45).

Originalniji komad od *Njemačkih provincijalaca* bila je, za to vrijeme kontroverzna, njegova drama *Mizantropija i kajanje* (*Menschenhaß und Reue*) čija je tematika ženski preljub nakon kojeg je uslijedilo pomirenje supružnika, što je za rigoroznu krepost građana bilo vrlo izazovno, a kako je komad izvođen diljem Europe, i polemike su se širile. Iako je mizantrop (u komadu suprug Meinau) čest i tipičan lik za komedije, a preljubnica dotad samo sastavni dio komedija i farsa, ovdje Eulalia nije samo lakomislena ženica koja starom suprugu besrupulozno nabija rogove. Ovdje supružnici nisu ni tragični ni komični, upravo pravi likovi za dirljivu dramu, no tim komadom je Kotzebue pao u nemilost svojih suvremenika i književnih piovjesničara zbog svoje liberalnosti, a predbacivan mu je i nemoral, što ističe Frithjof Stock (von Wiese 1977: 963).

Kotzebue u fondu kazališnih uloga

U pregledanom dijelu fonda su pronađena i popisana sljedeća Kotzebueova djela razvrstana po svojoj pripadnosti pojedinom dramskom žanru igrokaza, komedije i lakrdije/farse.

Navedeni prijevodi su ponuđena rješenja autorica ovog rada u nedostatku postojećih prijevoda. Osim opisa komada te broja činova u komadu, nevedene su i godine nastanka pojedinih komada te signatura u fondu.

Igrokazi:

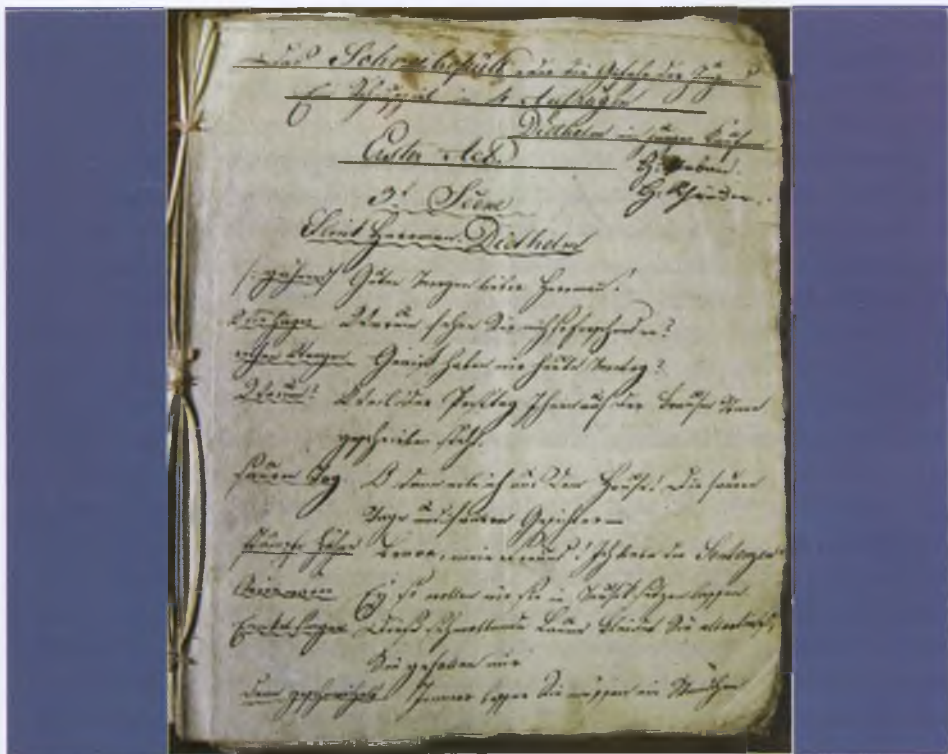
1. *Pisaći stol ili Opasnosti mladosti (Das Schreibpult oder die Gefahren der Jugend)* 1800., igrokaz (njem. Schauspiel) u 4 čina, signatura X.A.7
2. *Pismo iz Cadixa (Der Brief aus Cadix)* 1812. „dirljiv igrokaz“ (Gebhardt 2003: 70), signatura IX.A.23
3. *Nasljedstvo (Die Erbschaft)* 1808., jednočinka, signatura IX.A.6
4. *Neudana (Die Unvermählte)*, prozna drama u četiri čina iz 1808., signatura IX.A.66
5. *Johanna von Montfaucon* – opisana kao viteški komad (Ritterstück) kod Armina Gebhardta (2003: 34) i svrstana u povijesne igrokaze, a njen podnaslov sam kaže „romantična slika iz 14.st. u 5 činova“, signatura X.A.52
6. *Grof Benjowsky ili Zavjera na Kamčatki (Graf Benjowsky oder die Verschwörung auf Kamtschatka)*, igrokaz u 5 činova, signatura X.A.45

Komedije:

7. *Epigram (Das Epigramm)* 1801., komedija u 4 čina, signatura IX.A.10
8. *Organi mozga (Die Organe des Gehirns)*, komedija u 3 čina, 1806., signatura X.A.37
9. *Ljetnikovac u Heerstraße (Das Landhaus an der Heerstraße 1809.)* – jedno činka, pokladni igrokaz (Fastnachtspiel), signatura IX.A.29
10. *Intermezzo (Das Intermezzo)*, 1810., u 5 činova, signatura X.A.54
11. *Izopćeni Amor ili Sumnjičavi supružnici (Der verbannte Amor oder Die argwöhnischen Eheleute)*, komedija u 4 čina, 1810., signatura IX.A.67
12. *Opsada Saragosse ili Vjenčanje zakupca Feldkümmela (Die Belagerung von Saragossa oder Pachter Feldkümmels Hochzeitstag)* 1811., u 4 čina, signatura IX.A.23.
13. *Brige bez potrebe i potreba bez briga (Sorgen ohne Not und Not ohne Sorgen)*, komedija u 5 činova, signatura X.A.13
14. *Podijeljeno srce (Das geteilte Herz)*, komedija, jednočinka iz 1813., signatura X.A.21
15. *Srndać ili Nevini s osjećajem krivnje (Der Rehbock oder Die schuldlosen Schuldbewusten)*, 1815., komedija u 3 čina, signatura X.A.33
16. *Ministar obrazovanja ili U šali ne treba pretjerivati (Der Edukationsrath oder Man muß den Scherz nicht zu weit treiben)*, komedija, jednočinka iz 1816., signatura IX.A.2

Farse

1. *Komedija na prozoru (Das Lustspiel am Fenster)* 1807., lakrdija u jednom činu, signatura IX.A.28
2. *Engleska roba (Die englishen Waaren)* 1809., lakrdija u 2 čina, signatura IX.A.12



Fotografija 1.

Svezak na fotografiji sadrži rukopisom u gotici ispisan tekst za ulogu

3. *Bitka na moru i morska mačka (Die Seeschlacht und die Meerkatze)* 1809., lakrdija u jednom činu, signatura X.A.3
4. *Rastrešeni (Die Zerstreuten)*, jednočinka iz 1810., signatura X.A.26⁴

Pisači stol ili Opasnosti mladosti (Das Schreibepult oder Die Gefahren der Jugend)

Pretraživanje građe iz ostavštine Normann-Prandau nije rađeno sustavno nekim kronološkim ili drugim redom jer je bilo nepoznato što se nalazi u arhivskim kutijama, već je ovisilo o dostupnosti pojedine kutije i većinom su birane nasumično. Odabir da se u radu predstavi upravo ovaj komad je rezultat činjenice

- 4 Autorstvo svih dvadeset komada koji se ovdje navode kao Kotzebuevi utvrđeno je ili na temelju valpovačkih rukopisa u slučajevima gdje je u sklopu rukopisa uloge bilo navedeno ime autora što je naknadnom provjerom potvrđeno, ili pak na temelju dodatka *Verzeichnis sämtlicher Theaterstücke* unutar sljedeće knjige: Kotzebue, Wilhelm von, *August von Kotzebue: Urtheile der Zeitgenossen und der Gegenwart*, Bibliolife, Dresden 1881.

da je to prvi Kotzebueov komad na koji smo naišli pretraživanjem. *Pisači stol ili Opasnosti mladosti* je igrokaz u četiri čina nastao 1800., a Gebhardt (2003: 63) ga svrstava u dirljive igrokaze. U fondu se nalazi u kutiji X.A.1.-X.A.10, inv. br.: 159., mjesto: X.A.7.

Diethelma, mladog trgovca (glavnog lika u komadu *Pisači stol ili Opasnosti mladosti* (*Das Schreibepult oder Die Gefahren der Jugend*). Knjižnica Muzeja Slavonije, Rukopisna zbirka; Zbirka Prandau X.A.1.-X.A.10, inv. br.: 159., mjesto: X.A.7. Knjižnica grofa Rudolfa Normanna Ehrenfelskog (Bibliothek des Grafen Rudolf Normann v. Ehrenfels)

Okosnicu komada čini priča o dobrostojećem mladom trgovcu Diethelmu, hedonistu dobra srca. On, naravno ima svog pomoćnika Hermanna koji mu vjerno vodi poslove, te slugu Flinka koji potiče njegove indiskrecije. Kako to obično biva u komedijama, Diethelm je tako najpoželjniji neženja kojeg se žele dokopati brojne žene, a među njima je i udovica Madam Luppnitz i njena kći Emilie, koje ga varkom žele uvući u brak. To im umalo i uspijeva ucjenom, no prava je ljubav (ona Diethelmova spram služavke Sophie) nadjačala sve varke.

Za radnju komada je važno spomenuti i ostale likove. Tako Diethelm prijaateljuje sa vijećnikom Erlenom, dugogodišnjim prijateljem njegova sada pokojna oca. No, vijećnik Erlen je sada u lošem financijskom položaju - posudbom 7000 talera Diethelmovu ocu koji je netom umro i nikad mu nije vratio novac, i sam je pao u financijske neprilike, te je tako njegov novac bespovratno izgubljen.

U međuvremenu grupa kockara koji se okupljaju u kući grofice Meerwitz gdje Diethelmova ljubljena Sophie radi kao služavka, naumi opelješiti Diethelma. Saznavši za to, Sophie odlučuje upozoriti i spasiti Diethelma tako što će mu poslati pismo u kojem se izdaje za starog časnika. Stari časnik ispriča Diethelmu u pismu svoju tužnu priču o tome kako je kockanje upropastilo njegov život. Diethelm odustane od kockanja, zaprosi Sophie, no ona ga odbije jer smatra da ga je nedostojna zbog svog položaja služavke odnosno zbog pripadnosti dvama različitim staležima.

Slijedi rasplet u kojem se pukim slučajem pregledavanjem starog pisaćeg stola Diethelomova oca koji je Erlen zadržao kao uspomenu na dragog prijatelja, pronade Erlenov izgubljen novac koji on sam prepoznaje, no ne želi prisvojiti bez Diethelomova pristanka. Diethelm ganut Erlenovim poštenjem vraća Erlenu novac, ali istodobno Diethelm nalazi očevo pismo u kojem mu otac poručuje da želi da oženi Sophie Erlen. Nije teško zaključiti da se zapravo radi o njegovoj voljenoj služavki koja je primorana potrebom i siromaštvom morala početi raditi kao služavka da bi pomogla osiromašenoj obitelji.

Već na prvi pogled, popis uloga otkriva pregršt tipiziranih likova – gospodar i vjerni sluga, koji kroz komad otkrivaju i svoje mane i svoje vrline. Potom je tu i komesar koji se brine za red, te prepredena grofica u čijoj se kući odvijaju upitne

djelatnosti. Tu je i udovica koja silom želi udati svoju kćer za najpoželjnijeg nezjenju, poštenu vijećnik, barun, mlada kreposna djevojka...

Tematika komada je također karakteristična za trivijalni, zabavni teatar; nezostavna ljubavna priča mladića i djevojke iz različitih slojeva društva koji na kraju ipak završe zajedno unatoč brojnim preprekama pred kojima se nađu. Tu su uvijek njihovi pomagači, obično u likovima sluga i pobočnika, te oni koji ih nastoje onemogućiti u traženju sreće ili prave ljubavi (često su to pokvareni starci ili starice, u ovom slučaju udovica, koji nastoje ostvariti vlastite sebične ciljeve).

Za ilustraciju recepcije komada navodimo jednu kritiku. Tobias Goerge Smollett (1812: 73) je komad okarakterizirao ne kao Kotzebueovo briljantno remek-djelo, nego kao zanimljiv i zabavan komad u kojem se gledatelji mogu nasmijati trikovima čarobnjaka Hadebratha, pokušajima varki Madam Luppnitz, suosjećati s obitelji Erlen, te iako određene nedosljednosti začuđuju, komad se da pogledati.

Gebhardt (2003: 64) uz nesporazume, iznenađenja i dirljivost napominje važnost meزالijanse između nižeg i višeg građanskog sloja kroz prikaz ljubavi između dobrostojećeg trgovca Diethelma i služavke Sophie.

U fondu postoje svesci uloga sljedećih likova: sluga Flink, komesar Eckstedt, Hadebrath, Sophie, Madame Luppnitz, grofica Mervitz, Emilie kći Madame Luppnitz, Hauptmann von Fernau, Diethelm mladi trgovac, Hermann Diethelmov prvi komesar, vijećnik Erlen, Erlenova žena, barun von Baldern, zastavnik Erlen, a prema originalnom tekstu nedostaje samo uloga dječaka.

Pokušaj zaključka

Iz pregledane građe može se zaključiti da u ovom neobično zanimljivom korpusu kazališnih komada kojim započinje kazališna povijest u Valpovu prednjače komadi Augusta von Kotzebuea, jednog od najplodnijih i najpoznatijih dramatičara 19. stoljeća u Europi, iz čega proizlazi da su valpovački plemićki ljubitelji kazališta svoj repertoar birali pomno i u skladu s europskim trendovima.

Žanrovska analiza pokazuje da se većinom radi o komedijama (10 komada), u manjem broju o lakrdijama (4 komada), te jednim dijelom i o igrokazima (ukupno 6, od čega je jedan povijesni odnosno viteški komad), a sve su djela strukture od jednog do pet činova. Književna vrijednost Kotzebueovih komada prema većini kritičara nije velika, no spomenuti se slažu oko Kotzebueove važnosti i utjecaju na razvoj hrvatske kazališne umjetnosti, i to kroz adaptacije u kajkavskoj drami.

Kako bi se dobio potpuniji prikaz zastupljenosti Kotzebuea u Normann-Prandauovoj rukopisnoj zbirci kazališnih komada, potrebno je do kraja istražiti sadržaj i autore sačuvanih rukopisa. Metodološki gledano, građa zahtijeva studiju koja se prije svega temelji na dubljem istraživanju socijalne povijesti i društvenih

prilika valpovačkog kazališta, zatim pomnijem istraživanju kulturnog transfera i recepcije komada, kao i njihov utjecaj na razvoj vlastite kulture grada.

LITERATURA

1. Batušić, Nikola. 1978. *Povijest hrvatskog kazališta*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Batušić, Nikola. 1968. Uloga njemačkog kazališta u Zagrebu u Hrvatskom kulturnom životu od 1840. do 1860. U: *Rad* 353. Zagreb: JAZU. str. 395-582.
3. Bobinac, Marijan. 2006. «Njemačko» u počecima modernoga hrvatskog kazališta. Dostupno na URL: www.ffzg.hr/pov/zavod/triplex/historymemoryfulltexts.doc. Pristupljeno: 28. prosinca 2009.
4. Bobinac, Marijan. 2001. „Wir sind keine Verehrer der Wiener Posse“: zur Rolle der Wiener Volkstheatertexte in den Anfängen des kroatischen Nationaltheaters“. U: *Zagreber Germanistische Beiträge*. str. 19-54.
5. Fritz, Bärbel. 1998. Kotzebue in Wien: eine Erfolgsgeschichte mit Hindernissen. U: *Forum Modernes Theater* Bärbel Fritz, Brigitte Schultze, Horst Turk (ur.). Tübingen: Gunter Narr Verlag. str. 135-153.
6. Gebhardt, Armin. 2003. *August von Kotzebue. Theatergenie zur Goethezeit*. Marburg: Tectum Verlag.
7. Keck, Thomas A. 1997. „Moliere und kein Ende?“ – Die französische Klassik am Wiener Burgtheater. U: *Forum Modernes Theater*. Bärbel Fritz, Brigitte Schultze, Horst Turk (ur.). Tübingen: Gunter Narr Verlag. str. 97-126.
8. Kotzebue, Wilhelm von. 1881. *August von Kotzebue: Urtheile der Zeitgenossen und der Gegenwart*. Dresden: Bibliolife.
9. Smollett, Tobias George. 1812. *The Critical Review or Annals of Literature*. London-Oxford.
10. Wiese, Benno von, ur. 1977. *Deutsche Dichter des 18. Jahrhunderts, ihr Leben und Werk*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
11. Žmegač, Viktor, ur. 1979. *Geschichte der deutschen Literatur vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Königstein: Athenäum.

Abstract

Stephanie Jug, Sonja Novak

AUGUST VON KOTZEBUE IN THE VALPOVO MANUSCRIPT COLLECTION OF THEATRE PRODUCTIONS

August von Kotzebue was one of the most prolific and best known nineteenth century European dramatists. This article gives a review of his work in the manuscript collection of theatre productions from the Prandau-Normann estate in Valpovo, today archived in the Museum of Slavonia in Osijek. Furthermore, the article reviews the genre analysis of Kotzebue's represented pieces and gives an insight into his life and work, as well as presents the analysis of one of the discovered pieces from the manuscript collection – The Writing Desk or the Dangers of Youth (Das Schreibpult oder die Gefahren der Jugend). Although most critics agree that Kotzebue's pieces do not possess great literary value, his importance and influence on the development of the Croatian performing arts is indisputable. This can, for example, be seen in adaptations of the Kajkavian drama.

In order to obtain a better insight into Kotzebue's part in the Prandau-Normann Collection of theatre pieces, it is necessary to fully explore the contents and the authors of the preserved manuscripts. From a methodological point of view, the material requires a study which would mostly be based on a more in-depth research of the social history and circumstances connected to the Valpovo Theatre, as well as a more thorough research of the pieces' cultural transfer, reception and influence on the city's cultural development.

Key words: theatre, Valpovo, August von Kotzebue, manuscript collection

Ljerka Perči*

GRADITELJ KAZALIŠTA NA MAJURU ANTUN (ANTON) HARTMANN (1749. – 1830.)

Sažetak

U radu se istražuju arhivski izvori u kojima se nalaze podaci o graditelju Antunu (Anton) Hartmannu koji je na vlastelinskom majuru u Valpovu sagradio kazalište prije točno 200 godina. Posebno su pretraženi dijelovi fonda Hrvatska-Državni arhiv u Osijeku, u daljnjem tekstu HR-DAOS 476, za razdoblje od 1790. do 1830., a u fondovima HR-DAOS 5 i 6, tekući spisi za razdoblje od 1770. do 1809. godine. Popisi stanovnika Osijeka iz 1814. i MS-P-1916, plan iz iste godine, bilježe gdje su bile Hartmannove kuće. Serija HR-DAOS 500, matice Tvrdé i Gornjeg grada korištene su za upoznavanje članova njegove obitelji. Analizirajući pojedine navode iznosi se pretpostavka da je graditelj izučio nauke gradnje obrambenih objekata i kasnije nastavio graditi civilne objekte. Vrlo pomno napisana njegova posljednja volja u 17 točaka iz 1829. i još 3 iz 1830. pokazuje da je i u visokoj životnoj dobi imao određene stavove prema posjedu, svojoj djeci i unucima i da je nastojao svojim pisanim odredbama spriječiti brzo rasipanje nasljedstva.

Ključne riječi: Antun (Anton) Hartmann, zidarski majstor, graditelj kazališta, majur, Valpovo u prvoj četvrtini 19. stoljeća.

Uvod

Okolnosti u kojima je začeta ideja o valpovačkom kazalištu na majuru trebalo bi istraživati, i ako je moguće bolje rasvijetliti i objasniti povijesni trenutak, reklo bi se povijesni događaj, po kojem se Valpovo svrstava u malu grupu hrvatskih mjesta i gradova posjednika kazališne zgrade prije dvije stotine godina. Događaj se zbio 1809. godine. Investitor i začetnik ideje je sin prvog vlasnika cijelog

* Perči Ljerka, dipl. inž., OŠ Gustav Krklec, 42237 Maruševac, Čalinec 78.

vlastelinstva barun Josip (Joseph) Prandau von Hillebrand. Projektant i graditelj, zidarski majstor Antun (Anton) Hartmann slijedio je, u to nema dvojbe, želje naručitelja, da na majuru bude mjesto gradnje kazališta. I tako se to dogodilo u Valpovu, prije dva stoljeća; rušeći starije zdanje majura, novo je kazalište uklopljeno među staje¹.

Barun Josip Prandau tih je godina uz ostale poslove bio prvo zaokupljen obnovom dijelova dvorca koji su nastradali u požaru na Silvestrovo 1802. godine, kao i obnavljanjem te gradnjom različitih objekata, mostova, crkava, gostionica, staja, spremišta za ljetinu i sijeno. Moglo bi se reći da je u zamahu tog građenja i obnove valpovačkog majura što ga je još podigao njegov otac Petar (Peter) oko 1730. godine, naručio plan kazališta i ispunio si jednu davnu duboko skrivenu želju.

Ako se malo pažljivije prouči bečko djetinjstvo baruna Josipa, vidi se da su roditelji, dugovjeki otac Petar (1676. – 1767.), u drugom braku od 1748. godine, i majka Marija Kristina rođ. Lattermann (? -1784.) posvetili mnogo pažnje i ljubavi podizanju svog sina i nasljednika.

Josip je odrastao u očevoj kući u centru Beča nedaleko od crkava sv. Petra i sv. Mihovila. Ova druga crkva je bila na istoimenom trgu nasuprot ulazu u carski dvor i ulazu u staro dvorsko kazalište. U njegovim dječjačkim vizurama, čim bi izašao na ulicu, vidio bi visoke kuće s obje strane proširene ulice. Hodajući prema jugu, tek sto koraka udaljen od očeve kuće, mogao je stajati pred ulazom u dvor carice Marije Terezije kao i pred kazalištem².

Kao što ga je otac u visokoj dobi vodio na putovanja do Valpova, tako je njegovom obrazovanju posvetio dužnu pažnju. Zna se da je Josip (Joseph) bio aktivni glazbenik, da je priređivao koncerte u svojoj kući i istovremeno bio pretpлаćen i na Mozartove koncerte. Iz popisa novogodišnjih poklona članovima obitelji, posluzi u kući i izvan nje, na prvom je mjestu bilo nekoliko kazališnih ključara. Josipov osobni tajnik godinama je uredno bilježio u bečke knjižice izdatka i

1 Ovdje opisani arhivski i ostali izvori iz životopisa A. Hartmanna (1749. – 1830.), napísani rukom na tri stranice, poslani su faksom 7.1.2009. i pismom 17.1.2009. kolegi G. M. Ivankoviću kako bi dopunio svoj rad na temu 200. obljetnice gradnje kazališta u Valpovu za predstojeće izdavanje zbornika radova.

2 Opisana gradska vizura zabilježena je na *Scenographie oder Geometrische Perspect. Abbildung* D. Hubera koji ju je načinio između 1769. i 1774., s pogledom iz ptičje perspektive usmjerene prema jugu. Postoje brojne naznake u pismima koje je barun primao od svog naseljenja u Valpovu 1790. godine na dalje, jer su ga razne osobe izvještavale o društvenim zbivanjima u Beču s posebnim osvrtom na kazališne i glazbene događaje.

nagrade nosačima instrumenata, ugađačima klavira, cijene kazališnih knjižica i programa.

U svakom slučaju, o Josipovim roditeljima, djetinjstvu i mladosti u Beču dovoljno se zna, a o njegovom projektantu i graditelju Antunu (Antonu), rođenom iste godine u nepoznatom mjestu i od nepoznatih roditelja, može se za sada govoriti koliko je istraženo³. Od vremena kada je počeo graditi, Antun se sigurno susretao s poteškoćama oko naplate svojih poslova. Ništa nije neobično da *Fortification murerpolier* Antun Hartmann⁴ pred gradskom upravom Osijeka podnosi žalbu. Tako je u dopisima općine Unutarnji grad za godine 1772. do 1777., zapisano da je ostao nepodmireni trošak od 100 fl. Iz te je bilješke vidljivo da se Hartmann žali i na putne troškove koji su nezaobilazni, jer iz Đakova treba puto-
vati u Vinkovce i Osijek⁵.

Među objavljenim arhivskim izvorima za osječku upravu narednih se godina ne bilježe neki pravni slučajevi u kojima bi bio zabilježen A. Hartmann, ali se zato u izravnim arhivskim fondovima iz kraja 18. stoljeća mogu pronaći podaci koji donose važne činjenice o njegovom djelovanju. Čini se da je u dobi od oko 40. godine života odlučio svoju djelatnost prenijeti u Osijek. Postoji zapis da je primljen među građane, što znači da se u gradu nitko iz graditeljske struke nije protivio njegovom dolasku⁶.

3 U do sada objavljenim stručnim radovima ovog graditelja A. Hartmanna spominju svega tri puta tri različita autora, no bez pobližih navoda, to jest bez signatura, uz pomoć kojih bi se mogli provjeriti navodi na koje se isti pozivaju pišući o njemu. Zanimljivo je da I. Karaman u svom djelu *Valpovačko vlastelinstvo*, 1961., 64-65, u bilješci 174, opisujući objekte i njihova mjesta u vlastelinstvu, navodi pobliže troškove samo za 1805. i 1811., a za razdoblje 1801. do 1810. tek zbroj zidarskih i tesarskih usluga, te cijene cigala, vapna, dasaka i željezne robe. Nadalje spominje da je u građevinskim aktivnostima kao stručna radna snaga sudjelovao osječki zidarski majstor Antun Hartmann. B. Valenčić, *Stara gradska vijećnica u osječkoj Tvrđi*, 2004., 177, sl. 9 i 10 donosi Hartmannove planove iz 1812. godine bez signature. I. Mažuran, *Valpovo*, 2004., 94 također donosi Hartmannov plan iz 1806. bez pripadajuće signature. U popisu literature, vidi Perčić 2006., 2007. i dalje, navedeni su radovi u kojima se citiraju arhivski izvori o građevinskoj djelatnosti A. Hartmanna. Ovdje se ispravlja navod iz Perčić, *Kazalište u Valpovu od 1809. do 1823. godine; prilog poznavanju kazališnog života u Valpovu od 1809. do 1823. godine u svjetlu arhivskog fonda HR-DAOS 476*, 2007., 49, bilješka 9; u Zavodu za zaštitu spomenika u Osijeku čuvaju se samo kopije planova iz 1812. godine, originali su u DAOS.

4 Ovaj oblik pisanja njegovog zanimanja predviđao je školovanje u nekoj graditeljskoj školi u kojoj su se učili principi gradnje vojnih građevina. U tim školama se učilo i crtanje. Potpisani radovi iz 1806., HR-DAOS 476 / IV- 12/11 i 1812. godine HR-DAOS 6, GPO, tekući spisi 2127, pokazuju da je bio vješt u crtežu i da je akvarel boje rabio na ispravan način.

5 *Dopisi općine Unutarnji grad 1772.-1777.*, izdavač DAOS, Osijek, 2004., 457.

6 HR-DAOS 5, knjiga 31, 6. 8. 1790. U ovom ga izvoru zovu zidarski majstor koji je prošle godine došao iz Broda.

Ako bolje promotrimo, vidimo da se gotovo istovremeno dogodilo da je graditelj A. Hartmann stigao u Osijek, a budući naručitelj J. Prandau u Valpovo. Dvostruki udovac Prandau, bez djece, napustio je Beč i sljedeće se godine u jesen oženio po treći puta u Našicama s kćeri Sigismunda Pejačevića, onog istog koji je u Zagrebu, koju godinu kasnije, imao izravne veze s kazalištem koje je nosilo njegovo ime. O braku i djeci s Marijom groficom Pejačević zna se dovoljno⁷. Iz posljednje oporuke A. Hartmanna⁸ može se zaključiti da je možda pri dolasku u Osijek još bio u braku s prvom ženom. Moguće je još da je na životu bilo svih četvero djece iz prvog braka.

Graditeljski projekti

Prvi trag Hartmannovog boravka na valpovačkom vlastelinstvu sačuvao se u obliku ugovora o cijenama graditeljskih radova na dvije stranice. Rekli bismo, bio je to ugovor u kojem su popisane jedinične cijene mnogih vrsta građenja prema složenosti i težini radova⁹ a koje su se koristile pri izračunu predviđenog rada i svakog izvršenog graditeljskog posla, nakon utvrđenih stvarnih mjera pojedinog objekta. Kao posljednja točka navodi se da je ugovor zbog sigurnosti napisan i potpisan u dva jednaka primjerka. (SLIKA 1.)

Na početku 1794. godine nacrtao je Hartmann tlocrt crkve i pročelje s tornjem na papiru 40x39 cm, uz crtež desno dolje je mjerilo u stopama. Plan je u crnom okviru bez naslova, u lijevom dijelu je crkvena lađa s polukružnom apsidom. Od oltara lijevo i desno su prolazi u prostor iza oltara. U apsidi su tri prozora, a u lađi sa svake strane tri. U desnom dijelu je toranj s krovom na 4 vode. Do ulaza pod tornjem su 4 stepenice, a na njemu su jedan iznad drugog tri prozora. Oba dijela plana opisana su u starim mjerama i prema načinu pisanja brojki može se reći da je s velikom sigurnosti ovaj plan Hartmannov rad¹⁰. Tesarski dio procijenio je i izračunao M. Wagner.

U svibnju 1799. ponovo su Hartmann i Wagner načinili izračune za radove pri

7 Perčić, 2006., 2007. a, 2007. b.

8 HR-DAOS 6, kut. 1967, 3.9.1830.

9 HR-DAOS 476, kut. 182, 964 / F 11 od 12. 5. 1791. Za vlastelinstvo potpisao je Adam Schneider, odobrio Prandau, graditeljski majstor Anton Hartmann utisnuo svoj pečat uz potpis. Pečatna slika sastoji se od inicijala A. H. u sredini okruglog polja. Na gornjoj strani je ukrasna mašna čiji krajevi u obliku pletenica vise s obje strane.

10 HR-DAOS 476, kut. 48, 1488. Ovaj arhivski izvor za Prodanzer crkvu ima izračun troškova od 2.1. na dvije stranice, skuplja je vrsta gradnje i drugi od 23.1. na jednoj stranici, s jeftinijom varijantom. Planu je priložen i izračun Martina Wagnera, osječkog tesarskog majstora, za krovšte kora i lađe, te posebno tornja. O investiciji je raspravljano u Valpovu 30. 1. 1794.

[illegible]

SLIKA 2.

*Procjena i izračun za župni dvor u Moslavini od 3. veljače 1807., HR-DAOS
476, kut. 121, 4012.*

gradnji gostinjske sobe u pivari. Čini se da je tom prigodom dio zgrade pivare ožbukano¹¹. Sačuvani plan pročelja i tlocrta provizorove prizemnice lijep je primjer Hartmannovog projektantskog rada¹² iz 1806. godine.

U provizorovu kuću ulazi se s ulice preko 4 stube. Hodnik iza ulaza dijeli kuću na dva jednaka dijela. Bočni uski hodnik u lijevoj polovici omogućuje vanjsko loženje kaljevih peći u 4 prostorije. U desnoj je polovici kuće u stražnjem dijelu crna kuhinja sa zidanim otvorenim ložištem. Iz kuhinje se pristupa ložištu za dvije peći u dvije prednje sobe. Pisarnica i služinska soba su okrenute na ulicu. Hodnikom se dolazi lijevo do dva suha klozeta, desno do stepenica za podrum i tavan, te vrata za dvorište. Na desnoj je strani uličnog pročelja nadstvođeni ulaz u dvorište s dvostrukim vratima. Ovaj rad ima u desnom donjem uglu Hartmannov vlastoručni potpis.

Sljedeće godine 1807. početkom veljače, prije početka graditeljske sezone, Hartmann i Wagner predaju plan za gradnju župnog dvora u Moslavini. Taj se plan više ne nalazi među izračunima troškova gradnje dotičnog župnog dvora¹³. (SLIKA 2.)

Novi cjenik graditeljskih radova

U godini 1809. na početku građevinske sezone u mjesecu travnju sastali su se ponovo barun Prandau, njegov vlastelinski službenik i zidarski majstor. Napisali su vrlo detaljan cjenik svih mogućih vrsta radova s posebnim osvrtom za cijene za gradnje koje spajaju stare i nove građevinske cjeline¹⁴. Može se pretpostaviti da su pred očima imali i radove koje treba obaviti na starom majuru. (SLIKA 3.)

Tijekom nastavka istraživanja koja su uslijedila poslije pronalaska izračuna za *Kommetij=Haus zu Valbo* u drugom dijelu ogromnog arhivskog fonda 476 pronađen je primjerak prijepisa istog ugovora¹⁵. Drugi rukopisni primjerak ima potpise baruna Prandaua, upravitelja dvora M. Turkovića i A. Hartmanna.

Pisanje ugovora u dva primjerka bila je uobičajena praksa, pa bi bilo za očekivati da je drugi bio u posjedu graditelja. Uz ovaj duplikat ugovora u istoj kutiji pronađen je ugovor koji svakako unosi više svjetla u okolnosti podizanja zgrade

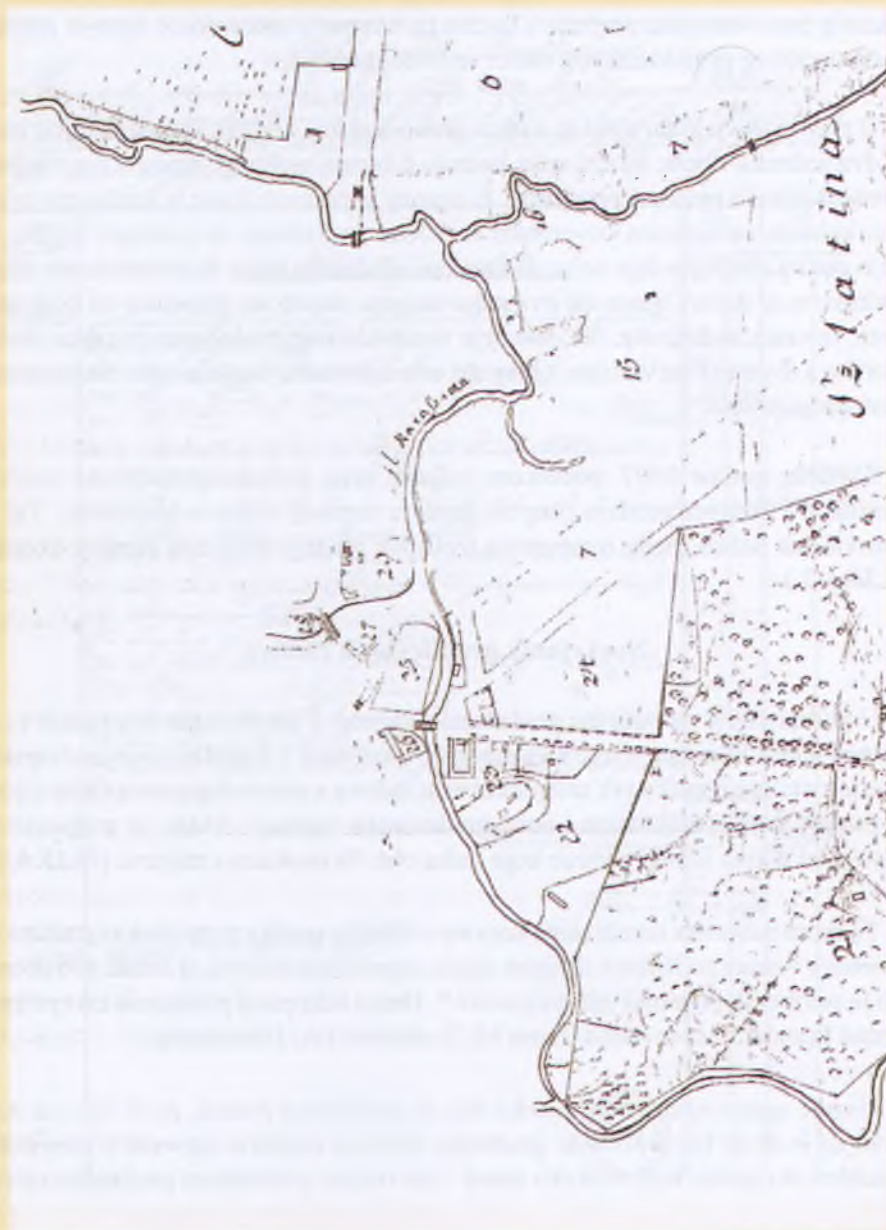
11 HR-DAOS 476, kut. 50, 2582.

12 HR-DAOS 476 / IV – 12 / 11.

13 HR-DAOS 476, kut. 121, 4012.

14 HR-DAOS 476, kut. 334, na poleđini ima „a“.

15 HR-DAOS 476, kut. 185, 4427.



SLIKA 3.

Dio karte sa zgradama južno od dvorca; broj 23 stari majur uz cestu i most iz 1786., HR-DAOS 476, serija C 31/3.

kazališta na majuru. Mjesec dana ranije napisan je ugovor na dvije stranice između baruna Prandaua, upravitelja dvora Martina Turkovića i bravara Ignatza Fuchsa. Prvog ožujka utvrdili su cijene radova na novim stajama za krave. Za drugu zgradu piše da se radi o *Mittelgebäu*, srednjoj koja je između konjušnice i staje za krave. Uza sve pojedinosti o prozorima, vratima, bravama, podrumskim vratima i vratima za kamin, bravar se obvezuje da će svi dijelovi na toj zgradi biti izrađeni iz dobrog željeza¹⁶.

Bravar je svoje izvršene radove popisao i obračunao na kraju studenog 1809. godine. Tada on piše na početku računa *zum neuen Schweitzerstall und Theater*. Martin Turković koji ovjerava njegove izvršene poslove zajedno s Mihaelom Simonom kastelanom piše dva tjedna kasnije na istom izračunu latinski *in Novo Stabulo Helvetiali, & alio novo Aedificio intra Stabulum Equorum & Helvetiale*. Ovoj zbirci imena novog objekta podignutog 1809. na majuru treba dodati i račun tesara. On piše *Üerschlagg von dem Comedi hauss zu Valpo*.

Ni do današnjeg dana nemamo vijest da je osim jednog odobrenog obilaska, inače godinama zaključanog majura, u kišno srpanjsko poslijepodne 2007. godine, nešto učinjeno u smislu novog utvrđivanja, opisivanja i bilježenja sadašnjeg stanja založene kazališne zgrade izgrađene davne 1809. godine¹⁷.

Prema sačuvanim arhivskim izvorima, sljedeće dvije godine, 1810. i 1811., A. Hartmann je gradio u Valpovu dvije kuće za vlastelinske službenike, jedna je bila za mesara. Dalje, podigao je staje uz mlin na Karašici, a u dvoru je dograđivao podrum. Na nekom je mjestu podigao spremište za ljetinu, dok je u majuru sazio kokošinjac. U kući upravitelja dvora M. Turkovića dozidao je jednu sobu. Posebno se navodi da je izgradio 4 mosta preko graba i zidani most na Karašici. U osječkoj kući u Gornjem gradu popravio je staje, na majuru u Novom gradu učinio sitne popravke. Poznajući Hartmannov rad, prema planu iz 1806. i sačuvane majurske zgrade s kazalištem iz 1809., može se lako pretpostaviti da su sve kuće i objekti, pa ako se baš hoće i kokošinjac, bili primjereno uklopljeni u okolinu, i odavali dojam skladnosti.

Iz 1812. godine sačuvao se jedan opsežniji plan preinake osječke vijećnice, magistratske kuće na trgu sv. Trojstva. Ponovo se vidi kako je A. Hartmann bio dobar crtač. Prikazao je presjek i južno pročelje vijećnice, te tlocrt podruma, prizemlja i kata¹⁸.

16 HR-DAOS 476, kut. 185, 4425.

17 Pisano 1. veljače 2009. godine. Za bolje razumijevanje cijelog teksta važno je zabilježiti vrijeme kada je isti nastao.

18 HR-DAOS 6, PGO, tekući spisi 2127.

Začasni građanin Osijeka

U gradskim zapisnicima za razdoblje od 1794. do 1809. godine spominje se A. Hartmann pet puta u raznim prigodama. U rujnu 1795. trebalo je riješiti površinske vode između Njemačke i Duge ulice i odlučeno je da se gradi kanal o kojem je trebao dati mišljenje graditelj. U neko je vrijeme postao član gradske uprave, pa je kao takav zabilježen u zapisniku iz ožujka 1804. U ostala tri slučaja govori se o praznim gradilištima i dva posjeda koje je Hartmann kupio u dva navrata¹⁹.

U jesen 1809. godine graditeljski majstor Antoni (sic!) Hartmann, između mnogih građana zapisan je 33. po redu u Knjigu začasnih građana Osijeka²⁰.

Iz dva vrlo vrijedna arhivska izvora, koji su u vrijeme nastajanja 1814. godine činili cjelinu, može se nešto reći o kući A. Hartmanna i o osobama koje su s njim kao glavom domaćinstva živjele. Spomenute godine gradski su službenici popisivali stanovnike po kućama u Gornjem gradu i upisivali podatke u ispitne arke²¹. Za svako kućanstvo postoji po jedan list s oznakom kućnog broja u desnom gornjem uglu. Poslije zapisa imena glave obitelji, njegovog zanimanja i godine rođenja, popisani su ostali ukućani. Ženskim članovima, iako su kao udovice bile glave obitelji, nije zapisana godina rođenja, kao ni ostalima, već samo srodstvo, a ponekad stranoj ženskoj osobi u dotičnom kućanstvu status služavke.

Nakon popisa stanovnika Gornjeg grada nacrtan je plan grada s rednim brojevima kuća koje su tvorile inzule oko trokutastog trga i uz ulice koje su se širile oko njega²². Iz tog se plana zna da je A. Hartmann imao kuću No. 326 u Njemačkoj ulici na južnoj strani između Kokotove i Rokove ulice.

Tijekom popisa 1814. godine Hartmannovo kućanstvo je bilo 359. po redu. U njemu su živjeli zidarski majstor Antun (Anton) rođen 1749., žena Francisca i sin Franciscus rođen 1791., po zanimanju krojač, član udruge u Osijeku i služavka Sophia Haff. U kućanstvima zabilježenim kao 445. i 446. po redu u kući No. 395, koja je bila također u vlasništvu zidarskog majstora A. Hartmanna živjele su dvije obitelji njegovih udanih kćeri. Član ceha, krojač Johann Janich, rođen 1776., bio je oženjen Johannom. Dva sina Franz 1809. i Alois 1814. imali su dvije sestre nepoznatih godina rođenja, Joahannu i Chatarinu. U njihovom kućanstvu živjela je i služavka Clara Kreps. Isto dvorište dijelili su s obitelji Josepha Ludwiga,

19 *Zapisnici općine Osijek od 1794. do 1809.*, izdavač DAOS, Osijek, 2000.

20 HR-DAOS 6, knjiga 1187.

21 HR-DAOS 6, knjiga 1305.

22 MSO-P-1916.

tkalca, rođenog 1775. godine. Ime njegove supruge bilo je Elizabetha i brinula se o tri sina, Franciscusu 1800., Petrusu 1809. i Carolusu 1813. U ovom kućanstvu nije bilo služavke²³.

Posljednja volja

Za sada se mnoge pojedinosti iz života graditelja kazališta u Valpovu znaju iz njegovog testamenta²⁴ potpisanog pred šest svjedoka 21. siječnja 1829. godine. Graditelj je svoje ime i prezime ispisao drhtavim rukopisom. Njegov pečat utisnut je iznad krajeva uzice kojom su povezane stranice. Svaki od šest pozvanih svjedoka utisnuo je pored potpisa i svoj pečat²⁵. (SLIKA 4.) U ljeto 1830. godine, točnije 21. kolovoza postojećem testamentu dopisane su na jednoj stranici tri točke koje je potvrdio pozvani svjedok i izvršitelj oporuke. Ovaj puta uz potpis nije utisnut Hartmannov pečat, a on je potpisao još drhtavijim rukopisom.

Poslije uvoda u prvoj točki testamenta određuje da njegovo tijelo polože pored preminule supruge Franzisce (sic!) i za troškove pokopa određuje 100 fl. W.W.²⁶. U drugoj točki određuje o. kapucinima za misu 10 fl., gradskoj ubožnici 20 fl. i ovdašnjim siromasima 10 fl., sve isplaćeno kao W.W. U trećoj ostavlja on svome pastorku natporučniku Georgu Ellepaueru svoju zlatnu putnu uru²⁷ i 200 fl. W.W., a u četvrtoj o. kapcinu Andreasu Ellepaueru 100 fl. W.W.

Prema ovim odredbama u neko neutvrđeno vrijeme graditelj se po drugi puta oženio udovicom Franziscom Ellepauer koja je imala jednog sina u vojsci i drugog među kapucinima. U petoj točki on naglašava, ako gospođica Elisabeth Malonaj ostane do njegove smrti, pripada joj 100 fl. W. W. Za tutora i izvršitelja oporuke odredio je u šestoj točki nadporučnika Georga Ellepauera kome pripada 300 fl. W. W. Ovdje Hartmann spominje i nešto neobično, da se taj iznos isplati po završetku sudskog procesa njegovog pastorka s Michaelom Jankovicsem de Csalma.

U vrlo dugoj sedmoj točki graditelj spominje dvije novčane uputnice upućene natporučniku u Italiju, prvi puta 175 fl. i drugi puta 60 fl., i dogovor s njime kao nasljednikom Hartmannove supruge, da se predmeti koje je njegova majka sa sobom donijela u novo kućanstvo isplate u novcu u vrijednosti od 150 fl. W.W., što

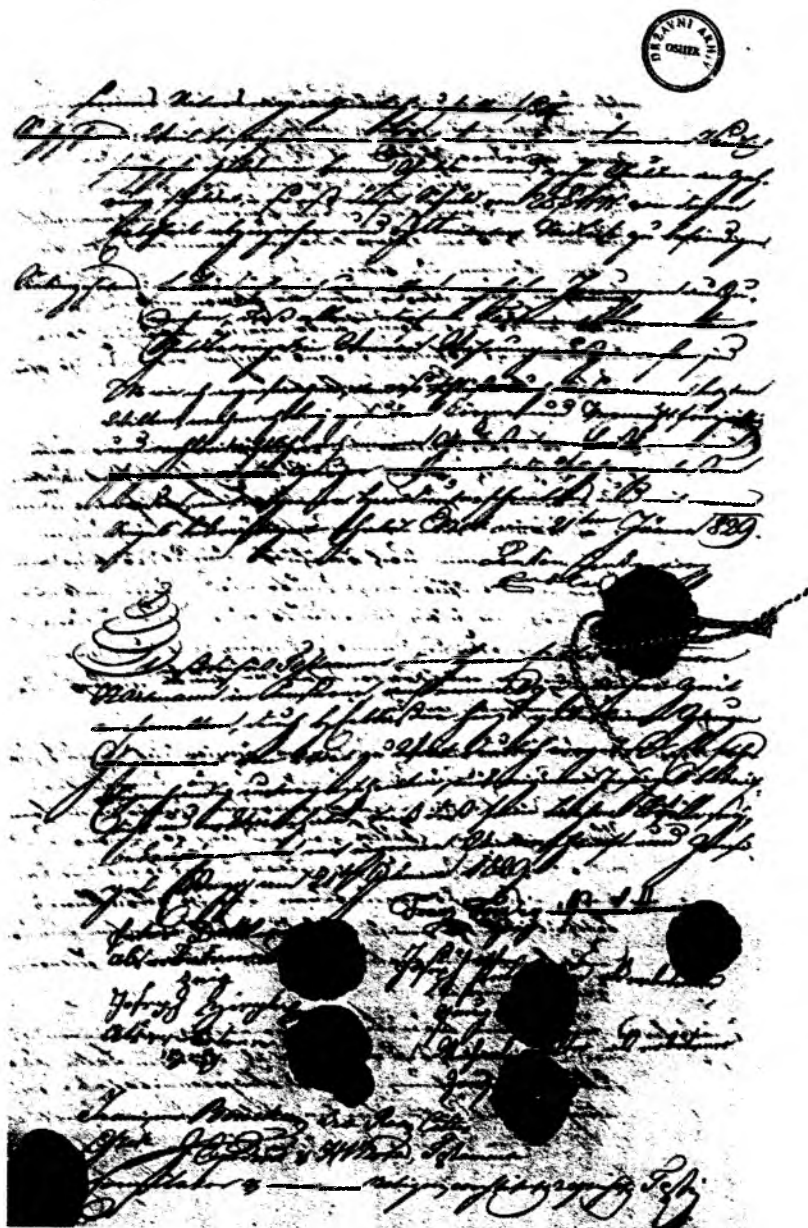
23 HR-DAOS 6, knjiga 1305.

24 HR-DAOS 6, 2065/1829, kut. 1967.

25 Isto kao bilješka 23, stranica 6.

26 Oznaka vrijednosti tih guldena, znači bečka vrijednost.

27 Putne ure u ono vrijeme su bile u posebnim kutijama tako da bi tijekom putovanja bile dobro zaštićene od brojnih mehaničkih udara.



SLIKA 4.

Šesta stranica posljednje volje A. Hartmanna od 21. siječnja 1829., HR-DAOS
6, 3.9.1830., kut. 1967.

zajedno čini 385 fl. W.W. U osmoj točki on ponavlja da je sve dosada napisano u sedam prethodnih točaka njegova volja i dugovanja treba namiriti, a preostali se dio dijeli između njegovo četvoro djece.

U redoslijedu nasljednika prvo su napisana pok. kći Johanna i pok. sin Christian, zatim žive osobe Elizabeth Ludwig i Katharina Hartmann. U vrijeme pisanja oporuke njihov je otac nabrojao koliko je tko od njih četvero primio i koliko mu još novca pripada. Udovac krojač Janits imao je četvero djece i dobio je 900 fl., pa nema prava na primanje novca. Iz dodatne primjedbe očito je da je krojač bio gruba osoba, pa mu se to oprašta, a za četvero unuka daje po 50 fl. udovici Margareti, ženi pok. Christiana, jer nije živjela sa svojim mužem, ostavlja za unuka, njenog sina, 50 fl.

Da bi bio siguran da će se s novcem ispravno postupati odredio je da o njemu vodi brigu gradski ured za nahodčad. Djeci Elizabethe i Katharine, svojoj unučadi, djed je odredio svakome po 200 fl. Odredio je da se novac daje u zajam uz od 6 % kamate ili da se za taj novac kupi posjed koji se nikako ne smije opteretiti dugom.

Za unuku Josephu, udanu Opitz, odredio je u trinaestoj točki da se novac ne daje njenom mužu, već da se kupi posjed koji se također ne smije opteretiti dugom.

Za drugu gluhonijemu unuku, Katharinu Janitsch, odredio je novac da bi u starosti mogla biti smještena u gradsku ubožnicu. Novac se daje u zajam uz uobičajene kamate, kako ne bi pao u ruke nepoželjnim osobama.

Za unuka Antona, sina pok. Christiana, odredio je da od njegovog novca bude plaćen dug Anastasu Veiczichu od 15 fl. i 10 fl. za prehranu, zajedno 25 fl.

U posljednjoj sedamnaestoj točki ponovo naglašava da se sve treba isplatiti u guldenima bečke vrijednosti.

Iako je jasno da je tekst oporuke jednim dijelom uobičajen u svojim formulacijama, ipak se iz pojedinih odredbi može vidjeti obris čovjeka koji na kraju životnog puta iskazuje svoje nezadovoljstvo s ponekim članovima obitelji prve i druge generacije. Dalje se vidi da je znao točno kako se vlada svaka osoba i prema tome je postupao pišući svoju oporuku. Naročito se ističe njegova briga da novac ne dođe u krive ruke.

Dodatak posljednjoj volji po svome sadržaju također je zanimljiv, napisan je

21. kolovoza 1830. godine. U prvoj točki bilježi se da Hartmann duguje Elizabet-hi Mallonay (sic!) 18 fl. 27 xr. koje mu je ona dala od svog novca.

U drugoj točki kodicila bilježi se dug od 32 fl. za prodano vino. Otac šeširdžije Josepha Schoffleya preuzeo je vino, a sin dao svoju garanciju. Zidarski majstor Hartmann je od sina kupio dva šešira, za sebe po 4 fl. i svog naučnika po 2 fl., stoga krajnji dug za vino iznosi 26 fl. U trećoj točki odredio je graditelj da se nasljedniku pok. zidarskog majstora Gieringa, sinu koji služi u Radossevichevoj regimenti, isplati 50 fl.

Jedan od svjedoka je istovremeno i izvršitelj oporuke natporučnik Ellepauer iz regimente barona Radossevitza, a drugi Frantz Brienzlich. Obojica potvrđuju da je gospodin Anton Hartmann pri bistrom razumu i potpuno svjestan sadržaja vlastoručno potpisao dodatak od tri točke.

Iz zapisa u matici umrlih župne crkve u Gornjem gradu zna se da je supru-ga majstora graditelja, gospodina Antona Hartmanna, Franzisca, preminula u 66 godini, 17. travnja, a pokopana 19. travnja 1828. godine. Na Groblju Sv. Ane pogrebni obred vodio je župnik J. Rastokovich. Za udovca, graditelja Antona Hartmanna piše da je preminuo 1. rujna 1830. godine u 82. godini života. Ovaj župnik, prema zapisu u matici, vodio je pogrebni obred 3. rujna 1830. na Groblju Sv. Ane. Istog je dana pročitana oporuka preminulog graditelja.

Zaključak

Priповijest o graditelju Antonu Hartmannu započeta je godinom rođenja u nepoznatoj sredini i školovanjem za graditelja utvrda. U zreloj dobi on dolazi s obitelji u Osijek, Gornji grad i nastanjuje se u Njemačkoj ulici. Prema sačuvanim arhivskim izvorima može se pratiti njegova graditeljska djelatnost na području valpovačkog vlastelinstva od Brođanaca, Moslavine do Valpova i Osijeka, gdje je barun Prandau imao svoje objekte za obnavljanje. Iz tih se izvora može zaključiti da je suradnja graditelja s barunom bila uspješna i da su vrlo vjerojatno zajednički odlučili o izgledu i mjerama budućeg kazališta. Graditelj je sve stavio na papir, nacrtao i pretvorio u presjek i tlocrt, a barun odobrio. Plan do sada nije pronađen, ali mogao bi se načiniti novi koji bi bilježio sadašnje stanje²⁸ založene kazališne zgrade. Toliko je taj objekt, Hartmannov rad i Prandauov posjed, kazalište na majuru, od prije ravno dvije stotine godina nedvojbeno zavrijedio.

28 Dana 23. veljače 2009. godine uz popratno pismo s određenim objašnjenjima za dipl. inž. arh. M. Pavlinića poslane su tri stranice podataka i signatura o graditelju A. Hartmannu da bi se unatoč ograničenom vremenu načinio suvremeni plan kazališta na valpovačkom majuru.

IZVORI

1. HR-DAOS 476.
2. HR-DAOS 476, serija C.
3. HR-DAOS 5.
4. HR-DAOS 6.
5. HR-DAOS 500.
6. MSO, Zbirka planova.

LITERATURA

1. KARAMAN, Igor, *Valpovačko vlastelinstvo, ekonomsko-historijska analiza*, JAZU, Zagreb, 1962.
2. KARAMAN, Igor, *Najstariji inventar Arhiva valpovačkog vlastelinstva baruna Hilleprand-Prandau iz 1789./1790. godine*, Glasnik arhiva Slavonije i Baranje, 1/1991., 97.-117., Osijek, 1991.
3. MÁRFI, Attila, *Počeci kazališnog života u građanskom Pečuhu*, u Glasnik Arhiva Slavonije i Baranje, 4, Osijek, 1994., 66.-76.
4. MAŽURAN, Ive, *Valpovo, sedam stoljeća znakovite prošlosti*, Valpovo 2004.
5. PERČI, Ljerka, *Prilog poznavanja glazbenog života u Valpovu od 1790. do 1825. godine u svjetlu arhivskog fonda obitelji Prandau i Normann*, Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku 22, 2006, 115.-139.
6. PERČI, Ljerka, *Kommetij=Haus zu Valbo: prilog poznavanju kazališnog života u Valpovu od 1809. do 1823. godine u svjetlu arhivskog fonda obitelji Prandau i Normann*, Osječki zbornik 28, 2007, 127-143.
7. PERČI, Ljerka, *Kazalište u Valpovu od 1809. - 1823. godine: prilog poznavanju kazališnog života u Valpovu od 1809. - 1823. godine u svjetlu arhivskog fonda HR-DAOS 476*, Krležini dani u Osijeku 2006., Zagreb, 2007, 45.-58.
8. PERČI, Ljerka, *O uzgoju limuna, ananasa i grijanim staklenicima u Valpovu*, Valpovački godišnjak 12, 2007, 29.-56.
9. PERČI, Ljerka, *Pismo s preporukom*, Valpovački godišnjak 13, 2008, 33-43.
10. PERČI, Ljerka, *Valpovačko vlastelinstvo na početku uprave baruna P.A.Hillpranda// Anali zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku* 24, 2008, 75.-96.
11. VALENČIĆ, Božica, *Stara gradska vijećnica u osječkoj Tvrđi*, Osječki zbornik 27, 2004, 157. – 179.

Abstract

Ljerka Perči

THE ARCHITECT OF THE MAJUR THEATRE, ANTUN (ANTON) HARTMANN (1749 – 1830)

The article explores the archived sources which contain information about the architect Antun (Anton) Hartmann who built a theatre at the Valpovo estate exactly two hundred years ago. The research was especially focused on the parts of the collection from the Croatian State Archives in Osijek, further referred to as HR-DAOS 476, for the period between 1790 and 1830, and in the collections as HR-DAOS 5 and 6, current manuscripts for the period between 1770 and 1809. The Osijek census from 1814 and MS-P-1916, the plan from the same year, records the location of Hartmann's house. The HR-DAOS 500 series, Tvrđa (Citadel) and the Old Town matrices were used for getting to know his family members. After analysing certain entries, the assumption was that Hartmann studied the construction of defence facilities and later continued building civilian buildings. His carefully written will from 1829 in seventeen items, and another three from 1830, shows that later in life he had certain attitudes concerning the estate, his children and grandchildren, and that through his written regulations he tried to prevent the rapid dissipation of the inheritance.

Key words: Antun (Anton) Hartmann, master builder/architect, architect of the theatre, majur, Valpovo in the first quarter of the nineteenth century

Josip Babić*, Ksenija Mamilović**

KNJIŽEVNOST I KAZALIŠTE NA NJEMAČKOM GOVORNOM PODRUČJU U VRIJEME DJELOVANJA TEATRA U VALPOVAČOM DVORCU GROFOVA PRANDAU (1790-1848)

Sažetak

Ovaj rad odnosi se na kulturno-povijesnu pozadinu djelovanja kazališta u valpovačkom dvorcu porodice Prandau od početka pa do 30-40-tih godina 19. stoljeća te u glavnim crtama predstavlja kulturni i književni kontekst u kome ono nastaje, odnosno njemačku i austrijsku kulturu i literaturu na kojoj su odgajani i obrazovani članovi grofovske porodice.

Kao pripadnici političko-ekonomske i kulturne elite i stanovnici Beča članovi porodice Prandau su sa sobom u Slavoniju donijeli svoje obrazovanje, kulturne navike i potrebe, formirane na njemačkim, ali i bečkim tradicijama. U znaku tih tradicija bio je i čitav privredni, politički i kulturni život u gradovima poput Osijeka ili Zagreba, ali i u plemićkim dvorcima kao što su Valpovo, Našice ili pak Ilok i Vukovar. Kazališne i muzičke aktivnosti u dvorcu u neku su ruku i produžetak bečkih navika, ali i nadomjestak za bečku kulturnu ponudu u onim dijelovima godine kada se živjelo u Valpovu. Nesumnjivo je da su oni poznavali najznačajnije autore njemačke i svjetske književnosti i pratili aktualna zbivanja u književnom životu njemačkih zemalja i Europe. Repertoar pak njihovog kazališta govori da je i njihovom književnom ukusu i njihovim kazališnim afinitetima i mogućnostima bila ipak bliža popularna, trivijalna kazališna produkcija onog vremena.

Muzički i kazališni repertoar njihovog kazališta je rezultat kompromisa između kulturnog nivoa i kulturnih navika članova porodice u prijestolnici i postojećih mogućnosti stoga repertoar nije mogao biti pandan programu Burgtheatra, ili bečkih i peštanskih

* Prof.dr.sc. Josip Babić, Filozofski fakultet u Osijeku, babijosip7@gmail.com

** Ksenija Mamilović, prof., OŠ kralja Tomislava, Našice, kmamilovic@gmail.com

koncerata, nego da je morao biti prilagođen muzičkim i kazališnim mogućnostima članova porodice i kulturnoj situaciji u Valpovu, odnosno Osijeku.

Ključne riječi: literatura, kazalište, obitelj Prandau

Kulturno-povijesni kontekst

Kulturno djelovanje i naslijeđe plemićkih porodica koje su do Prvog svjetskog rata bile jedan od važnih faktora privrednog i kulturnog života u Hrvatskoj svakako su još uvijek izazov za čitav niz humanističkih i društvenih znanosti – od povijesti, arhivistike i knjižničarstva do arhitekture, muzikologije, povijesti književnosti i teatrologije. Iako je o toj problematici do sada napisan pozamašan broj radova, i danas, gotovo stotinu godina od nestanka tih porodica sa ovih prostora, nedostaje ne samo sistematičan opis i jedna multidisciplinarna analiza njihovog naslijeđa, nego su čitavi njegovi dijelovi ostali relativno nepoznati. To je dobrim dijelom slučaj i sa knjižnim i kazališnim fondom nekad poznatih porodica Hilleprand-Prandau i kasnije Normann-Ehrenfels, koji se čuva u Muzeju Slavonije u Osijeku. Ovaj rad posebno se odnosi na kulturno-povijesnu pozadinu djelovanja kazališta u valpovačkom dvorcu porodice Prandau, odnosno inspiriran je otkrivanjem rukopisne zbirke kazališnih tekstova nastalih negdje od početka, pa do 30-40-tih godina 19. stoljeća¹. Da bi se mogli opisati i analizirati rukopisi i rekonstruirati rad spomenutog kazališta i njegova funkciju u kulturnom životu Valpova i šire regije (jer je porodica rodbinski i poslovno bila povezana sa Osijekom, Donjim Miholjcem i Našicama) potrebno je bar u glavnim crtama predstaviti kulturni i književni kontekst u kome ono nastaje, odnosno njemačku i austrijsku kulturu i literaturu na kojoj su odgajani i obrazovani članovi grofovske porodice, a iz koje najvećim dijelom dolaze autori i djela od značaja za njihovo djelovanje na ovim prostorima.

Širi društveno-povijesni i kulturni kontekst djelovanja spomenutog kazališta u valpovačkom dvorcu baruna, kasnije grofova Hilleprand-Prandau u velikoj je mjeri određen velikim promjenama u političkom i kulturnom životu Habsburške monarhije i Evrope, od velikih revolucionarnih previranja 1789. (Francuska revolucija) do čitavog niza revolucija 1848.-1849. godine. U tom razdoblju dešavaju se, kao što je poznato, ne samo građanski rat i revolucionarni teror u Fran-

1 Isp. o tome u radovima Ljerke Perči: Kommetij=Haus zu Valbo. Prilog poznavanju kazališnog života u Valpovu od 1809. do 1823. godine u svjetlu arhivskog fonda obitelji Prandau i Normann. *Osječki zbornik* 28 (2007), str. 127-143 i Kazalište u Valpovu od 1809.-1823. godine. Prilog poznavanju kazališnog života u Valpovu od 1809. godine u svjetlu arhivskog fonda HR-DAOS 476. U zborniku radova: *Krležini dani u Osijeku* 2006. Vrijeme i prostor u hrvatskoj dramskoj književnosti i kazalištu. Priredio Branko Hećimović, HAZU, HNK u Osijeku, Filozofski fakultet u Osijeku, Zagreb-Osijek 2007, str. 45-58.

cuskoj i ratni pohodi evropskih vladara protiv revolucionarne Francuske, nego i Napoleonovi ratovi i njegov poraz, te pokušaji restauracije feudalnog poretka nakon Bečkog kongresa 1815., revolucionarna zbivanja 1830. godine, kao i burna politička previranja 1848/49. u Francuskoj i Njemačkoj, ali i u Habsburškoj monarhiji, posebno u Beču i Madžarskoj.

Barun Petar II Anton Hillebrand von Prandau (1676-1767) dobio je, kao što je poznato, kao dio austrijskog „establishementa“, a za svoje zasluge za dinastiju i državu, valpovačko vlastelinstvo još 1721. godine, ali je svoj domicil premjestio iz Beča u Valpovo tek godine 1790. Otada je porodica živjela nekom vrstom dvostrukog života: zadržala je svoje veze u Beču i participirala u kulturnom životu glavnog grada, a na svom imanju u Slavoniji nastojala, posebno intenzivno u spomenutom razdoblju, za vlastite potrebe i potrebe relativno uskog kruga feudalne i građanske elite na svom i na obližnjim vlastelinstvima i u Osijeku organizirati kulturni život. Očuvani ostaci njihovih biblioteka (jedan dio je nastradao u požaru, nešto je nestalo u ratnim zbivanjima i prilikom preseljavanja) govore o njihovom zanimanju za književna zbivanja i znatnom književnom obrazovanju. Kao i čitavoj njemačkoj i evropskoj kulturnoj i uopće društvenoj eliti knjiga i posebno književnost su glavni izvor svjetonazora, etike i estetičkog senzibiliteta. Što se pak praktičnog sudjelovanja u kulturnoj i estetičkoj sferi tiče, glavnu ulogu su, kako kod plemića tako i kod građana, imali kazalište i muzika. Pri tome su i u muzičkoj i u kazališnoj sferi očito jednu od glavnih uloga imali sami članovi grofovske porodice, koja kao i feudalna elita u drugim dijelovima Monarhije i u mnogim njemačkim državama tog vremena ne samo da organizira kulturni život, nego u njemu i aktivno participira. Razumljivo je da se ona pri tome oslanja i na muzičke i kazališne umjetnike koji na kraće ili duže vrijeme dolaze u Slavoniju, u prvom redu u Osijek.

Zahvaljujući stalnim kontaktima sa njemačkom kulturom, u prvom redu sa Bečom, i u književnoj i u kazališnoj sferi u kulturnom djelovanju grofova Prandau moguće je često *en miniature* pratiti događanja i promjene do kojih dolazi na „velikoj sceni“, u kazališnim i književnim centrima užeg njemačkog govornog područja. Ono što već nakon površnog uvida u očuvanu književnu i kazališnu građu pada u oči je, da se u njihovoj aktivnosti ogledaju, miješaju i spajaju utjecaji „visoke“ i trivijalne književnosti toga doba, kao i iskustva elitnih njemačkih i austrijskih kazališta, prije svega bečkog Burgtheatra i drugih bečkih kazališta, na jednoj, i repertoari i praksa putujućih provincijskih kazališta, često sumnjive kvalitete i ne baš na dobrom glasu, na drugoj strani. Ostaci knjižnih fondova u Muzeju Slavonije i podaci o obrazovanju članova porodice govore naime i o tome da su oni poznavali najznačajnije autore njemačke i svjetske književnosti, mnoge od njih na jeziku originala, i pratili aktualna zbivanja u književnom životu njemačkih zemalja i Evrope. Repertoar pak njihovog kazališta, odnosno tekstovi

očuvani u spomenutoj zbirci, na drugoj strani, govore da je i njihovom književnom ukusu i njihovim kazališnim afinitetima i mogućnostima bila ipak bliža popularna, trivijalna kazališna produkcija onog vremena.

Što se situacije u kazališnoj sferi tiče treba podsjetiti da je u spomenutom razdoblju na njemačkom govornom području institucija „dvorskog kazališta“ već uveliko preuzela pretenzije i obilježja nacionalnog teatra, odnosno da je kazalište pokušavalo biti više od puke zabave za društvenu elitu i postati mjesto moralnog, političkog ili estetičkog obrazovanja nacije. Dok je u 17. i prvoj polovini 18. stoljeća u njemačkim zemljama status kazališta i njegovih glumaca još uvijek prilično problematičan (o čemu svjedoče još i Gottschedovi i Lessingovi naponi na popravljanju tog statusa sredinom i početkom druge polovine 18. stoljeća), krajem 18. stoljeća, dakle otprilike kada porodica Prandau seli u Valpovo i tu započinje svoju kulturnu djelatnost, odnos prema samoj instituciji bitno se popravio, tako da su kazališta postala važan dio programa „obrazovanja nacije“, odnosno podizanja ne samo estetskog ukusa i moralā, nego i nacionalne svijesti, postaju „nacionalna kazališta“.² Dramski tekstovi, teorijske rasprave o drami i kazalištu, pa i direktan angažman najistaknutijih njemačkih pisaca te epohe kao što su Lessing, Goethe i Schiller, kasnije na austrijskoj strani Franz Grillparzer, u mnogome su pridonijeli toj promjeni. Ne treba naravno zaboraviti ni ulogu vladara kao što su Marija Terezija i Josip II u Beču, vojvotkinja Ana Amalija i kasnije njen sin Karl August u Weimaru, ili vojvoda Ernst II Ludwig u Gothi (u vojvodstvu Sachsen-Altenburg), knez-izbornik Carl Theodor u Mannheimu, kao ni njihovih intendantata, ravnatelja i redatelja i glumaca, kao što su Goethe u Weimaru, W. H. von Dalberg i Iffland u Mannheimu, Conrad Eckhof u Gothi i drugi.³

Pored dvorskih kazališta važnu ulogu, pogotovo u 17. i dobrom dijelu 18. stoljeća, imaju putujuće kazališne družine, koje predstavljaju neku vrstu građanske, pučke alternative dvorskom teatru, i po svom repertoaru i po svojim tehničkim i izvođačkim mogućnostima. Često na granici vašarske priredbe sa žonglerima, akrobatima i problematičnim glumačkim kvalitetama, sa parodijama repertoara dvorskog kazališta, ove družine zadovoljavaju ukus širokih slojeva gradskog stanovništva. Spomenuto pretvaranje dvorskih kazališta u nacionalne institucije i njihovo otvaranje široj građanskoj publici postepeno potiskuje putujuća kazališta, pogotovo iz značajnijih kulturnih centara, te se oni uglavnom kreću po pro-

2 U relativno kratkom razdoblju čitav niz njemačkih dvorskih kazališta dobija taj status, a ubrzo i vodeću ulogu u kazališnom životu njemačkog govornog područja: 1775. Gotha, 1776. Beč, 1779 Mannheim, 1786. Berlin i Weimar. O tome, između ostalog: Reinhart Meyer, „Von der Wanderbühne zum Hof- und Nationaltheater“, U: R. Grimminger (hrsg.): *Hansers Sozialgeschichte der deutschen Literatur*, Band 3, München 1980, str. 186-216, kao i: Ute Daniel: *Hoftheater. Zur Geschichte des Theaters und der Höfe im 18. und 19. Jahrhundert*, Stuttgart 1995.

3 O tome: Peter Schmidt, *Schauspieler und Theaterbetrieb. Studien zur Sozialgeschichte des Schauspielersstandes im deutschsprachigen Raum 1700-1900*, Tübingen 1990.

vinciji, po dijelovima države gdje u blizini nema jačih kulturnih centara sa dvorskim, odnosno nacionalnim kazalištem. Iako putujuća kazališta na njemačkom govornom području egzistiraju i kroz gotovo čitavo 19. stoljeće, "zlatno doba" njihovog djelovanja završava krajem 18. stoljeća. Što se Osijeka i hrvatskih krajeva pod Austrijom i kasnije Austro-Ugarskom tiče, zapravo je 19. stoljeće doba najintenzivnijeg djelovanja njemačkog putujućeg teatra.

Treba istaknuti da su spomenute promjene u kulturnoj sferi, posebno usvajanje prosvijećenih ideja o značajnoj ulozi književnosti i kazališta u obrazovanju pojedinca i nacije dovele do angažiranja vladara na osnivanju "nacionalnih" pozornica, ali i do povećanja ugleda i poboljšanja statusa kazališta, do njegovog pretvaranja u jednu od najznačajnijih institucija kulturnog života i građanskih slojeva. O tome govore ne samo spomenuti podaci o proglašavanju dvorskih kazališta i nacionalnim, nego i informacije da su se krajem 18. vijeka npr. počeli tolerirati brakovi plemića i uglednih građana sa glumcima i glumicama, kao i da za plemiće više nije bilo zazorno glumiti u kazalištu – među najpoznatije primjera za to spada zajednički nastup weimarskog vojvode Karla Augusta i njegovo tajnog dvorskog savjetnika Goethea u ulogama Oresta i Pilada u *Ifigeniji na Tauridi*. Ako se podsjetimo da je Josef Ignaz Prandau, drugi vlasnik valpovačkog vlastelinstva, Goetheov vršnjak (rođen je iste godine kao i Goethe, 1749. a umro 1816.) ne treba nas čuditi ni njegova izgradnja kazališne zgrade, ni sudjelovanje njegove porodice u kazališnim predstavama. Do neke vrste privremenog zastoja u procesu prihvaćanja kazališne djelatnosti kao društveno prihvatljive i relevantne aktivnosti na austrijskom području, posebno u Beču, dolazi nakon izbijanja Francuske revolucije. Carskim dekretom naime 1793. godine građanima i državnim činovnicima bilo je zabranjeno sudjelovanje u "kućnim komedijama" (*Hauskomödien*), odnosno diletantskim predstavama, a zabrana je 1798. proširena i na plemstvo, uz obrazloženje da ih takva djelatnost odvlači od njihovih dužnosti, a još više zbog opasnosti od masovnog okupljanja stanovništva u takvim prilikama (dakle, straha od revolucije). Već 1802. godine međutim ta je zabrana korigirana, tako da je plemićima dozvoljeno izvođenje amaterskih predstava, pod uvjetom da ih prijave policiji.⁴

Književni i kazališni život na njemačkom govornom području

Na širem kulturnom planu spomenuto razdoblje je na njemačkom govornom području vrhunac i kraj prosvjetiteljstva, a u literarnoj sferi to je, najvećim dijelom, tzv. "Goetheovo doba", odnosno jedna od najplodotvornijih i najkompleksnijih, ali i najproblematičnijih epoha u njemačkoj i evropskoj književnoj povi-

4 Elisabeth Grossegger: *Das Brugtheater und sein Publikum*, Bd. 2, Teilbd. 1: Pächter und Publikum 1794-1817, Wien 1989, str. 22 i d. Cit. prema: Ute Daniel, nav. djelo, str. 168.

jesti. No dok se gotovo svi njemački književni povjesničari slažu u tome da je Johann Wolfgang Goethe (1749-1832) najkrupnija i najznačajnija pjesnička figura tog razdoblja, već oko pitanja, da li čitavom nizu književnih strujanja i pokreta kao što su Sturm und Drang⁵, “weimarska klasika”⁶ ili pak romantizam⁷, treba dati njegovo ime, ne postoji opća suglasnost. Ako tome dodamo da za Goetheova života žive i djeluju pisci koji nisu obuhvaćeni ni jednim od ovih naziva, a inače spadaju među najznačajnija imena njemačke literature (Friedrich Hölderlin, Jean Paul, Heinrich von Kleist), pa i dvije generacije spomenutih romantičara, onda već možemo stvoriti bar približnu predstavu o njegovoj kompleksnosti. Proširivanjem granice do spomenute revolucionarne godine 1848. do kraja spomenutog razdoblja na njemačkom i austrijskom prostoru još slijede i književni pokreti i pravci kao što su Mlada Njemačka⁸, Biedermeier i Predožujsko doba.⁹ Pokušaj

- 5 Teško prevodivim nazivom Sturm und Drang (Sturm = bura, juriš; Drang = poriv, prodor, pritisak) njemačka književna historiografija označava pokret mladih pisaca sa J. G. Herderom kao glavnim teoretičarem i “ideologom” i autorima kao što su J. W. Goethe, F. Schiller, R. M. Lenz, J. H. Merck i drugi. Kao neka vrsta pobune protiv racionalističkog prosvjetiteljskog shvaćanja čovjeka i svijeta, a prije svega umjetnosti i književnosti, ova grupacija ističe osjetila, emocije i kreativnost (“genijalnost”) kao osnove umjetničkog stvaranja. U najznačajnija pjesnička ostvarenja ovog pokreta spadaju Goetheov roman *Patnje mladog Werthera*, drama *Goetz od Berlichingena* i tzv “sesenheimska” i “frankfurtska” lirika, te Schillerove drame *Razbojnici* i *Spletka i ljubav*.
- 6 Pod tim nazivom njemačka znanost o književnosti podrazumijeva književni koncept i književna ostvarenja J. W. Goethea i Friedricha Schillera u razdoblju cca 1788-1805. Od Goetheovih djela su to u prvom redu drame *Ifigenija na Tauridi* i *Torquato Tasso*, romani o Wihelmu Meisteru i čitav niz lirskih pjesama i balada, dok se kod Schillera reprezentativnim za taj koncept smatraju trilogija *Wallenstein*, *Maria Stuart*, *Djevice Orleanska* i *Wilhelm Tell*
- 7 Za razliku od francuske i anglo-američke književne historiografije koja kao romantičare najčešće označava i Goethea i Schillera, pogotovo u njihovoj ranoj stvaralačkoj fazi, njemačka germanistika ovim nazivom obuhvaća pisce kao što su Ludvig Tieck i Novalis, te braću Augusta i Friedricha Schlegela kao pripadnike starije, te Clemensa Brentana, Achima von Arnima, Josepha von Eichendorffa, E. Th. A. Hoffmanna (da spomenemo samo najpoznatije) iz mlađe generacije.
- 8 *Mlada Njemačka* (*Junges Deutschland*) naziv je za grupu pisaca kojoj je odlukom njemačkog parlamenta 1835. godine zabranjeno književno djelovanje, uz obrazloženje da njihovi spisi izvrstavaju ruglu na crkvu i religiju, te ugrožavaju moral i društveni poredak. Pisci obuhvaćeni zabranom (Heinrich Heine, Karl Gutzkow, Heinrich Laube, Ludolf Wienbarg, Theodor Mundt) inače nisu imali neki zajednički književni ili idejni program, niti su bili međusobno povezani; zajednički im je zapravo bio samo kritički stav prema piscima “klasično-romantičarske” generacije i prema društveno-političkoj situaciji u njemačkim zemljama (Metternichova cenzura, politički pritisci, pokušaji restauracije starog feudalnog poretka)
- 9 Nazivom *Predožujsko doba* (*Vormärz*) njemačka književna i politička historiografija označava razdoblje između Bečkog kongresa 1815. i “ožujске” revolucije 1848. godine. Neki povjesničari međutim za ovu epohu koriste naziv *biedermeier*, ili pak kao “predožujsko razdoblje” označavaju samo period 1840-1848. Od pisaca tu se obično svrstavaju Ferdinand Freiligrath, Georg Herwegh, A. H. Hoffmann von Fallersleben, Anette von Droste-Hülshoff, Christian

sistematiziranja se još više komplicira ako uzmemo u obzir dosta velike razlike između užeg njemačkog područja i zemalja habsburške krune. No iako se austrijska socijalna, kulturna i književna povijest tog razdoblja unekoliko razlikuje od njemačke (u užem smislu) i članovi obitelji Prandau su kao i najveći dio obrazovanih stanovnika njemačkog govornog područja svoj kulturni identitet i svoj književni i kazališni ukus u velikoj mjeri formirali na djelima najistaknutijih njemačkih pisaca spomenutih pravaca i grupacija. Kao pripadnici političko-ekonomske i kulturne elite i stanovnici Beča oni su sa sobom u Slavoniju donijeli svoje obrazovanje, svoje kulturne navike i potrebe, formirane dobrim dijelom na njemačkim, ali i posebnim austrijskim, odnosno bečkim tradicijama. U znaku tih tradicija bio je i čitav privredni, politički i kulturni život u gradovima poput Osijeka ili Zagreba, ali i u plemićkim dvorcima kao što su Valpovo, Našice ili pak Ilok i Vukovar.

Polemika oko definiranja i samih naziva spomenutih književnih pojava i fenomena traje do danas, ne samo u njemačkoj germanistici, a konačna, ili pak samo opće prihvatljiva rješenja još uvijek nisu nađena. Do njemačka znanost ističe posebnost tzv. "Sturm und Dranga", "weimarske" ili "njemačke" klasike i romantizma, pokušavajući ih definirati unutar nacionalnog književnopovijesnog niza, polazeći od tematskih i stilističkih odlika, francuska i engleska književna historiografija npr. za čitavo to razdoblje najčešće upotrebljava naziv "romantizam". Svi ovi nazivi pokazuju se, međutim, još problematičnijim kada se u obzir uzmu i druge dimenzije književnog i kazališnog života, npr. najčitanija djela i najigraniji kazališni tekstovi i činjenica da su u tu popularnu i masovnu produkciju i recepciju ponekad bili uključeni i autori i institucije "visoke" književnosti i elitne kazališne kuće.

Nazivi i podjele su utoliko problematičniji između ostalog i stoga što ni krajem 18. i početkom 19. stoljeća njemačko govorno područje još nema jedan jedinstveni politički i kulturni centar. Glavni književni centri u to su doba Weimar, Jena, Heidelberg, eventualno još Berlin i Hamburg, dok je kazališna i muzička prijestolnica njemačkog govornog područja prije svih carski Beč, dok ga u toj sferi s više ili manje uspjeha pokušavaju pratiti Mannheim, Weimar, München, Berlin, Dresden. Na literarnom planu pak, Austrija i Beč sve do pojave Franza Grillparzera (1791-1872), dakle do 30-tih godina 19. stoljeća, nemaju autora koji bi se mogao mjeriti sa spomenutim najistaknutijim predstavnicima njemačke poezije.

Za plemićke porodice i obrazovano građanstvo u rubnim dijelovima Austrijske monarhije, bez obzira da li im je njemački jezik materinji i da li su po nacionalnosti Nijemci/Austrijanci, ili pak pripadaju nekoj od brojnih drugih nacionalnih skupina, prijestolni grad Beč je centar ne samo vojne, političke i ekonomske

moći, nego i žarište kulture, umjetnosti i mode. Najveći dio umjetnika školovan je tamo, najznačajnija umjetnička i kulturna ostvarenja tamo su nastala, odatle dolaze glavni trendovi, signali, utjecaji i poticaji. Kad je u pitanju problematika o kojoj je ovdje riječ, kazališni i muzički repertoar kazališta u valpovačkom dvorcu, također treba imati na umu da porodica Prandau ne samo da dolazi iz Beča, nego i da čitavo to vrijeme zadržava kontakte sa prijestolnicom, da prati kulturna zbivanja, posebno muzički i kazališni život glavnog grada. Kazališne i muzičke aktivnosti u dvorcu u neku su ruku dakle i produžetak bečkih navika, njihovog zanimanja za kulturu i umjetnost, ali i nadomjestak za bečku kulturnu ponudu u onim dijelovima godine kada se živjelo u Valpovu.

Kao i u većini drugih sličnih slučajeva, i ovdje je muzički i kazališni repertoar rezultat kompromisa između kulturnog nivoa i kulturnih navika članova porodice u prijestolnici i postojećih mogućnosti (vlastitih i okoline). To znači da se trebalo pomiriti sa tim da repertoar ne može biti pandan programu Burgtheatra¹⁰, ili bečkih i peštanskih koncerata, što su ih Prandauovi pratili kad su bili u Beču ili Pešti, nego da je morao biti prilagođen muzičkim i kazališnim mogućnostima članova porodice i kulturnoj situaciji u Valpovu, odnosno Osijeku.¹¹ Moglo se dakle računati sa obližnjim plemićkim porodicama, relativno tankim slojem obrazovanog građanstva i oficira, kao i manje-više redovitim gostovanjima putujućih kazališnih družina i pojedinih vokalnih i instrumentalnih virtuoza iz većih kulturnih središta. To pak znači da na njihovom kazališnom programu nije bilo veličina kao što su Goethe, Schiller, ili pak kasnije Grillparzer, iako su ih oni dobro poznavali. Na mjesto prvih stoje drugo- i trećerazredna, ali popularna imena tzv. trivijalne literature i prigradskih kazališta – pri čemu je i tu granica često dosta tanka: npr. u slučaju najpopularnijeg i najproduktivnijeg njemačkog dramskog autora Augusta von Kotzebuea. Kotzebue je naime s jedne strane bio i do danas ostao autor trivijalnih komada, ali i autor koji je i pored toga dominirao njemačkim pozornicama, čak i takvim kao što je bio Burgtheater, ili pak weimarsko dvorsko kazalište pod Goetheovom upravom. O njegovom ugledu govori uostalom i činjenica da je neko, doduše relativno kratko vrijeme, bio i ravnatelj Burga.

Razdoblje o kojemu je riječ, odnosno na koje se odnose manuskripti valpovačkog kazališta, pokriva zapravo nekoliko krupnih etapa u razvoju njemačke literature i njemačkog kazališta. Kao prvo to je vrhunac i suton tzv. weimarske klasike (cca. 1788-1805), koju reprezentiraju Goetheove drame *Ifigenija na*

10 O povijesti i repertoaru ovog kazališta, između ostalog, vidi: Elisabeth Grossegger: Das Burgtheater und sein Publikum. 2 Bde, Wien 1989 i Ernst Hauessermann: Das Wiener Burgtheater, Molden, Wien 1975

11 O muzičkom obrazovanju i muzičkim aktivnostima porodice Prandau vidi: Lj. Perči: Prilog poznavanju glazbenog života u Valpovu od 1790. do 1825. godine u svjetlu arhivskog fonda obitelji Prandau i Normann. Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, 22, Osijek 2006, str. 115-139.

Tauridi i *Torquato Tasso* i Schillerove tragedije od trilogije *Wallenstein*, preko *Mesinske nevjeste* i *Marije Stuart*, *Djevice Orleanske* do *Wilhelma Tella*. Stari Goethe sa svojim *Faustom*, te mladi Grillprazer su u neku ruku nastavljači tog književnog i kazališnog koncepta. Dobrim dijelom paralelno sa tim modelom idu međutim još nekoliko drukčijih strujanja: jedno koje reprezentiraju romantičari, koji doduše više ne vide glavno područje svog književno-umjetničkog djelovanja u drami i kazalištu nego u lirici i noveli (Ludwig Tieck, Novalis, Clemens Brentano, Joseph von Eichendorff, E. Th. A. Hoffmann). Drugi pak model predstavlja dramski opus Heinricha von Kleista (*Penthesilea*, *Prinz von Homburg*, *Razbijeni vrc*), koji međutim ostaje bez značajnijeg odjeka u njemačkoj literaturi i kazalištu svoga vremena. Treću struju reprezentiraju najčitaniji (u prozi Ch. Vulpius, La-fontaine) i na pozornici najigraniji autori (Kotzebue, Iffland).

Jedna od premisa od kojih treba polaziti prilikom analiziranja programa valpovačkog kazališta i kazališnog djelovanja njegovih aktera, u prvom redu samih članova porodice, jeste da se radi o amaterskom, odnosno kako bi jedan od glavnih autoriteta onovremene njemačke literature, Goethe, rekao diletantskom kazalištu. I u tom pogledu valpovački vlastelini na neki način oponašaju visoke uzore u većim i značajnijim kulturnim i kazališnim, naravno i političkim centrima, Beču, Berlinu, Gothi ili Weimaru na primjer. U jednoj od njemačkih književnih prijestolnica Weimaru (u kojemu pored Goethea krajem 18. stoljeća žive i Schiller, Wieland i Herder) tajni savjetnik i ministar Goethe ne samo da u jednom značajnom periodu vodi dvorsko kazalište, nego u njemu režira, pa i glumi, ponekad čak zajedno sa svojim vladarom, vojvodom Karlom Augustom. I u carskoj prijestolnici Beču kazalište i glumci imaju dosta visok ugled u društvu, pogotovo oni u Burgtheatru i oko njega. Taj ugled naravno opada što su kazališne institucije i njihovi članovi dalje od tog "dvorskog" kazališta – u kazalištima, na periferiji, kao što su npr. Theater an der Wien i Theater in der Josephstadt. Neka vrsta trivijalnog, manje cijenjenog, ali ipak veoma popularnog kazališta, predstavljaju putujuće kazališne trupe šarolikog sastava i kvalitete, kazališta koja zadovoljavaju potrebe kazališne publike u provinciji.

Porodica Prandau nije se očito htjela odreći uživanja u kazalištu i muzici ni na svom slavanskom imanju. a pošto ni putujuće kazališne trupe ni povremeni nastupi gostujućih muzičkih umjetnika u Osijeku nisu mogli u potpunosti zadovoljiti njihove želje i potrebe, odlučili su jedan dio kazališnog i muzičkog repertoara popuniti sami, svojim muzičkim nastupima i svojim kazališnim aktivnostima. O tome svjedoče ne samo podaci o muzičkoj izobrazbi pojedinih članova vlastelinske porodice, nego i građa o nabavci pojedinih muzičkih instrumenata i dijelova za njih iz porodičnog arhiva.¹² U manjoj mjeri očuvane muzičke partiture, a više

12 Vidi spomenuti rad Lj. Perči: Prilog poznavanju glazbenog života u Valpovu od 1790. do 1825. godine u svjetlu arhivskog fonda obitelji Prandau i Normann., posebno str. 119-130.

manuskripti uloga iz dramskih tekstova koji su bili izvođeni u kazalištu u dvorcu svjedoče o tome da su Prandauovi bili svjesni svojih mogućnosti, odnosno mogućnosti svog kućnog kazališta i ukusa svoje publike. U slučaju kazališnih tekstova to su od reda djela tzv. trivijalne književnosti, laki kazališni komadi, "hitovi" onovremenih perifernih bečkih kazališta, rijetko sa repertoara Burga, a gotovo nikad najznačajnija i najzahtjevnija djela njemačke i svjetske dramske literature. Što se muzičke djelatnosti tiče, očito su često bili više od solidnih diletanata. Mladi Karlo von Prandau bio je ne samo obrazovan muzičar, nego i skladatelj, a istakao se i kao konstruktor muzičkih instrumenata.

Stoga je i razumljivo da je najzastupljeniji pisac u rukopisima Prandauove zaostavštine upravo najveći majstor tog žanra, ujedno i najizvođeniji njemački dramski autor tog vremena, August von Kotzebue (1761-1819).¹³ Kotzebue je međutim autor koji dominira ne samo na programima putujućih kazališta i kazalištima bečkih predgrađa, nego i "nacionalnim" scenama kao što su Burg, ili Weimarsko dvorsko kazalište. Pedantni statističari pronašli su da je Kotzebue čak i u weimarskom kazalištu u vrijeme ravnateljstva njegovog kontrahenta Goethea daleko najizvođeniji autor.¹⁴ Ovaj majstor dramskog i kazališnog efekta napisao je preko 220 dramskih tekstova, uglavnom komedija i važi na području njemačkog jezika, uz već spomenute Christiana Vulpiusa i Augusta Lafontainea, za jednog od najznačajnijih autora tzv. trivijalne književnosti. Svojim izborom interesantne građe, relativno jasnim stilom, scenskim efektima, pogodio je ukus i želje širih, građanskih slojeva kazališne publike i tako znatno pridonio etabliranju kazališta kao značajne institucije i građanskog kulturnog života.

13 Kao neka vrsta ironije sudbine djeluju podaci o ovom autoru: rođen i odrastao u Weimaru, studirao u Jeni, 1781/82 uzalud pokušao dobiti mjesto na Weimarskom dvoru, karijeru kao pravnik, funkcioner i ravnatelj kazališta ostvario u Rusiji, u Sanct Petersburgu i Revalu u tada ruskoj provinciji Estoniji. Ubrzo dobija plemstvo, a 1788. godine nastaje njegov prvi veliki hit: igrokaz *Mizantropija i kajanje* (*Menschenhaß und Reue*). Uz dozvolu cara Pavla I 1797. prihvaća poziv u Beč i kratko vrijeme (tijekom 1798. godine) vodi Burgtheater, gdje premijere doživljavaju njegovi hitovi *Srebrni pir* (*Die silberne Hochzeit*) i *Dvojica Klingsberga* (*Die beiden Klingsberg*). Zbog nesuglasica sa glumcima ubrzo napušta Beč. Ni sljedeći pokušaj dolaska u Weimar, 1799. godine, ne uspijeva, te se pokušava vratiti u Rusiju, no na granici ga uhićuju i (zbog sumnje da je jakobinac!) sprovode u Sibir, gdje ga zadržavaju nekoliko mjeseci. Slijedi rehabilitacija i nove carske nagrade i titule, no već 1801. se vraća, opet na kratko, u Weimar, potom seli za Berlin, gdje ostaje do 1806. godine, kada odlazi na svoje estonske posjede i tamo ostaje do 1813. Nakon Bečkog kongresa Kotzebue je blizak konzervativnim i restauratorskim krugovima, a postaje i ruski carski izvijestitelj o prilikama na njemačkim teritorijama. Zbog reakcionarnih stavova, kritike studentsko i omladinskog pokreta, i spomenute funkcije Kotzebue u redovima omladinskih organizacija važi kao ruski doušnik, tako da oni već na čuvenoj "svečanosti na Wartburgu" (*Wartburgfest*) 1817. godine spaljuju njegovu *Povijest njemačkog carstva*, a 1819. godine ga jedan fanatizirani student i ubija.

14 Vidi o tome: Armin Gebhart: August von Kotzebue. Theatergenie zur Goethezeit, Marburg 2003, str. 144 id.

Slične karakteristike važe i za autore kao što su Ernst Raupach, Karl Töpfer, Emanuel Schikaneder, ili Friedrich Ulrich Ludwig Schröder, koji su često pored spisateljskog zanata isprobali i karijeru glumca, kazališnog ravnatelja, ili pak nekog drugog građanskog zanimanja. Ernst Raupach (1784-1852) npr. slično starijem kolegi Kotzebueu, pravi karijeru kao sveučilišni profesor u Rusiji, u Sankt Petersburgu, da bi se nakon kraćeg zadržavanja u Weimaru skrasio u Berlinu. I njegov je opus prilično obiman, preko 50 dramskih tekstova, od toga čak 16 posvećenih dinastiji Hohenstaufen. I njega, kao i Kotzebuea, krase, kako zapaža onovremena kritika, „tehnička virtuoznost“ i „okretnost u pravljenju stihova“. Neki suvremenici čak u njemu vide Schillerovog nasljednika. Neki od njegovih hitova kao što su *Mlinar i njegovo dijete* (*Der Müller d sein Kind*), *Duh vremena* (*Der Zeitgeist*), *Šverceri* (*Die Schleichhändler*), *Zapečaćeni gradonačelnik* (*Der versiegelte Bürgermeister*), kako pokazuju već i pregledi prvih kutija s prijepisima uloga u manuskriptima valpovačkog kazališta, gotovo su istovremeno kada i na velikim njemačkim pozornicama davani u Valpovu (*Mlinarovo dijete*, *Šverceri*).

Što se pak književnog naslijeđa tiče, jedan od najprečih zadataka bi bio nalaženje adekvatnog smještaja i informatička obrada cjelokupnog fonda, kako bi postao dostupan za znanstvena istraživanja i korisnike uopće. Jedna od mogućnosti bi možda bila i buduća sveučilišna knjižnica, u kojoj bi se moglo otvoriti odjeljenje starih knjiga.

Kazalište u Osijeku i Slavoniji u 18. i 19. stoljeću

Kao jedna od prvih informacija na koje treba podsjetiti kad je riječ o povijesti kazališnog života u Slavoniji i Hrvatskoj uopće, je da se i političko-ekonomski i kulturni, pa onda i kazališni život, u to vrijeme odvija odvojeno, u dvije odnosno tri cjeline, u “trojednoj kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji”. Odvojenost Slavonije bila je utoliko veća što je taj dio zemlje, negdje od Mohačke bitke (1526) do kontraofenzive Eugena Savojskog (1687) bio pod turskom vlašću. I dok je južni, primorski dio hrvatskog područja, iako pod talijanskom dominacijom, imao manje-više kontinuiran kulturni razvoj i ostvarivao značajne rezultate u književnosti, muzici, arhitekturi i kazalištu,¹⁵ u Slavoniji sve do početka 18. stoljeća gotovo da i ne postoje uvjeti za razvoj kulture i umjetnosti. Čak i nakon oslobođanja od turske vladavine Slavonija je, bilo da je bila formalno pod jurisdikcijom Hrvatskog sabora, bilo da je funkcionirala kao hrvatska zemlja pridružena ugarskom Namjesničkom vijeću, dugo bila izložena politici denacionalizacije, germanizacije i mađarizacije te podređena kulturnim stremljenjima Pešte i

15 Firingar, Kamilo, *Kazališni život u Osijeku u XVIII. stoljeću*, Dani hvarskog kazališta, XVIII. stoljeće, Čakavski sabor, Split, 1987., str. 261.

Beča.¹⁶

U kontinentalnoj Hrvatskoj najstariji kazališni grad je naravno Zagreb, a slijedi ga Osijek¹⁷. Osječka kazališna tradicija je započeta još u isusovačkim gimnazijskim klupama 1735.¹⁸, a njegovat će ju sljedeća dva stoljeća različite njemačke i mađarske gostujuće družine.¹⁹ Kazališni život Osijeka od početaka do danas povijesničari obično dijele na tri razdoblja, od kojih bi prvo, od početaka do 1861. godine obuhvaćalo vrijeme kada u Osijeku igraju različite njemačke družine, njemački glumci, a predstave su gotovo isključivo na njemačkom jeziku. Repertoar kazališta u tom razdoblju bio je uglavnom lak, zabavljajući poput onoga koji se igrao na bečkoj periferiji, odnosno u znaku uobičajenog repertoara putujućih kazališnih družina onog vremena. Osnovna težnja svake glumačke družine bilo je zabaviti i materijalno profitirati, te stoga u tom razdoblju gotovo da nema značajnijih dramskih i glazbenih djela. Unatoč tome što to njemačke kazalište nije moglo imati dublje povezanosti s širom domaćom publikom, prvenstveno zbog jezične barijere, ipak je imalo snažan utjecaj na kasniji kazališni život na ovim prostorima. Njemačko kazalište u Osijeku, kao i u Zagrebu, donosilo je odbljeske europske teatarske scene, postupno je izgrađivalo ukus publike, te kao uzor budućem kazališnom svijetu, stvaralo uvijete i utiralo put pojavi hrvatskog kazališta u Osijeku.²⁰ Potrebno je napomenuti kako ni jedno od tih razdoblja nije do danas u cijelosti istraženo, prvenstveno zbog pomanjkanja originalne povijesno-teatrološke građe u domaćim arhivima, kao i nepoznate i neupotrijebljene građa koja se vjerojatno nalazi u bečkim i budimpeštanskim arhivima. Također, malo je istraživača koji su se bavili istraživanjem osječkoga kazališnog života. Nikola Batušić u svojoj *Povijesti hrvatskoga kazališta* konstatira: „Pokušaj naznačavanja i najrudimentarije profilne skice hrvatskoga glumišta 19. stoljeća nemoguć je bez detaljnijeg razmatranja organizacije njemačkih družina, njihovih glumačkih ostvarenja i napose dramskog repertoara. (...) Gotovo se svim izvedbama /između 1780. i 1860./ znadu naslovi, pisci, glumci, pa i učestalost njihova javljanja u repertoaru. Poznajemo redatelje, direktore, ustrojstva pojedinih družina, ostale su za njima

16 Marjanović, Stanislav, *O proučavanju drame i kazališnog života u Slavoniji 18. stoljeća*, Dani hvarskog kazališta; XVIII. stoljeće, Čakavski sabor, Split, 1987., str. 375.

17 Firinger, Kamilo, *Prvih 85 godina osječkoga kazališta*, Spomen-knjiga o pedesetoj godišnjici Narodnoga kazališta u Osijeku 1907-1957., Osijek, 1957., str. 13.

18 Matić, Tomo, *Kazalište u starom Osijeku*, *Iz hrvatske književne baštine*, MH Zagreb-Slavon-ska Požega 1970., str. 377.

19 Mucić, Dragan, *Njemačko kazalište u Osijeku u prvoj polovici XIX. stoljeća*, Zbornik Pedagoškog fakulteta u Osijeku (humanističke i društvene znanosti), br. 1, Osijek, 1985.

20 Drugo razdoblje obuhvaćalo bi vrijeme od 1861. do kraja 19. stoljeća, kada na scenu stupaju domaće kazališne družine. Domaće družine su donosile vlastiti domaći repertoar na hrvatskom jeziku te polako istjerivale strane trupe i strani repertoar s osječke pozornice i pridonosile utemeljenju nacionalnog kazališta u Osijeku. Treće razdoblje odnosilo bi se na vrijeme od 1907. do naših dana, kada djeluje Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku.

i kazališne knjižice, godišnjaci, pa i pokušaj tiskanja kazališnog tjednika. Cijeli jedan kazališni vijek podliježe danas našoj prosudbi.²¹ No, smatra Stanislav Marjanović, takva konstatacija samo je djelomice točna za profesionalne osječke njemačke družine i teatar jer je o njemu pisano parcijalno, na razini evidencije i rekonstrukcije, publicistički, čest i nekritički, a primarnih i objelodanjenih izvora poput kazališnih plakata, almanaha, kazališnih knjižica ima vrlo malo.²²

Što se prvog razdoblja od početaka do 1861. godine, tiče već Stanislav Marjanović u svom radu zaključuje kako su u Osijeku u 18. i 19. stoljeću postojala dva različita modela kazališta. Školsko, odnosno, društveno-amatersko kazalište predstave je izvodilo na improviziranim pozornicama, a oslanjalo se na vlastite snage i nacionalnu kulturno umjetničku tradiciju.²³ Profesionalno njemačko kazalište sastojalo se u početku od putujućih njemačkih kazališnih družina, koje je djelovalo u prostorima Generalatske vojarne u Tvrđi, a bilo je poznato pod imenom Offiziers – Theater, Generalats – Theater, odnosno Esseker – Theater, a potom je djelovalo samostalno, kao građansko gornjogradska Dioničarsko kazalište slobodnoga i kraljevskog grada Osijeka ili Aktien – Theater in Essegg, odnosno, Theater in der Oberstadt – Essegg.²⁴

Jedan od istraživača osječkog kazališnog života, Tomo Matić, pronašao je podatke o najstarijim dramskim prikazanjima u Osijeku od četvrtog desetljeća 18. stoljeća do 1844. godine na temelju čega je ustvrdio da su ona bila vezana za rad isusovačke gimnazije otvorene 1729. godine.²⁵ U isusovačkim gimnazijama su naime, učenici uz pomoć svojih profesora prikazivali drame s religiozno-moralnom i rodoljubnom tendencijom. Takvih predstava je zabilježeno tek nekoliko, a izvođene su „o pokladama i drugim prigodama ‘na kazamatima’, tj. na kojem od platoa bastiona porušene stare tvrđave unutar Tvrđe, u prostranom franjevačkom refektoriju, ili na podignutoj pozornici u samostanskom dvorištu“ kako navodi Stjepan Pelc u svojoj disertaciji, a prenosi Stanislav Marjanović u svom radu.²⁶

Početak djelovanja svjetovnog njemačkog kazališta u Osijeku, odnosno je li ono započelo djelovati prije crkvenog ili istodobno, još uvijek je neriješeno. Istraživači poput Julija Pfeiffera, Tome Matića, Josipa Bosendorfera i Kamila Firingera nekoliko puta su pomicali granicu početka djelovanja njemačkog kazališta u Osijeku potaknuti novim arhivskim otkrićima i podacima. Kamilo Fi-

21 Batušić, Nikola, *Povijest hrvatskoga kazališta*, Školska knjiga, Zagreb, 1978., str. 218.

22 Marjanović, Stanislav, *Njemački teatar u Osijeku – Kazališni plakati i almanasi*, Krležini dani, 1987., str. 137.

23 Isto, str. 134.

24 Isto, str. 134.

25 Matić, Tomo, *Kazalište u starom Osijeku, Iz hrvatske književne baštine*, MH Zagreb-Slavonska Požega 1970., str. 377.

26 Marjanović, Stanislav, *O proučavanju drame i kazališnog života u Slavoniji 18. stoljeća*, Dani hrvatskog kazališta, XVIII. stoljeće, Čakavski sabor, Split, 1987., str. 382.

ringer postavlja najraniju godinu, i to 1733.²⁷ Tomo Matić, nastojeći istražiti sve dostupne izvore, otkrio je od 1830. do 1844. devet kazališnih družina, njihovih ravnatelja i predstava²⁸, a Kamilo Firinger od 1772. do 1832. dvadeset šest družina i čak sedamsto petnaest njihovih predstava.²⁹ Dragan Mucić je u daljnjem istraživanju kazališnog života Osijeka u prvoj polovici 19. stoljeća otkrio još trinaest kazališnih družina i četrismo sedamdeset predstava čime se ukupan broj zabilježenih kazališnih družina popeo na trideset osam, a broj predstava na tisuću sto sedamdeset šest.³⁰

Dva podatka koje navodi Tomo Matić, a ponavlja i Kamilo Firinger, potvrđuju da je početkom 19. stoljeća pored javnih kazališnih predstava bilo i privatnih u domovima osječkih odličnika. Prvi podatak potječe od tvrđavskog župnika Antuna Turkovića koji je zabilježio da je 1. svibnja 1804. godine poslijepodne u retfalačkom dvorcu grofova Pejačević bila održana svečana predstava, no o samoj predstavi ništa nije zabilježeno.³¹ Drugi podatak je iz 1808. godine, odnosno sačuvani kazališni oglas družine Franje Brandaeisa, iz kojeg se vidi da je družina 20. veljače 1808. godine uoči imendana grofice Eleonore Pejačević prikazala Biederbeck – Guttenbergerovu svečanu dramu u pet činova „Alane oder die Siegesfeier Alexander des Grossen“ („Alana ili pobjednička svečanost Aleksandra Velikoga“) kao trinaesta predstava u petoj predbrojci, te iako nije zabilježeno mjesto prikazivanja Tomo Matić smatra da je prikazana upravo u Osijeku.³² Uz ove sačuvano je još tek nekoliko kazališnih oglasa koji nas obavještavaju o odigranim predstavama u razdoblju od 1800. do 1826. godine, no kako smatra već spomenuti Dragan Mucić, nema sumnje da je u Osijeku u ovo vrijeme bilo odigrano više kazališnih predstava. O tome svjedoči i navedeni oglas iz 1808. godine u kojem stoji da je da je izvedena trinaesta predstava u petoj predbrojci što govori da je ta predstava već imala iza sebe dvanaest predstava, a to bi značilo da je u sezoni 1807/08. bilo odigrano preko šezdeset predstava.³³ Prema tome, Osijek je već tada imao razvijeno svjetovno kazalište, stalne predstave i družine koje su ih izvodile. Otkriće imena većeg broja osječkih glumaca za razdoblje od 1800. do

27 Firinger, Kamilo, *Kazališni život u Osijeku u XVIII. stoljeću*, Dani hvarskog kazališta, XVIII. stoljeće, Čakavski sabor, Split, 1987., str. 265.

28 Matić, Tomo, Nav. dj., str.

29 Firinger, Kamilo, *Osječko kazalište u prvoj polovici XIX. stoljeća*, Spomen-knjiga o pedesetoj godišnjici Narodnoga kazališta u Osijeku 1907-1957., Osijek, 1957, str. 19-62.

30 Mucić, Dragan, *Njemačko kazalište u Osijeku u prvoj polovici XIX. stoljeća*, Zbornik Pedagoškog fakulteta u Osijeku (humanističke i društvene znanosti), br. 1, Osijek, 1985., str. 103.

31 Bosendorfer, Josip, Glumci na njemačkom kazalištu u Osijeku, Osječki zbornik br. II. i III., Osijek, 1984., str. 270-271.

32 Matić, Tomo, *Kazalište u starom Osijeku, Iz hrvatske književne baštine*, MH Zagreb-Slavon-ska Požega 1970., str. 387.

33 Mucić, Dragan, *Njemačko kazalište u Osijeku u prvoj polovici XIX. stoljeća*, Zbornik Pedagoškog fakulteta u Osijeku (humanističke i društvene znanosti), br. 1, Osijek, 1985., str. 105 i d.

1828. koje je pronašao Josip Bosendorfer³⁴ također upućuje na zaključak da je ako su postojali glumci, bilo i kazališnih predstava, te da je Osijek u to vrijeme živio razvijenim kazališnim životom. Mucić je u svom istraživanju naišao je na imena njemačkih kazališnih družina, ravnatelja družina, te podatke o vremenu djelovanja navedenih skupina u Osijeku. On u već spomenutom radu „*Njemačko kazalište u Osijeku u prvoj polovici XIX. stoljeća*“ navodi i naslove izvedenih predstava, mjesto i vrijeme izvođenja te njegovi podaci, zajedno s prijašnjim otkrićima ostalih istraživača osječkog kazališnog života u 19. stoljeću, daju solidnu osnovu za dalje proučavanje kazališnog života prve polovice 19. stoljeća.³⁵

LITERATURA

1. Batušić, Nikola. *Povijest hrvatskoga kazališta*, Školska knjiga, Zagreb, 1978.
2. Bosendorfer, Josip. Glumci na njemačkom kazalištu u Osijeku, *Osječki zbornik br. II. i III.*, Osijek, 1984
3. Daniel, Ute: *Hoftheater. Zur Geschichte des Theaters und der Höfe im 18. und 19. Jahrhundert*, Stuttgart 1995.
4. Gebhart, Armin. August von Kotzebue. *Theatergenie zur Goethezeit*, Marburg 2003.
5. Grossegger, Elizabeth. *Das Brugtheater und sein Publikum*, Bd. 2, Teilbd. 1: Pächter und Publikum 1794-1817, Wien 1989.
6. Hauessermann, Ernst. *Das Wiener Burgtheater*, Molden, Wien 1975
7. Firinger, Kamilo. *Prvih 85 godina osječkoga kazališta*, Spomen-knjiga o pedesetoj godišnjici Narodnoga kazališta u Osijeku 1907-1957., Osijek, 1957.
8. Firinger, Kamilo. *Osječko kazalište u prvoj polovici XIX. stoljeća*, Spomen-knjiga o pedesetoj godišnjici Narodnoga kazališta u Osijeku 1907-1957., Osijek, 1957.
9. Firinger, Kamilo. *Kazališni život u Osijeku u XVIII. stoljeću*, Dani hvarskog kazališta, XVIII. stoljeće, Čakavski sabor, Split, 1987.
10. Marjanović, Stanislav. *Njemački teatar u Osijeku – Kazališni plakati i almanasi, Krležini dani*, 1987.
11. Marjanović, Stanislav. *O proučavanju drame i kazališnog života u Slavoniji 18. stoljeća, Dani hvarskog kazališta, XVIII. stoljeće, Čakavski sabor*, Split, 1987.
12. Matić, Tomo. *Kazalište u starom Osijeku, Iz hrvatske književne baštine*, MH Zagreb-Slavon-ska Požega 1970.
13. Meyer, Reinhart. „Von der Wanderbühne zum Hof- und Nationaltheater“, U: R. Grimminger (hrsg.): *Hansers Sozialgeschichte der deutschen Literatur*, Band 3, München 1980.
14. Mucić, Dragan. *Njemačko kazalište u Osijeku u prvoj polovici XIX. stoljeća, Zbornik Pedagoškog fakulteta u Osijeku (humanističke i društvene znanosti), br. 1*, Osijek, 1985.
15. Perčić, Ljerka. *Prilog poznavanju glazbenog života u Valpovu od 1790. do 1825. godine u svjetlu arhivskog fonda obitelji Prandau i Normann. Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 22, Osijek 2006.

34 Bosendorfer, Josip. Glumci na njemačkom kazalištu u Osijeku, *Osječki zbornik br. II. i III.*, Osijek, 1984., str. 270-271.

35 Vidi: Mucić, Dragan, *Njemačko kazalište u Osijeku u prvoj polovici XIX. stoljeća*, Zbornik Pedagoškog fakulteta u Osijeku (humanističke i društvene znanosti), br. 1, Osijek, 1985., str. 107.

16. Perči, Ljerka. Kazalište u Valpovu od 1809.-1823. godine. Prilog poznavanju kazališnog života u Valpovu od 1809. godine u svjetlu arhivskog fonda HR-DAOS 476. U zborniku radova: *Krležini dani u Osijeku 2006. Vrijeme i prostor u hrvatskoj dramskoj književnosti i kazalištu*. Priredio Branko Hećimović, HAZU, HNK u Osijeku, Filozofski fakultet u Osijeku, Zagreb-Osijek 2007.
17. Perči, Ljerka. Kommetij=Haus zu Valbo. Prilog poznavanju kazališnog života u Valpovu od 1809. do 1823. godine u svjetlu arhivskog fonda obitelji Prandau i Normann. *Osječki zbornik* 28 (2007)
18. Schmidt, Peter. *Schauspieler und Theaterbetrieb. Studien zur Sozialgeschichte des Schauspielers im deutschsprachigen Raum 1700-1900*, Tübingen 199

Abstract

Josip Babić, Ksenija Mamilović

LITERATURE AND THEATRE IN THE GERMAN SPEAKING TERRITORIES DURING THE EXISTENCE OF THE THEATRE AT THE CASTLE OF THE PRANDAU COUNTS IN VALPOVO (1790 – 1848)

This article views the cultural and historical background of the theatre at the Prandau family castle in Valpovo from the beginning of its existence until the thirties and the forties of the nineteenth century. It summarises the cultural and literary context of this noble family's education and upbringing, the German and Austrian culture and literature, through which the theatre came into existence.

Belonging to the political, economical and cultural elite and as the citizens of Vienna, the members of the noble Prandau family brought with them to Slavonia their education, cultural customs and needs, all based on German and Viennese traditions. The entire economical, political and cultural life in cities such as Osijek or Zagreb, as well as in manor-houses in Valpovo, Našice, Ilok and Vukovar existed in light of those traditions. Theatre and music performances which took place at the Valpovo Castle were in a way the extension of the Viennese customs, but also a substitute for the Viennese cultural offer in the parts of the year when the family stayed at Valpovo. They doubtlessly knew the most influential German and world literary authors and followed trends in the cultural life of both German speaking countries and the rest of Europe. Their theatre repertoire tells us that their literary tastes and theatrical preferences and possibilities were, nonetheless, oriented towards the popular and trivial theatre production of the time.

Their theatre and music repertoire is the result of a compromise between the cultural level and customs enjoyed by the family members in Vienna and the existing possibilities in Slavonia, which is why the repertoire could not have compared to the Burgtheater's program, or the Viennese and Pest concerts; rather it had to be adapted to the family members' musical and theatrical abilities and the cultural situation in Valpovo, or Osijek.

Key words: literature, theatre, the Prandau Family

Stjepan Najman*

VALPOVAČKI DRAMSKI AMATERIZAM OD 1894. DO 1995.

Sažetak

U razdoblju od 1894. do 1995. godine u Valpovu je djelovalo više generacija dram-skih amatera. Svaka je ostavila za sobom značajan trag u kulturnom životu grada. Djelujući u okviru udruga, kojima kulturno-prosvjetna djelatnost nije bila osnovna, nesvjesno su nadilazili, u pojedinim razdobljima, osnovni cilj tih udruga. Amaterskim djelovanjem pojedinaca, zanesenjaka, ostvaren je značajan broj predstava koje se pamte još i danas. Među njima su svakako veličanstvena "Dubravka", potom "Tajna valpovačkog grada" i nadaleko čuveni "Cirkus Rantaplan" koji je uveseljavao Valpov-čane i njihove goste gotovo dvadeset godina. Valpovčani su najviše voljeli komedije. Možda je tome jedan od razloga što je u svakoj generaciji djelovao barem jedan izvanredni komičar kao npr. Stjepan Petrović Štefko, Dragan Pinterić, Ivan Širok i Josip Skender. Među zanesenjacima svakako je i Josip Pinterić, čovjek koji je zadužio Valpovo ne samo na kulturnom planu. Da ideja i sposobnosti valpovačkim amaterima nije manjkalo pokazuje i djelovanje lutkarskog kazališta pri Sokolskom društvu koje je ostalo samo u sjećanjima.

Ključne riječi: Valpovo, dramski amaterizam, Hrvatska čitaonica, Josip Pinterić, Stjepan Petrović Štefko, "Cirkus Rantaplan"

Uvod

Kazališni amaterizam među Valpovčanima ima tradiciju koja seže u 19. sto-ljeće i nadovezuje se na Prandauovo kazalište. Tome u prilog govore činjenice da su, osobito u početku, glavnina sudionika bili vlastelinski činovnici i članovi njihovih obitelji te valpovački obrtnici.

Osnivanjem Hrvatske čitaonice 1882. i DVD-a Valpovo 1887. godine dile-tantske predstave bivaju organizirane pod njihovim pokroviteljstvom i u njihovu korist, te se redovito održavaju i dobivaju na popularnosti. Naime, novac dobiven

* Stjepan Najman, Ogranak Matice hrvatske Valpovo, najmanstjepan@gmail.com

od pokrovitelja, valpovačkog vlastelina, nije bio dostatan za njihovu osnovnu djelatnost te su se navedene udruge, a kasnije i ostale novoosnovane, snalazile ne bi li došle do potrebnih svota. Stoga su priređivane razne zabave, koncerti, izleti i slično. Pokazalo se da zabave bez igrokaza nisu polučile željene rezultate. Priređeni igrokazi i programi u cjelini mahom su zabavljачkog, humorističnog, karaktera jer to je *"bilo ono što se traži"*¹. U većini slučajeva priredbe su kombinirane po ključu: prvo igrokaz(i), a potom "ples do zore" jer *"uvidjelo se da zabave bez igrokaza ne uspjevaju"*². Ovakva je praksa zadržana i u godinama nakon Drugog svjetskog rata.

Pored Hrvatske čitaonice i DVD-a, koji su bili pioniri, kasnije su se istakle i ove udruge: Ratarska čitaonica, Jugoslavenska čitaonica, Seljačka sloga, HPD Katančić, Udruženje zanatlija, Sokolsko društvo te poslije Drugog svjetskog rata RKUD Baloković i njegovi sljednici, te Scena mladih. Ipak, da nije bilo pojedinaca, zanesenjaka i zaljubljenika u "daske koje život znače" svega ne bi bilo. Upravo to se pokazuje posljednjih petnaestak godina.

Udruge

Hrvatska čitaonica kao najranije osnovana kulturno-prosvjetna udruga prva je otpočela s priređivanjem raznovrsnih priredbi. Ostalo je zabilježeno da je 31. listopada 1882. godine, večer uoči službenog otvaranja prostorija na katu hotela, samo nekoliko sati nakon usvajanja prvih Pravila društva, održan *"zabavni komers..."*³. O kakvoj se zabavi radilo nema podataka. Sljedeći nađeni zapis govori da je 13. svibnja 1884. godine Čitaonica održala *"...animirani majalis u Toplicama sa kuglanjem, pucanjem u nišan, concertom..."*⁴. I o ovoj priredbi podaci su skromni, no već i ovako šturi govore kako su u Čitaonici od samih početaka priređivane raznovrsne priredbe.

Prvo spominjanje kazališnih predstava govori o 1889. godini te se kaže da su *"mlada gospoda đaci u svrhu nabave novog kazališnog zastora tečajem školskih ferija priredili glazbenu, pjevačku i diletantsku zabavu."*⁵

Da su kazališne predstave priređivane od samih početaka kazuje i citat za-

- 1 Branko KLJAIĆ (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882. – 1972., Valpovo, 1972., str. 39.
- 2 Branko KLJAIĆ (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882. – 1972., Valpovo, 1972., str. 36.
- 3 Branko KLJAIĆ (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882. – 1972., Valpovo, 1972., str. 11.
- 4 Branko KLJAIĆ (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882. – 1972., Valpovo, 1972., str. 33.
- 5 Branko KLJAIĆ (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882. – 1972., Valpovo, 1972., str. 34.

pisnika iz 1894. godine gdje piše kako su: "...članovi Čitaonice opet su imali prilike vidjeti diletantske predstave."⁶ Nažalost, ne navodi se jesu li ih priredili domaći amateri ili se radilo o gostovanju. Navodi se da je predstava "Neće da umre" izvedena 16. travnja, te 29. travnja "Ljubavno pismo".⁷

Gotovo su redovito priredbe priređivane ciljano, pa saznajemo da je 18. siječnja 1896. priređena "kazališna predstava u korist mladom valpovačkom glazbenom društvu."⁸ Riječ je o glazbenoj školi valpovačkog DVD-a.

Karakteristično je za zapisnike tih i kasnijih godina, gotovo u svim valpovačkim društvima, da ne bilježe preciznije podatke o predstavama. Vrlo rijetko se mogu naći nazivi kazališnih komada, još rjeđe njihovi autori i izvođači kao i broj posjetitelja i ostalo. Najvažnije je bilo je li priredba uspjela, financijski dakako, ili nije. Evo jednog odlomka iz zapisnika od 20. prosinca 1896. godine gdje se spominju tek neka imena priređivača: "...za upriličenje tih predstava ima osobitih zasluga Josip Mesić, velik broj diletanata i diletantkinja, te dr Aurel Deszathy, koji je tom prilikom obavljao pirotehničke poslove. Svim ovim cijenjenim rodoljubom i prijateljem našega Društva izražena je u svoje vrijeme pismena zahvalnost, koja im se i ovom zgodom javno iskazuje sa nadom da će nam i u buduće pripravit ugodnih časova, tijem više što je, za ljepše udešavanje predstava, ovogodišnja uprava nabavila i preudesila pozornicu sa znatnim troškom od 250 forinti..."⁹

U prvih sedam godina djelovanja Čitaonica je bila jedina udruga koja je smišljeno priređivala razne priredbe. Po osnutku vatrogasnog društva dobiva ozbiljnu konkurenciju, a osobito se to osjetilo prvih godina dvadesetog stoljeća kada su osnovani HPD Katančić i Hrvatski sokol. Sva ta društva su imala isti problem – nedostatak novca pa su bila prisiljena, po uzoru i iskustvo Čitaonice, priređivati raznorodne predstave.

Osnivanjem novih udruga mnogi izvođači su bili angažirani u priredbama za ta nova društva. Stoga nije čudo što je broj priredaba u Čitaonici znatno smanjen. Pored toga je vrlo važno znati da Valpovo 1890. godine ima tek 3760, a između 1900. i 1910. godine nešto više od 4100 stanovnika. Razumljivo je kako je i broj Valpovčana koji su se bavili glumom bio relativno malen. Glavnina glumaca, osobito kvalitetnijih, bili su članovi više, pa čak i svih, udruga koje su imale diletantske sekcije. Zbog toga susrećemo gotovo iste izvođače u predstavama

6 Branko KLJAIĆ (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882. – 1972, Valpovo, 1972., str. 33.

7 Branko KLJAIĆ (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882. – 1972, Valpovo, 1972., str. 33.

8 Branko KLJAIĆ (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882 – 1972, Valpovo, 1972., str. 33.

9 Branko KLJAIĆ (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882 – 1972, Valpovo, 1972., str. 34.

različitih udruga. Ovakva situacija je funkcionirala sve do Drugog svjetskog rata.

U izvješćima Hrvatske čitaonice, na prijelazu stoljeća, govori se da nije bilo puno vlastitih priredaba jer je pojačan rad ostalih društava. Intenzitet rada unutar Čitaonice, u smislu samostalnog razvijanja kulturno-umjetničkog života, znatno se smanjuje, ali je kvalitetniji, zabilježeno je za 1905. godinu. Iste je godine zabilježena samo jedna diletantska predstava, "U lovu".¹⁰

Rad Dramske sekcije pri Čitaonici u razdoblju između dva rata bio je povremeno intenzivan. U tim razdobljima, isključivim zalaganjem pojedinaca, bilo je uspješnih predstava. Svakako treba istaknuti izvođenje, po prvi puta u Valpovu, Gogoljeve "Ženidbe" 26. prosinca 1925. godine.¹¹ Nakon toga nema zabilježenih predstava. Tek 1931. godine se kaže da se javila ideja o podmlatku i diletantima te je nadolazeće razdoblje plodnije u tom pogledu. Ipak, kada je u veljači 1935. tajnik Đuro Cvenić "dobio zaduženje i slobodne ruke da organizira rad Dramske sekcije"¹² zaredale su predstave. U sljedećih pet godina izveden je niz uspješnih predstava: "Gospodin tutor", "Pustolov", "Ženska republika", "Za zastavom", "Ona zna nešto", "Tri seoska sveca", "Nedužni zavodnik", "Odvažni plivač", "Charlijeva tetka", "Ravnateža", "Joža pl. Tulec na straži", "Pod kuratelom" i druge.¹³ Mnoge su reprizirane, pa čak i obnovljene. Bilo je to drugo zlatno doba Dramske sekcije Hrvatske čitaonice, ujedno i posljednje. U navedenim predstavama pojavila se nova, mlada, generacija glumaca od kojih će većina vladati valpovačkom scenom u sljedeća tri desetljeća. To su: Stjepan Petrović-Štefko, Ivan Širok, Antun Vicić, Oton Rehwald, Slava Foller, Slava Mađar, Zlatko Sauer, Rudolf Sauer, Anica Bračevac, Jelica Birovljević, Stjepan Štefić, Marijana Pavić i drugi. U ulogama režisera spomenuti su: Sokol, Tomić i Braun.

Nakon Drugog svjetskog rata Čitaonica je samo iznimno organizirala kazališne predstave i to u izvođenju, obično, RKUD-a Baloković.

Tih su godina u Valpovu aktivne još dvije čitaonice koje također priređuju diletantske predstave. Zabilježena je predstava "Rasipni sin" Ratarske čitaonice 1933. godine, te u sljedećim godinama "Časak sreće", "Moć ljubavi" i "Matija Gubec" M. Begovića.¹⁴ Jugoslavenska čitaonica je na uskrnji ponedjeljak 29. ožujka 1937. a povodom desetogodišnjice osnutka (Osnovana kao Narodna čitaonica), na svečanoj akademiji priredila i dvije aktovke Martina Robotića. Obje su

10 Duško TOPIĆ: Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo Valpovo 1905, Valpovo, 2005., str. 45.

11 Branko KLJAIĆ (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882. – 1972, Valpovo, 1972., str. 36.

12 Branko KLJAIĆ (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882. – 1972, Valpovo, 1972., str. 39.

13 Duško TOPIĆ: Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo Valpovo 1905, Valpovo, 2005., str. 46.

14 Duško TOPIĆ: Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo Valpovo 1905, Valpovo, 2005., str. 47.

najavljene kao nagrađene od Matice hrvatskih kazališnih dobrovoljaca i Radio-stanice Zagreb.¹⁵

Udruženje zanatlija iskoristilo je prigodu svečanog otvaranja Doma zanatlija te je 21. svibnja 1936. upriličilo čak pet igrokaza. Da ne ostane samo na tome, iduće 1937. u listopadu je priređen igrokaz "Lumpacius Vagabundus" od Nestroya s tada već provjerenim glumcima.¹⁶

I HPD Katančić je dao svoj obol dramskom životu predratnog Valpova. Zabilježena je predstava "Općinski načelnik" Franje Babića odigrana na drugi dan Božića 1937. godine.¹⁷

Ogranak Seljačke sloge u Valpovu imao je vrlo aktivnu diletantsku sekciju zahvaljujući agilnom režiseru i glumcu Đuri Cveniću koji je okupio i pripremao mlade glumce. U razdoblju od siječnja 1937. do prosinca 1940. izvedeno je 11 različitih predstava, a neke su reprizirane.¹⁸

Osobito mjesto u valpovačkom kulturnom, pa tako i dramskom životu ima DVD Valpovo. Ono ga, gotovo od samog osnutka 1887. godine pa sve do današnjih dana, aktivno stvara kroz limenu glazbu, danas Puhački orkestar, tamburaški orkestar i diletantsku skupinu. Prve diletantske predstave zabilježene su 1894. godine. U režiji Josipa Mesiće izvedene su dvije jednočinke: Benediksov "Prkos" i Kotzebuov "Rastrešeni".¹⁹ Od tada pa sve do Drugog svjetskog rata, i znatno manje nakon toga, diletanti DVD-a imaju, zajedno sa Čitaonicom, vodeću ulogu na tom planu.

Za razdoblje između dva rata osobite zasluge za cjelokupan rad DVD-a, pa tako i kulturno-zabavni, ima dugogodišnji nadzapovjednik tj. predsjednik Josip Pinterić. Pored toga što je inicirao mnoge izvedbe i prigodne priredbe, napisao je dva igrokaza koja je i režirao. Pored toga je pripremao izvođače za čuveni i legendarni "Cirkus Rantaplan", priredbe koja još i danas živi u sjećanjima najstarijih Valpovčana. Od mnogobrojnih predstava koju su amateri DVD-a Valpovo izveli, Gundulićeva "Dubravka" 1934. godine svakako je vrhunac, ne samo te generacije, valpovačkih kazališnih amatera.

Značajna uloga u kazališnom amaterizmu Valpova pripada Hrvatskom sokolu,

15 Kazališna cedulja, Jugoslavenska čitaonica u Valpovu, Valpovo, 29. ožujka 1937.

16 Kazališna cedulja, Udruženje zanatlija za Srez valpovački u Valpovu, 21. svibnja 1936.; Kazališna cedulja, Udruženje zanatlija za Srez valpovački u Valpovu, 3. listopada 1937.

17 Damir STANIĆ: 100. obljetnica osnutka HPD "Katančić" u Valpovu (1905. – 2005.), u: *Valpovački godišnjak 2005.*, br. 10, Valpovo, 2005. str. 18 i 19.

18 Suzana LEČEK: Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925. – 1941.), S. Brod, 2005., str. 85, 263–265.

19 Kazališna cedulja, DVD Valpovo, 28. siječnja 1894.

odnosno Sokolskom društvu. Oba društva imala su diletante ili kako su ih kasnije zvali - kazališne dobrovoljce koji su redovito davali predstave. Pored toga, u Sokolskom društvu Valpovo u razdoblju od 1934. do 1939. godine djelovalo je i lutkarsko kazalište koje svake nedjelje izvodi priredbe za djecu i odrasle u Valpovu, ali i gostuje u okolnim mjestima.

Tijekom ratnih godina dramski život zamire. Jedino je, prema sjećanjima, održavana priredba Cirkusa Rantaplan i to, čini se, ne svih godina.

Po završetku rata vatrogasci su prvi nastavili s priređivanjem raznih predstava. Već u ljeto 1946. godine održan je Cirkus Rantaplan, zatim plesne zabave, pokladna zabava i kazališne predstave. Ovoliki broj priredbi, osobito usporedi li se sa drugim udrugama, može se pripisati obilježavanju šezdesete godišnjice DVD-a.

Ubrzo potom došla je direktiva o osnivanju kulturno-prosvjetnog društva koje će objedinjavati sve valpovačke kulturne djelatnike. Odmah po osnivanju RKUD-a Zlatko Baloković, u travnju 1949. godine, dramski su se djelatnici okupili i počeli s pripremama za prvu premijeru koja je održana 11. srpnja. Neumorni pokretač kulturnih zbivanja tih je godina Stjepan Petrović Štefko koji se afirmirao, osobito kao izvanredan glumac, još u godinama uoči rata. Od tada pa sve do sredine devedesetih godina ovo će Društvo, te njegovi sljednici KUD Stjepan Petnjarić i KUD Đuro Salaj kao i Scena mladih, usprkos manjim i većim prekidima, biti nositelj kulturnog života Valpova, osobito dramskog. Jedan od većih prekida i prijelomni trenutak je prerana smrt Stjepana Petrovića Štefka 1965. godine kada su se povukli svi glumci Štefkove generacije. Tek 1969. osnivanjem Scene mladih i dolaskom Josipa Skendera, i stasanjem nekih novih glumaca, dramski se život Valpova ponovno pokrenuo.

Predstave

U razdoblju od jednog stoljeća valpovački su kazalištarci odigrali veliki broj, više ili manje zahtjevnih, predstava. Nemoguće je utvrditi i približan broj jer niti jedno društvo nema sačuvanu evidenciju. To i nije čudno jer su predstave tim društvima služile za namicanje novca za redovite djelatnosti. Iz pronađenih naslova već letimičanim pogledom možemo zaključiti kako je velika većina predstava vesela i zabavna sadržaja. Od komediografa najzastupljeniji, pa tako i najpopularniji, bili su Arnold & Bach, Johann Nestroy, Petar Petrović Pecija i Branislav Nušić. Potonji je osobito bio popularan i zbog Stjepana Petrovića Štefka koji ga je maestralno izvodio bilo kao režiser ili glumac.

S vremenom se svaka generacija valpovačkih glumaca okušala i u izvođenju vrjednijih dramskih ostvarenja. Tako je zabilježena Gogoljeva "Ženidba" 1925.

godine u izvedbi Hrvatske čitaonice, Gundulićeva "Dubravka" 1934. godine u izvedbi vatrogasnih diletanata RKUD Baloković je 1959. izveo "Kralj Betajnovce" Ivana Cankara, a Scena mladih 1972. izvodi Molierove "Scapenove spletke".

Svakako najznačajnije uprizorenje valpovačkih dramskih amatera dogodilo se u nedjelju 10. lipnja 1934. godine u 16 sati u jedinstvenom ambijentu valpovačkog perivoja kada je izvedena Gundulićeva "Dubravka".²⁰ Povod je bila 40. godišnjica posvete društvene zastave koju je Dobrovoljnom vatrogasnom društvu u Valpovu 1894. darivala grofica Julijana Normann. Njoj u čast održana je proslava sa središnjim događajem - izvođenjem predstave "Dubravka".

Q predstavi je sačuvano tek kazališna cedulja i nekoliko fotografija. No, i to nam daje mnogo podataka. S kazališne cedulje proslave moguće je saznati mnogo detalja i gotovo sve sudionike ovog, nadasve izuzetnog kulturnog događaja za Valpovo.

Redatelj predstave bio je Ivo Berak, a zborovođa Stjepan Sokol. Na kazališnoj cedulji ne piše koji je zbor nastupio u predstavi. U predstavi su glumili: Milan Vodopija, Oton Revald, Stjepan Balković, Josip Širok, Antun Vicić, Julius Ileš, Slavko Papić, Pavo Cveniće, Katica Švabić, Katica Lončarić, Mato Dakić, Antun Biuklija, Gjuro Martinčić, Stjepan Popović, Ivan Fuderer, Slava Foler, Stjepan Andrišić, Marica Lončarić i Ivan Čaušić.

"Zbor pastira"

Nikola Filošević, Davorin Marčeta, Nikola Šimić, Oskar Erdelji, Stjepan Držalić, Matija Zorić, Stjepan Franjić, Josip Bušbaher, Stjepan Kovačić, Mijo Berenc, Stjepan Šimić, Gjuro Horvat, Mato Šimić, Josip Šimić, Stjepan Biuklija.

"Zbor vila"

Cecilija Mutzhaus, Ružica Čubrić, Paula Fišer, Tilda Matković, Katica Blažević, Marica Čamagajevac, Jula Gamoš, Marica Vicić, Maca Petrović.

"Balet Bakanale iz Faust valse"

Plešu: Ankica Čubrić, Zlata Joo, Jelica Birovljević, Marica Paulić, Marija Karl, Anica Čamagajevac, Katica Biuklija, Ana Franjić, Mandica Berak, Ana Veselić, Marica Bračevac, Anica Bračevac, Rudolf Sauer te 30 djevojčica i 16 šatira.

Prema saznanjima s kazališne cedulje vidljivo je sudjelovanje 102 iznodača. Njima treba pribrojati nepoznati broj glazbenika, jer je u predstavi sudjelovala *Muzika Dobrovoljne čete Valpovo* i tamburaši Milana Rusa što znači da se brojka povećava za još oko 30 sudionika. Za potrebe predstave korišteni su vlastelinski konji.

20 Stjepan NAJMAN: Kulturni život Valpova tridesetih godina, u: *Valpovački godišnjak 1996.*, br. 1, Valpovo, 1996. str. 39-52.; Stjepan NAJMAN: Nova saznanja o predstavi 'Dubravka' 1934. godine, u: *Valpovački godišnjak 2006.*, br. 11, Valpovo, 2006., str. 88-93.

Predstava je ozbiljno pripremana i reklamirana i izvan Valpova što je vidljivo iz podatka da je davan veliki popust na Slavonsko-podravskoj željeznici. Sudionici proslave koji su bili u vatrogasnoj odori imali su popust čak 75%. Organizator je predvidio odgodu svečanosti u slučaju lošeg vremena za 17. lipnja.

Promatrajući s vremenskim odmakom teško se otići utisku kako su ondašnji valpovački kulturni djelatnici imali "hrabrosti" upustiti se u ovako velik projekt. Već sam broj glumaca je impozantan ako imamo na umu da je Valpovo tada imalo oko četiri tisuće stanovnika. Za ovakav pothvat teško bi se našlo u današnje vrijeme toliko entuzijasta na teritoriju cijele Valpovštine.

Cirkus Rantaplan²¹ je priredba vesela i zabavna karaktera koja je od prvog pojavljivanja pridobila naklonost valpovačke publike. Idejni začetnik, tadašnji načelnik općine i predsjednik DVD-a, Josip Pinterić, okupio je skupinu mladih sklonih raznim vještinama te uz pomoć općinskih službenika Stjepana Posezića, Otona Revalda i Ivana Široka realizirao predstavu koju su Valpovčani iz godine u godinu iščekivali s nestrpljenjem. Prema malobrojnima pisanim tragovima i sjećanjima suvremenika Cirkus Rantaplan je djelovao od 1935. do 1950. godine. Održavan je jednom godišnje oko Velike Gospe (15. kolovoza) u dvorištu Vatrogasnog doma. Program je bio sastavljen od skečeva, baleta i vještina koji se izvođe u cirkusima. Iz tog razloga gledalište je bilo u obliku cirkuske arene, ali pod vedrim nebom. Izvođači su bili isključivo Valpovački obrtnici i činovnici. Većina njih bili su, tada već, dokazani glumci koji su uveseljavali građanstvo u raznim predstavama sve do šezdesetih godina, kao npr.: Stjepan Petrović Štefko, Ivan Širok, Dragan Pinterić, Zlata Joo, Antun Vicić i drugi. Dio izvođača je nastupao isključivo u Rantaplanu: Pavo Cvenić, Slavko i Dragan Petrović, Emil Bekvalac, Stjepan Posezić i drugi. U programu su sudjelovale i dvije glazbe: Limena glazba valpovačkog DVD-a i tamburaši Milana Rusa.

O predstavi se još i danas mogu čuti pohvalna sjećanja. Suvremenici ističu kako su sve točke plijenile pažnju gledatelja. Osobito se isticala duhovitost i osmišljenost točaka, ali i predstave u cjelini za koju su bolji poznavatelji tvrdili da je ostvarena na vrlo visokoj profesionalnoj razini. Ubrzo se o predstavi čulo i izvan Valpova pa je publika dolazila iz Osijeka i drugih okolnih većih i manjih mjesta. Redoviti posjetitelji bili su i članovi grofovske obitelji Normann. Predstava je gostovala i u okolnim mjestima.

*"Tajna valpovačkog grada"*²² povijesna drama, nastala na osnovi legende o

21 Stjepan NAJMAN: Kulturni život Valpova tridesetih godina, u: *Valpovački godišnjak 1996.*, br. 1, Valpovo, 1996. str. 39-52.; Stjepan NAJMAN: Valpovački Cirkus Rantaplan djelovao šesnaest godina, u: *Valpovački godišnjak 2007.*, br. 12, Valpovo, 2007., 115-121.

22 Stjepan NAJMAN: Josip Pinterić kao spisatelj, u: *Valpovački godišnjak 1998.*, br. 3,

valpovačkom gradu i valpovačkoj "Bijeloj gospi", također je ostala u lijepom sjećanju mnogih Valpovčana. Napisao ju je Josip Pinterić, a praižvedena je za Božić 1938. godine u režiji samog autora u izvedbi valpovačkih amatera među kojima su: Slavica Mađar, Josip Bušbaher, Konrad Fuderer ml., Đuro Vrbanić, Slava Foler, Stjepan Vinogradac, Josip Štefić, Ivan Fuderer, Stjepan Skelac, Anica Bračevac, Josip Balanžen i drugi.

Memorijal Stjepana Petrovića Štefka²³ pokrenuli su amateri iz Scene mladih, na inicijativu Josipa Skendera, u čast velikog glumca i redatelja. Prvi je održan od 18. do 20. listopada 1973. godine. Nastupili su, uz domaćina, Amatersko kazalište Đurđenovac i Belišće. Isti su sudionici bili i na drugom Memorijalu 14. – 19. travnja 1975. godine.

Valpovačka Scena mladih na prvom je Memorijalu nastupila s komedijom "Naš prijatelj Harvey" u režiji Josipa Skendera. Glumili su: Josip Skender, Marijana Grofelnik, Nada Sabo, Gordana Nemet, Zvonimir Tepšić, Ivan Zorić, Ivanka Šafar, Ratimir Sabo-Pinek, Ančica Skelac, Antun Kukučka i Josip Petanović.

I na drugom Memorijalu izvedena je komedija. Ovaj puta je redatelj Josip Skender izabrao "Pljusak" Petra Petrovića Pecije, a glumili su: Josip Skender, Branka Bagarić, Zvonko Tepšić, Marijana Grofelnik, Nikola Galić, Nada Smolčić i Slavka Šimić.

Nažalost bio je to i posljednji Memorijal Stjepana Petrovića Štefka.

Lutke²⁴

U zapisnicama Sokolskog društva Valpovo ostalo je zabilježeno: "U to vrijeme (od 1934. do 1939.) djeluje i lutkarsko kazalište koje svake nedjelje daje priredbe za djecu i odrasle u Valpovu, ali i gostuje u okolnim mjestima."

Znajući da su djeca ozbiljna i zahtjevna, ali i zahvalna publika, ništa nije improvizirano. Tako je gospodin Vjekoslav Širok u Mariboru pohađao i uspješno završio tečaj iz lutkarstva. Stečeno je znanje prenosio na kolege i prijatelje te su zajednički krenuli u realizaciju predstava. Boraveći u Mariboru gospodin Širok je nabavio glave lutaka, a u Valpovu su izrađeni ostali djelovi što su učinili sami izvođači. Igrokazi su nabavljeni u Sloveniji i Češkoj, te je iz tog razloga glavni pozitivni lik bio imenom Gašparček.

Valpovo, 1998., str. 175-178.

23 Kazališna cedulja, I. Memorijal Stjepana Petrovića – Štefka, Scena mladih Valpovo, Valpovo, 18. – 20. listopada 1973.; Kazališna cedulja, II. Memorijal Stjepana Petrovića – Štefka, Scena mladih Valpovo, Valpovo, 14. – 19. travnja 1975.

24 Stjepan NAJMAN: Kulturni život Valpova tridesetih godina, u: *Valpovački godišnjak 1996.*, br. 1, Valpovo, 1996. str. 39-52.; Stjepan NAJMAN: *Stoljeće valpovačke gimnastike*, Valpovo, 2007., str. 49.

Predstave su održavane u Sokolskom domu (danas Dom tehnike) u organizaciji Sokolskog društva Valpovo.

Pored Vjekoslava Široka još su nastupali brat mu Ivan, Katica Begović, Anica i Oton Revald i drugi.

Glumci, režiseri i autori

Kako je već zaključeno, pisanih tragova i to još s podacima o izvođačima diletantskih predstava je vrlo malo. Tako je i s glumcima i, osobito, režiserima.

Najraniji zapis Valpovčana koji su glumili u nekoj predstavi ima nadnevak 28. siječnja 1894. godine.²⁵ Tog je dana DVD priredio Zabavnu večer sa sljedećim programom:

Prvo su pitomci glazbene škole (puhači) pod ravnanjem kapelnika Florijana Porška izveli tri skladbe;

Druga točka je bila šaljiva igra u jednom činu autora Benediksa "Prkos" pod ravnanjem i redateljstvom Josipa Mesića;

Treća točka: je "Bosanski guslar" hrv. "guslača" Fr.(anje) Krežme izvađa g. L.(eonardo) Fichtner, a prati ga g. Fl.(orijan) Porško;

Četvrta točka je bila drugi igrokaz "Rastrešeni" (šaljiva igra u jednom činu autora Kotzebua);

Peti dio programa činio je: Plesni vjenčić uz udaranje valpovačkih tamburaša.

U igrokazu «Prkos» glumili su: Franjo Jindra, Jelena Jahl, Ljuba Mesić, Ratislav Maksić, Stjepan Dečak, Hermina Sacher, a u drugom igrokazu «Rastrešeni» nastupio je redatelj Josip Mesić te Ladisl.(av) Auer, Alma Beer, Ratisl.(av) Maksić. Prema sadašnjim saznanjima, ovo bi mogla biti prva glumačka generacija u Valpovu.

Druga generacija glumaca pojavila se početkom dvadesetih godina 20. stoljeća: Fran Šarčević, Mato Vidušić, Rudolf Sauer, Josip Veldin ml., gđa Marija Veldin, gđica Rezica Resser, Cvetko Višnjić, Lujo Baraković, Pero Hetich, Ferdo Deszathy. Predstava je "Soba broj 13" Ante Benešića, a odigrana je na Silvestrovo 1920. u dvorani Hrvatske čitaonice u organizaciji DVD & Hrvatska čitaonica.²⁶

Na programu za Badnjak, bez označene godine, DVD priređuje igru u dva čina "Badnja noć" u kojoj su glumili: Rezica Resser, Mira Čaćinović, Ljubica Škarić, Zlata Kos, Ana Valter, Katica Švaner, Maca Bošnjak, Marija Silli, Betica Abramić, Ruženka Zahradnik, Marica Miller, Zdenka Čaćinović, Nikola Lovade-
nić, Stjepan Drgalić, Ivica Drgalić, Ladislav Loridon, Jozo Andrišić, Ivo Kühn,

25 Kazališna cedulja, DVD Valpovo, 28. siječnja 1894.

26 Kazališna cedulja, DVD i Hrvatska čitaonica u Valpovu, Silvestrovo 1920.

Anica Peranić, Mara Biuklija, Eva Berak, Ana Balić, te kao Marija i sv. Josip gđa Škarić i g. Abramić.²⁷

Iz tih godina imamo još jednu Zabavnu večer na kojoj je, pored koncerta, izveden igrokaz "Posvatovci" Ise Velikanovića. Priređivač je Hrvatska čitaonica u svojoj dvorani 20. siječnja 1923. godine, a glumili su; Elza Walter, Katica Schwaner, Gustav Fink, Antun Weldin, Stjepan Posezić, Ferdo Deszathy, Mira Čačinović, Zlata Kos, Anica Walter.²⁸

Treća generacija pojavila se sredinom tridesetih godina. Glavnina njih vladat će valpovačkim pozornicama iduća tri desetljeća. Već prvi njihov nastup u čuvenoj izvedbi "Dubravke" "izbacio" ih je na vrh: Milan Vodopija, Antun Vicić, Slavko Papić, Slava Foler, Oton Revald, Josip Širok, Julijus Ileš, Ivan Fuderer, Ivan Čaušić, Slava Mađar, Josip Bušbaher i drugi. Iako "Dubravka" i "Tajna valpovačkog grada" nisu komedije koje su Valpovčani toliko voljeli, ova dva uprizorenja ostavila su dubok trag kod publike dobrim dijelom zahvaljujući glumcima.

Od 'rođenih' komičara tih se godina pojavljuju Stjepan Petrović Štefko, Ivan Širok, Dragan Pinterić, Zlatko Sauer, Elvira Dvoržak, Rudolf Sauer, Stjepan Štefić, Anica Bračevac, Ana Walter, Stjepan Đuranić i drugi.

Ovoj, Štefkovoj generaciji nakon rata i osnivanja RKUD-a Baloković priključuju se Drago Bajer, Antun Brezovac, Zorko Đeri, Mila Mađarević, Marica Brezovac, Zorica Biuklija, Beba Knežević, Antun Sušić i drugi. Oni su uveseljavali Valpovčane sve do 1965. godine, odnosno do prerane smrti njihovog lidera – Stjepana Petrovića Štefka. Pozornica je ostala prazna u sljedećih desetak godina.

Pojavom "Seljačke sloge" 1937. godine oformljena je i diletantska sekcija, koja je djelovala do 1940. godine, a koju je predvodio redatelj i glumac Đuro Cveniće. Pored njega u ondašnjim novinama bivaju isticani glumci Stjepan Salajić, Anica Gorjanac, Antun Obad, Josip Šaronić, Marica Presnac, Anica Paulić, Franjo Kifer, Josip Jovanić i drugi. Oni su nastupali samo u predstavama "Seljačke sloge".²⁹

Četvrta generacija, za sada posljednja, djelovala je od 1969. do 1995. kada je odigrana zadnja predstava. U Skenderovoj generaciji djelovali su: Ratimir Sabo Pinek, Nada Sabo, Vlado Matoković, Zdravko Birovljević, Marijana Grofelnik, Dubravko Jakob, Franc, Drnovšek, Svjetlana Trkulja, Dragan Milošević, Zvonko Tepšić, Ivanka Šafar, Ivan Zorić i drugi.

27 Kazališna cedulja, DVD, 19??.

28 Kazališna cedulja, Hrvatska čitaonica u Valpovu, 20. siječnja 1923.

29 Suzana LEČEK: Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925. – 1941.), S. Brod, 2005., str. 85, 263 – 265.

Već je rečeno kako, gotovo redovito, nisu bilježeni svi autori predstava, pa je iz tih razloga, u većini slučajeva, nemoguće utvrditi režisere. To se odnosi na razdoblje do polovice prošlog stoljeća. Ako su navedeni režiseri, onda je to učinjeno kroz javnu zahvalu riječima: <...za upriličenje tih predstava ima osobitih zasluga...> ili <...predstave je priredio...> ili <...uvježbao ih je...>. Jedan od rijetkih navođenja režisera nalazimo na kazališnoj cedulji za predstavu "Dubravka" iz 1934. godine. Tek osnivanjem RKUD-a Baloković 1949. godine ime režisera ispisivano je češće, no ne i redovito.

Tijekom promatranog razdoblja prvi režiser bio je Josip Mesić u predstavama Hrvatske čitaonice 1894. godine i DVD-a Valpovo. Nakon što je neko vrijeme rad diletanata u Čitaonici znatno smanjen, tajnik Đuro Cvenić u veljači 1935. godine dobiva je zaduženje i slobodne ruke organizirati rad Dramske sekcije. Nadalje se kaže: <U 1936. godini dva puta davan je igrokaz "Gospodin tutor". Režiseri su bili Sokol, Tomić i Braun.>³⁰ Ostaje nejasno jesu li navedena trojica bili režiseri naznačene predstave iz 1936. godine ili i predstava narednih godina. Naime, Đuro Cvenić se, počevši od 1937. pa do 1940. godine, navodi za priređivača, odnosno, režisera predstava u organizaciji ogranka Seljačke sloge u Valpovu. U tom je razdoblju priredio 11 različitih predstava.

U Hrvatskom sokolu je zabilježen u ulozi režisera starješina Stjepan Birovljević koji je postavio 1926. godine predstavu "Inoče" Joze Ivakića, a 1928. "Graničari". Tridesetih godina istaknuo se, ne samo kao režiser, Ivo Veselić – Jovo, koji je <...najzaslužniji za dobre glumačke predstave u Valpovu tog vremena.>³¹

Ivo Berak je režirao čuvenu izvedbu Gundulićeve "Dubravke" 1934. godine u čast valpovačke grofice Juliane Normann, povodom 40 godišnjice njenog kumovanja društvenoj zastavi. Osim ovog uprizorenja Berak je, prema sjećanjima suvremenika, režirao predstave ili njihove dijelove u kojima je bilo baleta i plesa koje god vrste za što je, kako kažu, imao osobite sklonosti.

Svestrani Josip Pinterić je svoje kazališne afinitete, za razliku od većine, prakticirao isključivo u korist DVD-a. Pored režije vlastitih komada: "Tajna valpovačkog grada" i "Valpovački zlatari" redovito je osmišljavao tijekom predstave "Cirkus Rantaplan".³²

Nakon Drugog svjetskog rata osnovan je RKUD Baloković čija je dramska sekcija bila najaktivnija i to zahvaljujući Stjepanu Petroviću Štefku. On je redovito režirao komedije u kojima je i glumio. Pored Štefka u RKUD-u Baloković predstave su režirala još dva glumca: Drago Bajer i Ivica Čaušić.³³ Potonji je reži-

30 Branko Kljaić (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882. – 1972., Valpovo, 1972., str. 39.

31 Stjepan NAJMAN: Stoljeće valpovačke gimnastike, Valpovo, 2007., str. 49.

32 Stjepan NAJMAN: Josip Pinterić kao spisatelj, u: *Valpovački godišnjak 1998*, br. 3, Valpovo, 1998., str. 175-178.

33 Duško TOPIĆ: Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo Valpovo 1905, Valpovo, 2005., str. 22,

rao i glumio u, najvjerojatnije posljednjoj, predstavi u organizaciji gimnastiškog društva. Bilo je to u listopadu 1958. godine. Nakon toga su se gimnastičari sve više bavili isključivo gimnastikom.

Nakon prerane smrti Stjepana Petrovića Štefka ostala je praznina te do pojave Josipa Skednera 1969. godine nije zabilježena niti jedna predstava. Te, 1969. osnovana je Scena mladih pri Klubu omladine "Đuro Salaj", a Josip Skender je postao njen istinski vođa. U idućih 25 godina gotovo sve kazališne predstave nosit će pečat Josipa Skendera. Tek poneku će režirati njegov pomoćnik Ratimir Sabo Pinek.³⁴

Stjepan Petrović Štefko³⁵ jedno je od najznačajnijih imena valpovačkog amaterskog glumišta. Već prigodom prvog nastupa s trinaest godina Štefko biva zapažen svojim glumačkim talentom. Od te davne 1925. godine redovito nastupa i iz predstave u predstavu stječe nova iskustva, ali i nove poklonike. Sve svoje slobodno vrijeme posvetio je pozornici stekavši kroz četrdesetgodišnju karijeru veliku popularnost. Za predstavu, bilo da je to kazališni komad ili zabavna večer, bila je dovoljna reklama da u njoj nastupa Štefko. Redovito je tražena karta više. Štefko je jednostavno bio sinonim za dobru zabavu, za smijeh. Nakon odgledanog Štefkovog nastupa nitko nije odlazio bez osmijeha na licu.

U razdoblju između dva rata uobičajeno je bilo da društva kao "Hrvatski sokol", "Hrvatska čitaonica", DVD, HPD Katančić imaju "diletantsku" sekciju. Štefko je bio svagdje gdje se glumilo pa nije čudo što je ostavio traga u svim tim društvima.

Tridesetih godina 20. stoljeća u "Hrvatskoj čitaonici" redovito se daju kazališne predstave u kojima nastupa i Štefko. Ostale su u lijepom pamćenju: "Gospodin tutor", "Pustolov", "Ženska republika", "Tri seoska sveca", "Odvažni plivač", "Charlijeva tetka" i druge.

Istodobno s Čitaonicom predstave daju i članovi "Katančića", naravno, sa Štefkom u postavama.

Sredinom tridesetih godina 20. stoljeća u Valpovu je osnovan nadaleko čuveni "Cirkus Rantaplan" u kojemu je jedan od glavnih aktera, naravno kao komičar, bio Štefko.

23, 50, 53, 54 i 56.; Kazališna cedulja, RKUD "Zlatko Baloković" Valpovo, 12. lipnja 1955.; Stjepan NAJMAN: Godina rada RKUD *Baloković* Valpovo iz blagajničkog izvješća, u: *Valpovački godišnjak* 2007., br. 12, Valpovo, 2007., str. 122–128.

34 Dragutin GIBIČAR: Razvoj kulturnog amaterizma u Valpovu, u: *Zbornik Valpovštine*, Valpovo 1977., str. 113–124.

35 Duško TOPIĆ: Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo Valpovo 1905, Valpovo, 2005., str. 52; Stjepan NAJMAN: Štefkove ljubavi, u: *Valpovački godišnjak* 1998., br. 3, Valpovo, 1998. str. 170–174.; Stjepan NAJMAN i Duško TOPIĆ: Fabijan Šovagović o Štefku, u: *Valpovački godišnjak* 2005., br. 10, Valpovo, 2005., str. 89–92.

Nakon Drugog svjetskog rata Štefko okuplja stare, predratne, i nove glumce i osniva RKUD "Zlatko Baloković". Pored glume bavi se režijom i obavlja dužnost predsjednika društva.

Od kazališnih pisaca volio je Arnolda i Bacha, Resla, Fernera, Peciju Petrovića, a najviše Nušića. Gotovo nije bilo komedije koju je postavio na scenu a da unjoj nije igrao, stoga nije neobično što je za proslavu svojih jubileja, 30 i 40 godišna amaterskog rada, izabrao komediju "Dr".

Štefkovi suvremenici će tvrditi kako mu je kazalište bilo opsesija. No, prije bi se moglo reći da su "daske koje život znače" za njega to uistinu i značile. Štefkove kreacije bile su zapažene i rado gledane i izvan Valpovštine. Voljeli su ga širom Slavonije.

O kakvoj se veličini radilo govore riječi velikana hrvatskog glumišta Fabijana Šovagovića "..."*moj osjećaj za pokojnog Štefka koga se ja sa lijepim uspomenama spominjem i krivim čak za moju današnju profesiju...*".

Smrću Stjepana Petrovića Štefka kulturni život, a posebice dramski amaterizam Valpova izgubio je istinskog zaljubljenika, vrsnog glumca i režisera. Osobito su njegovi kazališni prijatelji bili šokirani. Nisu više imali vođu. Pozornica je ostala prazna.

Josip Pinterić³⁶ vrlo je zanimljiva osoba s današnjeg gledišta, ali i vremena u kojem je živio i djelovao. Slovio je za čovjeka pronicljiva duha s izvješnom spisateljskom "žicom". U životu Valpova ostavio je neizbrisiv trag na kulturnom, humanitarnom i političkom području. Djelovao je u mnogim udrugama i dužnostima i svagdje je ostavio dubok trag. Kao načelnik općine Valpovo, za kojeg suvremenici kažu da je bio najbolji kojeg je Valpovo imalo, ostat će zapamćen po uvođenju javne električne rasvjete 1924. godine, izgradnji tvrdih cesta u svim glavnim ulicama i općenito poboljšanju života. Na kulturnom planu istaknuo se kao dužnosnik u "Hrvatskoj čitaonici (tajnik, potpredsjednik i predsjednik) i Hrvatskom pjevačkom društvu "Katančić" te kao autor kazališnih komada. Nemjerljiv je njegov rad u Dobrovoljnom vatrogasnom društvu čiji je nadzapovjednik bio više od četvrt stoljeća. Bio je i banski vijećnik za banovanja dr. Ive Perovića. Kod grofa Normanna bio je dvorski upravitelj te je u tom svojstvu spriječio potpunu pljačku i devastaciju dvorca 1945. godine.

U kulturi nije samo djelovao u ulogama dužnosnika već i kao aktivni stvaraatelj. Ostat će zapamćen kao idejni začetnik kasnije čuvenog "Cirkusa Rantaplan" te autor dva kazališna komada koja su izveli valpovački amateri pod njegovom redateljskom palicom. Prvi je povijesna drama u dva dijela pod naslovom "Tajna

36 Stjepan NAJMAN: Josip Pinterić kao spisatelj, u: *Valpovački godišnjak 1998*, br. 3, Valpovo, 1998., str. 175-178.; Stjepan NAJMAN: Dobrovoljno vatrogasno društvo Valpovo od 19. do 21. stoljeća, Valpovo, 2007., str. 87-88.

valpovačkog grada", a drugi je komedija u tri čina s naslovom *"Valpovački zlatari"*. Na prvi pogled ova dva kazališna komada su potpuno različiti. Reklo bi se da nemaju ništa zajedničkog. No, nije tako. Ima nešto što se provlači kroz sve aktivnosti i sva djela Josipa Pinterića pa tako i kroz ova dva kazališna komada. Taj lajtmotiv je – Valpovo. Nastojanje gospodina Pinterića da Valpovo napreduje u svakom pogledu uočljivo je u svim udrugama u kojima je djelovao. Najviše se to uočava kroz rad u DVD-u i dakako, kroz mandat načelnika Valpova.

Dragan Pinterić³⁷ od mladosti pokazuje veliko zanimanje za glumu, osobito u komedijama, kojima se počinje baviti 1931. godine. Ima veliku podršku strica Josipa Pinterića (koji ga je odgojio pošto mu je otac poginuo u ratu) te ga uključuje u rad Hrvatskog sokola i tamburaškog društva. Osnivanjem čuvenog "Cirkusa Rantaplan" njegov je stalni sudionik i jedan od najboljih aktera. U idućih trideset godina glumio je gotovo u svim predstavama koje su priređivala razna društva, od DVD-a, Hrvatske čitaonice, Hrvatskog sokola do RKUD-a 'Zlatko Baloković'. U dugogodišnjoj karijeri ostao je zapamćen kao nenadmašan komičar, pored Štefka Petrovića i Ivana Široka najbolji koje je Valpovo imalo. Pored glume pjevao je u HPD 'Katančić' i crkvenom zboru.

Glumac i redatelj Josip Skender³⁸ u kazališnom životu Valpova djeluje od osnivanja Scene mladih 1969. godine. Bio je to početak amaterske karijere duge preko 25 godina. Njegove kazališne interese zaokupljala je isključivo komedija. Tijekom karijere vodio je nekoliko generacija valpovačkih amatera odgojivši pri tom niz, uglavnom, mladih glumaca i glumica. Među njima najviše se istaknula Marijana Grofelnik koja je kasnije profesionalno nastupala u osječkom lutkarskom kazalištu. Od predstava koje je realizirao svakako se izdvajaju: "Tišina, snimamo", "Uzoran muž", "Naš prijatelj Harvey", "Charleyeva tetka", "Gospodsko dijete" i "Zajednički ručak". Pokrenuo je održavanje Memorijala Stjepana Petrovića Štefka u čast velikog komičara.

Monodramom *San* i igrom za djecu *Korjenkove zgode* 1982. godine javila se Sonja Cacaji i to kao kompletna autorica. Naime, oba je komada napisala, režirala i glumila. Pored toga redovito priređuje i režira prigodne igrokaze za djecu predškolskog uzrasta.

Pozornice

Kazališne predstave u Valpovu izvođene su na raznim pozornicama. Pored

37 U spomen: Dragan Pinterić, 1912. – 1998., u: *Valpovački godišnjak* 1999, br. 4, Valpovo, 1999., str. 195-196.

38 Duško TOPIĆ: Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo Valpovo 1905, Valpovo, 2005., str. 58.

više dvorana bilo je i nekoliko ljetnih. Ne računajući Prandauovo kazalište, niti jedna druga dvorana nije prava kazališna.

Ljetne pozornice na kojima su izvođene, između ostalih, i kazališne predstave bile su na Valpovačkim toplicama, u vatrogasnom dvorištu i dvorištu pivare tj. gostionice Lončarić, kasnije kina. Pored navedenih, predstave su, u izuzetnim prigodama, prikazivane u izletištu Repnjak (na Dravi) i u valpovačkom perivoju. Od 1969. godine jedina ljetna pozornica nalazi se u dvorištu valpovačkog dvorca.

Odmah po osnivanju Hrvatska je čitaonica zakupila prostoriju na katu hotela "Fortuna" u kojoj su, pored osnovne djelatnosti, održavane zabave, plesni vjenčici i diletantske predstave. Kasnije je taj prostor i pozornica iznajmljivana i drugim valpovačkim udrugama: vatrogasacima, Hrvatskom sokolu, Seljačkoj slogi, HPD-u Katančić i drugima. Dovršenjem Sokolane 1934. godine kazališne i druge predstave izvode se u ovoj dvorani sve do kraja pedesetih godina prvenstveno zbog većeg gledališta.

Na samom početku dvadesetog stoljeća igrokazi iz pučkog života izvođeni su i u većim gostionicama kao npr. gostionici Fradrich (ugao današnje Strossmayrove i Kolodvorske ulice) i gostionici Lončarić (kasnije zgrada kina) koju su, između 1937. i 1940. godine redovito koristili diletanti Seljačke sloge. Zgrada je tijekom i nakon rata pretvorena u kino. Nakon proširenja i povećanja sjedećih mjesta, od 1952. godine, kino postupno preuzima primat i biva u funkciji do kraja stoljeća. Kasnije je tijekom još jedne adaptacije povećana pozornica te su uvjeti za priredbe znatno poboljšani.

U Omladinskom domu, u bivšem Zadružnom mlinu, kod Vatrogasnog doma, uređena je šezdesetih godina pozornica koja je zadovoljavala potrebe kazališnih amatera. I ova je dvorana korištena za razne priredbe.

Zaključak

Kulturni život Valpova nezamisliv je bez kazališnih amatera i predstava koje su neprekidno pripremali unutar raznih udruga. Zbog kroničnog pomanjkanja novca za redoviti rad, udruge su priređivale zabave u čijem su programu svoje mjesto našli i igrokazi. Ubrzo se pokazalo kako nije moguće polučiti dobar financijski rezultat ako u programu nema igrokaza. Udrugama je jedino bila važna dobit, pa iz tog razloga nisu bilježeni podaci o predstavama. Jedini tragovi, iz kojih se mogu saznati poneki podaci, jesu sačuvane pozivnice s programom, kazališne cedulje, fotografije i sjećanja suvremenika.

DOBROV. VATROG. ČETA U VALPOVU

proslaviti će dana 10 juna o. g. na svečan način

40 GODIŠNJICU

posvete društvene zastave
kojom prigodom, a u počast
kume gospodje JULIJANE grofice NORMAN - EHRENFELSKJE u Valpovu
prikazuje se u 4 sata po podne u vlastelinskom perivoju

VELEBNO DJELO DUBRAVKA

od Ivana F. Gundulića, prikazivano prvi put u Dubrovniku 1828 a drugi put u Zagrebu 1888 godine.
značaj DUBRAVKE

Redatelj: IVO BERAČ

Scenarij: Milan Vodička	Orkestr: Oskar Mijović
Režija: Stjepan Sokol	Scenarij: Stjepan Sokol
Scenarij: Stjepan Sokol	Scenarij: Stjepan Sokol
Scenarij: Stjepan Sokol	Scenarij: Stjepan Sokol
Scenarij: Stjepan Sokol	Scenarij: Stjepan Sokol

Zborovodja: STJEPAN SOKOL

Scenarij: Stjepan Sokol	Scenarij: Stjepan Sokol
Scenarij: Stjepan Sokol	Scenarij: Stjepan Sokol
Scenarij: Stjepan Sokol	Scenarij: Stjepan Sokol
Scenarij: Stjepan Sokol	Scenarij: Stjepan Sokol
Scenarij: Stjepan Sokol	Scenarij: Stjepan Sokol

RASPORED SVEČANOSTI

U SUBOTU 9 JUNA O. G.

- 1 Doček gostiju na večernjem vlakovima
- 2 U 20 i pol sati sastanak dole prijašnjih četa pred spremištem
- 3 U 20 sati podizanje četa zastave
- 4 Povratak pred spremiste te razlaz

U NEDJELJU 10 JUNA O. G.

- 1 U 3 sati u jutro budnica
- 2 Doček gostiju na jutarnjim vlakovima
- 3 U 9 sati sastanak pred spremištem, te pozdrav gostiju
- 4 U 10 sati polazak na mjesto gdje će se služiti sveta služba Božja
- 5 Blagodnevna služba
- 6 Nakon blagodnevne službe, mimohod pred zastavom, predstavljanje i odličnjenja ratnogazara, te njih korporacija
- 7 U 12 sati razdruživanje gostiju na vjetrovitke ruke. Čijima zapadnjačima razdružuje se u 10 sati
- 8 U 14 sati igračak iz naše povijesti "Dubrovka"
- 9 Nakon igračaka narodna veselje i staroj pivari

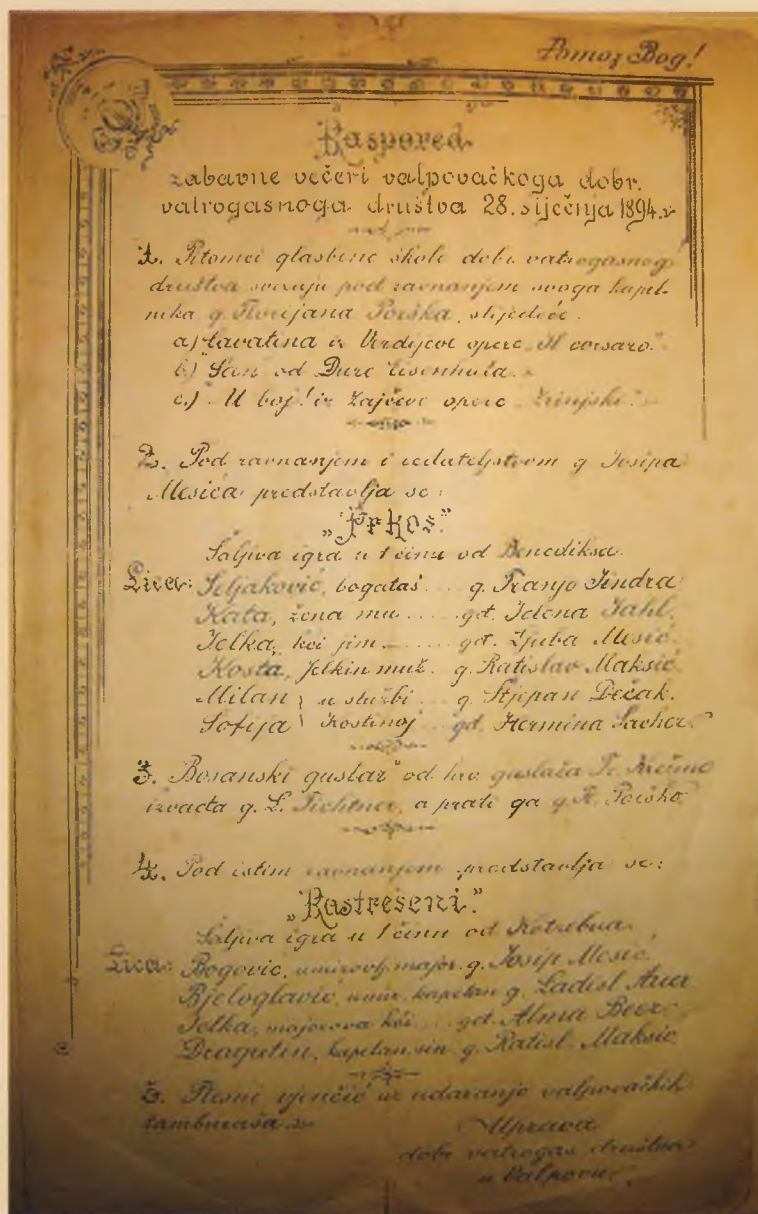
PLAZNINA: 10 sjedenje 10 stanjanje 3 djeca 2 dinara

U slučaju nepovoljnog vremena odgađja se svečanost na 17 juna o. g.

POMOZ BOG!

ODBOR.

Plakat Dubravka.
 Iz privatne arhive Stjepana Najmana.



Raspored g. 1894.
 Iz privatne arhive Stjepana Najmana.

DOBROVOLJNO VATROGASNO DRUŠTVO U VALPOVU

priređuje na DRUGI DAN BOŽIĆA u „SOKOLSKOM DOMU“ zabavu sa predstavom i plesom;

na koju Vas sa cijenjenom obitelji najuljudnije pozivamo!

PREDSTAVLJA SE HISTORIJSKI ISTINITI DOGAĐAJ:

TAJNA VALPOVAČKOG GRADA

u 2 djela. Napisao po historijskim podacima Valpovčan.

I. Dio odigrava se u Valpovačkom gradu i u Turskom taboru kod Koške g. 1543

II. Dio odigrava se u Valpovačkom gradu g. 1838

POSLIJE PREDSTAVE PLES.

Početak točno u pol 9 sati u večer. Sviraju dvije glazbe.

ULAZNINA PO OSOBI: Sjedenje 10— 8— i 5— Din. Stajanje 3— Din.

Pošto je čisti prihod namijenjen za uređenje vatrogasnih sprava, to se preplate primaju sa zahvalnošću.

P O M O Z B O O !

Uprava.

Osoblje u I. dijelu igrokaza:

Katarina kći kastelanova	.	.	Qđc. Madar Slavica
Vitez Nikola, zapovjednik gradske posade	.	.	Q. Bubbaher Josip
Antonijo carski povjerenik	.	.	Q. Fuderer Konrad ml.
Oradski svećenik O. Orgur	.	.	Q. Vrbanić Ojuro
Barbara stara sobarica kastelanova	.	.	Qđc. Foler Slava
Andrija stari sluga kastelanov	.	.	Q. Vinogradac Stjepan
Oradski častnik, vojnici i sluga	.	.	Vatrogasni podmladak
Ahmet paša Begierbeg Rumelijaki	.	.	Q. Stetić Josip
Murat beg Požeški	.	.	Q. Mijatović Josip
Turski parlamentarac	.	.	Q. Čavčić Ojuro
Turski stražari i vojnici	.	.	Vatrogasni podmladak

Osoblje u II. dijelu igrokaza:

Dvorski upravitelj baruna Prandaua	.	.	Q. Fuderer Ivan
Konjački nadporučnik b. K.	.	.	Q. Skelac Stjepan
Duh	.	.	Qđc. Madar Slavica
Komornica Gospode barunice Prandau	.	.	Qđc. Bračevac Anica
Oradski kuhar	.	.	Q. Balazšić Josip
Oradski vrtlar	.	.	Q. Veldin Anton
Pandur Marko	.	.	Q. Andričić Josip
Pandur	.	.	Q. Sreder Josip

*Tajna valpovačkog grada.
 Iz privatne arhive Stjepana Najmana.*

LITERATURA

1. Branko Kljaić (urednik): 90 godina hrvatske čitaonice u Valpovu 1882. – 1972., Valpovo, 1972.
2. Zbornik Valpovštine, Valpovo 1977.,
3. Valpovački godišnjak br. 1 – 13, Valpovo, 1996. – 2008.
4. Duško Topić: Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo Valpovo 1905, Valpovo, 2005.
5. Suzana Leček: Seljačka sloga u Slavoniji, Srijemu i Baranji (1925. – 1941.), Slavonski Brod, 2005.
6. Stjepan Najman: Dobrovoljno vatrogasno društvo Valpovo od 19. do 21. stoljeća, Valpovo, 2007.
7. Stjepan Najman: Stoljeće valpovačke gimnastike, Valpovo, 2007.
8. Pozivnice, programi, kazališne cedulje, fotografije iz privatne arhive Stjepana Najmana.

Abstract

Stjepan Najman AMATEUR THEATRE IN VALPOVO FROM 1894 TO 1995

There were several generations of amateur theatre groups in Valpovo in the period between 1894 and 1995. Each group left a significant trace on the city's cultural life. Since they operated as associations, where cultural and educational work was not the primary activity, in certain periods they unknowingly transcended their main aim. Some amateur pieces written by individual enthusiasts achieved a considerable number of productions, which are remembered to this day. Among them is certainly the magnificent Dubravka, the Secret of the City of Valpovo, and the widely known Circus Rantaplan, which amused the citizens and visitors of Valpovo for almost twenty years. Most people in Valpovo preferred comedies, and one of the reasons why that was the case could have been that each generation had at least one exceptional comedian, such as Stjepan Petrović Štefko, Dragan Pinterić, Ivan Širok and Josip Skender. One of the theatre enthusiasts was definitely Josip Pinterić, the man to whom Valpovo is indebted not only on the cultural plan but in many other ways. Furthermore, the puppet theatre performances at Sokolsko društvo, though now remaining only in people's memories, show that Valpovo amateur theatre lacked neither ideas nor skills.

Key words: Valpovo, amateur theatre, the Croatian Library, Josip Pinterić, Stjepan Petrović Štefko, Circus Rantaplan

Marina Vinaj*

OBITELJSKA KNJIŽNICA PRANDAU – NORMANN, RUKOPISNO I TISKOPISNO BLAGO**

Sažetak

Zavičajni fondovi u baštinskim ustanovama uz arhivalije, pokretne i nepokretne spomenike čine i knjižnični fondovi. Oni su temelj proučavanja kulturne povijesti određenoga područja, dokument vremena, identitet zavičaja.

Knjižnica obitelji Prandau-Norman, uz ostale predmete obiteljskog naslijeđa, iznimna je zavičajna spomenička dragocjenost.

Ključne riječi: spomenička knjižna baština, Prandau-Normann, knjižnica, muzejska zbirka

Nakon burnih događanja tijekom 20. stoljeća u kojima je Slavonija bila više puta u poprištu velikih političkih i društvenih promjena, u čemu se nije razlikovala od najvećeg dijela srednje Europe, smatramo da je danas u jeku novih europskih integracija došlo vrijeme da se temeljito istraže brojni kulturni fenomeni iz prošlosti koji su do sada iz različitih razloga ostali zapostavljeni. Jedan od njih su i sačuvane knjižnične zbirke velikaških obitelji koje su u prošlosti igrale istaknutu ulogu u hrvatskoj politici i gospodarstvu, a u međuvremenu su trajno napustile Hrvatsku. Kako su nakon oslobođenja Slavonije od Turaka opustjela zemljišta dodijeljena stranim plemićima čije obitelji su obično imale više grana, koje su osiguravale trajnu komunikaciju između raznih dijelova Europe, naslijeđeni fondovi knjiga i dokumentacije i arhivske građe trebali bi postati trajna kulturna poveznica suvremene Hrvatske i drugih zemalja sa sukladnim ostavštinama.

Knjižnica Prandau-Normann jedna je od posebno bogatih spomeničkih, do

* Mr. sc. Marina Vinaj, Muzej Slavonije Osijek, Trg sv. Trojstva 6, HR-31000 Osijek

** Rad objavljen u Osječkom zborniku 30/2011.

sada uglavnom neistraženih knjižnica, čije posjedovanje nas obvezuje na dostojnu javnu prezentaciju, koja bez opsežnijih istraživanja nije moguća.

Zavičajni fondovi u baštinskim ustanovama uz arhivalije, pokretne i nepokretne spomenike čine i knjižnični fondovi. Oni su temelj proučavanja kulturne povijesti određenoga područja, dokument vremena, identitet zavičaja.

Knjižnica obitelji Prandau-Norman uz ostale predmete obiteljskog naslijeđa iznimna je zavičajna dragocjenost.

Valpovačko vlastelinstvo osnovano je 1721. godine u tijeku nove feudalizacije Slavonije koja je tada potpala pod vlast njemačkih velikaških obitelji. Barun Petar Antun Hilleprand von Prandau dobio ga je na dar od cara Karla IV. kao nagradu za dugogodišnju službu u Dvorskoj komori.¹

Vlastelinstvo nije umnogome izmijenjeno nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije i uvođenja agrarnih reformi, no odluka o ukidanju agrarne reforme prepоловила je posjed koji postoji do 1945. godine.

Upravo u Slavoniji vlastelinske obitelji Normann-Prandau u Valpovu te obitelji Pejačević u Našicama, s kojima su bili u rodbinskoj vezi, svoji političkim, diplomatskim i kulturnim angažmanom znatno utječu na život ovih prostora.²

Sačuvana građa svjedoči o područjima interesa, društvenim usmjerenjima i aktivnostima njezinih posjednika, a sastav zbirke sukladan je zbirkama na dvorovima Hrvatske ali i drugim dvorcima u Srednjoj Europi.

Uz knjižnicu obitelji Normann-Prandau, nakon Drugog svjetskog rata, djelovanjem Komisije za sakupljanje i zaštitu spomeničkih dobara (KOMZA) u osječki je arhiv dopremljen i kompletan arhiv valpovačkog vlastelinstva, važno gradivo za istraživanje povijesti Slavonije u 18. i prvoj polovici 19. st.³

Velik dio inventara dvorca dopremljen je u osječki muzej nakon Drugog svjetskog rata, među njima i bogata knjižnica s preko 9.000 primjeraka. Knjižnica Prandau-Normann jedna je od spomeničkih zbirki Knjižnice Muzeja Slavonije koja čini jedan od devet odjela kompleksnog Muzeja Slavonije u Osijeku.⁴

Uz obiteljsku knjižnicu Prandau-Normann, spomeničke fondove – registri-

- 1 Karaman, I. Valpovačko vlastelinstvo: ekonomsko- historijska analiza; Mažuran, I., Valpovo : sedam stoljeća znakovite prošlosti
- 2 O knjižnici obitelji Pejačević više u Bošnjaković, R. Knjižnica Pejačević u Našicama // Osječki zbornik 27(2004), Str. 249-267
- 3 Sumarni inventar arhivskog fonda: K. Vlastelinski fondovi –HR-DAOS-476, Str. 14-49
- 4 Okružni NO, Prosvjetni odjel odredio je komisiju sa zadaćom da pregleda bivši vlastelinski dvorac grof Normanna u Valpovu i da se izaberu predmeti, koji su umjetničke ili muzejske vrijednosti s tim da se ti predmeti deponiraju, zaključaju i zapečate u jednu naročito za to određenu prostoriju u dvorcu... U Osijeku, dne 21. prosinca 1945., potpis Dr. anica Pinetrović, kustos muzeja – zapisnici KOMZE – dokumentarna zbirka Pov. odjela MSO

rane pri Državnoj upravi za zaštitu kulturne i prirodne baštine 1981. godine kao spomenici nulte kategorije – čine i knjižnica bivših osječkih gimnazije, obiteljska knjižnica Weissman te najstariji fond zavičajne zbirke Essekiana- osječkih tiskovina.

Koliki je uistinu fond knjižnice bio, ne možemo sa sigurnošću ustvrditi. Naime, popisi KOMZE- pohranjeni u Muzeju Slavonije, marno i detaljno bilježe građu koja je dolazila u Muzej tijekom 1946 – namještaj, slike, ukrasne predmete, no o knjigama se govori približno – okvirno, oko dvije pa oko tri tisuće.

Dio građe ostao je u Valpovu, a zasigurno su dio građe, napose one najvrjednije – inkunabule nisu sačuvane- vlasnici ponijeli sa sobom.

Prema sačuvanim inventarnim knjigama – tri inventarne knjige te dijelovima rukopisnog stručnog kataloga – sačinjenih u dvorcu te prema reinventaru i reviziji – riječ je o gotovo pet bibliotečnih jedinica.⁵

Fond knjižnice Prandau-Normann sadržajno je raznolik: od beletristike, klasične literature, kulturno-umjetničkih priručnika, bibliofilskih izdanja. Posebno je izdvojena glazbena zbirka – notna i kazališna, većinom, rukopisna građa.

Knjižnična građa izdvojena je danas u prostorima VIII Bastiona koji koristi Muzej Slavonije. Ovaj jedinstveni fond ističe se širinom zanimanja i sadržaja te kulturološkim usmjerenjem te je stoga vrlo često, uz znanstveno –istraživačke interese i dio izložbenih projekata.⁶

Knjižnica u svome fondu posjeduje pojedinačne knjižne primjerke koji prema različitim karakteristikama (oprema knjige, likovna vrijednost ilustracija, dokumentarno i povijesno značenje marginalija, značenje izdavača i primjerka, podaci o vlasniku) imaju značenje muzejskih predmeta.⁷ Naime, ova knjižnica posjeduje povijesnu, knjižnu, estetsku i brojne druge vrijednosti te je pravi izazov sagledati je ne samo kao knjižnicu, već i kao muzejsku cjelinu koja posjeduje bogatu muzealnost, a time i sposobnost svjedočenja o jednom vremenu, prostoru i velikaškoj obitelji kakva je bila obitelj Prandau-Normann u 18. stoljeću i kasnije.

Kuhač u svojim putopisnim bilješkama Valpovo i njegovi gospodari, objavljenih u nekoliko nastavaka Vijenca i ne bez razloga s podnaslovom Puka, govori o knjižnici smještenoj na katu, spominjući da je tada imala preko 6000 svezaka. Zasigurno su novi gospodari Valpova prenijeli u svoj novi dom i dio svoga knjiž-

5 Rukopisni inventar, kao i katalog otkriva više rukopisa. Nije poznato tko je bio zadužen za inventarizaciju i katalogizaciju ove biblioteka

6 Za potrebe izložbe Tiskopisi 16. stoljeća iz riznice Muzeja Slavonije u Osijeku izdvojeno je dvadesetak naslova iz valpovačke knjižnice

7 Vinaj, M., Stara knjiga između knjižnične teorije i muzejske prakse // Zbornik 11 dana specijalnih i viokoškolskih knjižnica, Opatija, 2010.

noga blaga, bogateći ga i nadopunjavajući generacijama, sluhom pravih bibliofila, širokih interesa i znanja.⁸

Prema sačuvanim katalozima :

VARIA

MILITARIA

POLITIK. JURISPRUDENZ

OEKONOMIE, FORSTWESEN

KARTOGRAFSKA GRAĐA – bez naslova

MEDIZIN

GEOGRAPHIE GESCHICHTE

SPRACHWISSENSCHAFT

MATHEMATIK, PHYSIK, GEOMETRIE

PHILOSOPHIE

THEOLOGIE

NATURGEESCHICHTE

BELETRISTIK

Katalog na listićima:⁹

VARIA – 300 KOM

Bibliotečni katalozi, pisma, , genaologije, kalendari, (Kaleder zum Gebrauche des oesterrichisch –kaiserlichen Hofes für das Jahr 1856-1897.), Strossmaye-rov kalendar, priručnici (Grosses Mahler-Buch), albumi, , časopisi – Hrvatsko kolo, Illustrated London News, 1909, 1910., L'Illustration; , Illustration Theatrale, Index librorum prohibitorum Benedicto 14, Romae, 1744, izdanja JAZU, , Ljetopis, , Radovi, adresari (Allgemeines original Adressenbuch der Industrie und Gewerbe Firmen von Wien und oest – ung Ländern, Wien 1875.; katalozi (izložbeni), Hrvatski školski muzej, njegov postanak i uređenje, 1902., Taschenbuch Gothaisches genealogisches der Freiherrlichen Häuse auef des Jahr 53,-96, Taschenbuch genealogisches der deutschen gräflichen Häuser auf das Jahr 1840 Gotha,

Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theataar und Mode, 1831,

MILITARIA – 50 kom

Schnel-Dresssur der Pferde zum Gebrauche für junge Officiere undP ferde –Liebhaber, Pest 1860, pregledi bitaka, , časnički žurnali,, kalendari (Oesterreic-

8 Kuhač, G., Valpovo i njegovi gospodari // Vienac, Str.

9 Izdvojeni su zanimljivi posebno vrijedni naslovi iz svakog kataloga

hischer Militar Kalendar für das jahr 1854, Wien, povijest ratovanja (Geschichte des Kriegswesens..

POLITIK. JURISPRUDENZ – 60

Juris naturalis elementa, Centralisation und decentralisation in Oeserreich, Wien, 1850., Corpis juris hungarici seu decretum generale ... Budae, 1779., Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, Vol I: _V.; Zagrabiae, 1877., principes de la legislation universelle, Amsterdam, 1776; radić, Stjepan. Današnja fificancijska znanost, Zagreb, 1908., Staatsgrundgesetze der osterreis-chen Monarchie, Wien, 1861.

OEKONOMIE, FORSTWESEN – 100

Poljoprivredni leksikoni, Danhelovski Adolf: Bemerkungen zum Entwurf ei-nes Forst –Gesetzes für Kroatien – Slavonien, 1882., D.A. Tafeln über Visiri-nasse, Längen u. Stärken des deutschen Binderholzes dann zur Berechnung des Eimergehaltes des selben für Forstmänner, Holzhändler und Fassbinder, Essegg, 1861., Domänen Valpo und Dolnji Miholjac in Slavonien , Herausgegeben von der Administration dieser Domänen, Wien 1885., Gartenbuch..., Geschichte zur des Wald –Catarsters in Kroatien- Slavonien, Essek, 1884., Onomatologia oeconomica practica oder oeconiminisches Wörterbuch von einer Gesellschaft oeconomischer Liebhaber, Ulm, Frankfurt u. leipzig, 1760 -63., Die Pfalzen Parasysten, katalog der landu. Forst wirtschaftlichen Ausstellung in Wien 1866.; Katalog cjelokupnoj izložbi vlastelinstva G.H. bar Prandaua u valpovu i D. Mi-holjcu, 1885., njega konja, uređenje vrtova, nametnici, Milobar, Fran: Izabrana poglavlja iz narodnoga gospodarstva , Zagreb, 1902., Mitterpacher, Nachrichten oeconomische, Band 1-15, Leipzig, 1750.; prinos povijesti šumskoga katastra u hrvatskoj i Slavoniji, Osiek, 1884., Sammlung der wichtigsten Regeln in der Ba-umgärtnerney, Leipzig, 1783; , praktično vrtlarstvo, , botanički lesikoni, rječnici bilja, Uzgoj racijonalni pitomoga kunića, Osik, 1877.

KARTOGRAFSKA GRAĐA – 100

Atlasi, karte, 18., 19. St., topografske, turističke karte, karte Italije, , Gene-ral Post und Strassenlarten des Königreichs Ungarn,und Grossfürstenhums, Ho-mann: Atlas regni Bohemiae, Lotter: Carte generale de de taute l’Europe, Schnid-ler, Otto: Situations plad der Stadt Carlsbad, Schul-Atlas

MEDIZIN – 380

Attomyr dr: Briefe uber Homöopathie, Leipzig 1833, priručnici, Physiologia, mwdica, udžbenici, Bibliothek auserlesene medicininische. Sammlung der be-sten werke in der wissenschaft- medicinsli časopis, 1811, 1804, 1808, Wien; Bi-

bliothek der neuesten medicinisch- chirurgischen Literatur für die k.k. Feldchirurgen – veterina, Blanchard Steph: Reformirte Anatomie , Leipzig, 1691; leksikon, farmaceutski, ; Capivaceus Hieronymus: Nova methodus medendi, Francofurti, 1593.; Botanisch medicinischer G arten, Von der Epilepsie oder fallenden Sucht, Allöopathie und Homoöopathie verglichen ini hren principien, Tübingen 1834; Specielle Veterinär- Nosologie und Therapie, Leipzig, 1854; Carsbad historisch-topographisch-naturhistorisch-medicinisches Handbuch mit einer vollständigen Diaetetik, Dresden, Godišnje izvješće o djelovanju slavonskih liečnika u Osieku 1881/2, osiek, 1883.; Fracastorius Hieronymus: De sympathia et antipathia rerumetern de contagione..Lugduni, 1554.; Eimologisches Wörterbuch der veterinär-Medicin, Stuttgart, 1852.

MEDIZIN - 400

dječje bolesti, Die Cholera mit dem besten ..., medicinisch-chirurgische Zeitung, 1793, 96, 1802.; , Practisches medicinisches Handbuch oder kurzer Unterricht wie man die innerlichen Krankeckheiten am besten curiren soll, Leipzig, 1749; ; Universal Register der hoöopathische Journalistik, Leipzig 1836., terapije vodom, Priručnici o praktičnoj medicini, makrobiotika, renesansne medicinske knjige;

farmacija, Lobmayer. Domaća dvorba bolesnika, Zagreb, 1882.; Das neue Landespital in Essek, fiziologija, , patologija, Marković, Radovan, Dječja njega – upute mladoj majci. Zagreb, 1903., Giht, reumatizam, , Handbuch der Veterinar ophatlomologie fur Tierearzte, Plater, Felix: Decorporis humani structuraet usu, Basileae, 1583.; Baden in Osterreich, dijete, Vesalius- De humani corporis fabrica librorum epitome, Basileae, 1543.

GEOGRAPHIE GESCHICHTE A-L – 450 , M -Z - 500

Munz und Medail, priče o državama, enciklopedije, Prinz Eugen von Savoyen, Wien, 1858, Marija Theresia und Joseph II, Ihre Corespondenc, Wien, 1867., Eduard VII intime, Paris, Augaben Oestereichs, izložbe, mitologija,, Geschichte des Kaisers Nicolaus I, biografije, genealogije, Bojničić,, geografski rječnik, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb 1897 – 1904, Opća geografija, Bulić: Hrvatski spomenici u knjinskoj okolicim Geographia antiqua et nova, Crkva stolna u Djakovu, England und Ungarn – Parallele, Mitološki rječnik, Deutschland das malerische und romantische in 10 Sekcionen, , Dnevnik sabora trojedne kraljevine, Zagreb, 1861, P, heraldika, Nacionalnao pitanje, mamoiari uglednika, povijesne slike iz gradskog životaUgarske, Gaj , život grfofa Radettzkog, Memoari Napoleona Bonaparte, Povijest protestantizma u Ugarskoj O vjeri starih slavena prema pravovjeri Arijanaca i Praesemita , Mostar 1900- Gržetić vitez dr Nikola, statistički godišnjak austrijski, Hirc dragutin: Lijepa naša domovina: zemljopisne

slike, Zagreb 1893, Slike izu općega zemljipisa , Hoić dr Ivan, Katančić In veterem Croatorum patriam Indagatio philologica, Zagreb, 1790., Kempf Julije, Klatić Vjekoslav Povijet Hrvata, Kukučjević- Bibliografija jugoslavenska, Zagreb, 1860, Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatskes Dalmacijom i Slavonijom, Zagreb, 1874.; povijesni časopisi, memoari Luja XIV i madam Pompadur; , Menzel Wolfgang, Die letzten 120 Jahre der Weltgeschichte 1740-1860 Stuttgart 1860, Povijest Venecije u životu privatnom od njezina osnutka do propasti Republike, Senj 1888., Biografije klasičnih autora; , Nagy Antun: Izpiszivanje življenja i csinih Napoleona czezara Franzuzah, U zagrebu 1810

Normann Emil Freih: Geschichte der Gesamt Familie von Normann, Ulm 1894, Okupacija Bosne, Terra incognita, Notizien über Ungarn, 1860.; , Hieronymus Osorinus Lusitanus De rebus Emmanuelis regis Lusitaniae... Colonise Agrippinae, 1575; Polibus: Polibio historico greco tradatto pe Lodovico Domenichi... In Vinrgia, 1546; , Povijest gradnje nove župne crkve u gor. Osijeku, Osijek, 1900., Povijet Ugarske, Rabar, Ivan: Poviest carstva rimskoga od Augusta do do smrti Commodove, Zagreb 1888, Povijest najnovijeg vremena od 1815-1878, Rački, Starohrvatska prosvjeta., izdanja Matice hrvatske,

Povijest za mlade, , Geografija za djecu, Smičiklas, - Diplomatički zbornik, Spitzrr, Samuel- Essek; , Spomenica o 25-godišnjem postojanju Sveučilišta Franje Josipa, Zagreb, 1900., Strobl, Ferdinand: meternich , Šišić, život Petra Velikog, , Valla Franjo: Poviest novoga vieka, Vallemont, Valvasor, , Victor, jean: La pelerine Slav, Essek, 1870.;, Značenje Marka Kraljevića u narodnim pjesmama, Volter, zbornik za narodni život i običaje južnih slavena

SPRACHWISSENSCHAFT- 370

Gramatike engleske, , latinski, , talijanski, , upute za učenje latinskog za mlade, , grčki, , filološka djela, , praktična latinska gramatika, , Bučar: Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije, Zagreb, 1910, metode francuskog jezika, , pravila lingua Toscana, rječnik francusko-njemački; , daničić, Gjuro: Akcenti u glahola, ; Korijmi s riječima , Drechler, , Dukat, V: Slike iz povijesti engleske književnosti; , retorika, , jezične vježbenice, udžbenici, , upotrena sinonima u engleskom jeziku, francuskom, engleska frazeologija, njemačka gramatika za škole, , Maretić: historija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima, Zagreb, 1889., Medini Milorad: Povijest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku, zagreb, 1902., usporedne gramatike latinskog, njemačkog, francuskog, jezična analiza klasičnih autora, , povijesti književnosti: ruske, engleske, , mađarska gramatika, , građa za povijest književnosti hrvatske, Truhelka, Valla

Laurentus: De Linguae latinae elegantia libri ... Coloniae Agrippinae 1563,

MATHEMATIK, PHYSIK, GEOMETRIE – 120

Udžbenici, teorije elektriciteta, praktične, primijenjena geometrija, teorija i eksperimenti u fizici, rječnik mehanike, Isac Newton, mehanika,

PHILOSOPHIE – 270

Adamović, Vicko: Gragja za istoriju dubrovačke pedagogije, Zagreb, 1885, , pedagogija, basariček- Ivkanec: Pedagogijska enciklopedija, Zagreb, 1895; , Bazala: povijest filozofije, logika, filozofkse rasprave, , povijest filozofske misli, , osnove filozofije, , pitanje morala, , kritička povijest filozofije, , odnos filozofije i religije, , liogika, metafizika, estetika,

THEOLOGIE – 380

Sveto pismo, , život i doktrina Isusa Krista, moral i teologija, Biblija, Stari i Novi zavjet, , crkvena doktrina, katekizam, , Biblija sacra, , odnos teologije i filozofije, , sv Augustin, , povijest religije, , Erasmo: Novum testamentu.... Basilea, 1522.; Erotika Biblion, , Život Krista za djecu; , tumačenje evanđelja, , Flacius Mathias Illyricus: Catalogus testium veritatis...Argentinæ, 1562.; rasprave – je li crkva u gradu ili grad u crkvi; , povijest papa, , odnos kat crkve i slobodnog zidarstva, Rosenkreutzer, iluminata, povijest koncila, , luther i reform. Crkva, , pisma Clement XIV, , Gospa iz Lurda, , tumačenje novog i Starog zavjeta, Psalmi Davidovi, djela Erassma, Schematismus cleri archidioesis Zagrebiensis, 1860, 69, 70., Spitzer, samuel – judaizam, rječnik Novoga zavjeta,

NATURGEESCHICHTE- 100

Bolesti bilja, herbariji, , Brusina, Spiridon: Građa za neogensku malakološku faunu Dalmacije, Hrvatske i Slavonije uz neke vrste iz Bosne, Hercegovine i Srbije, Zagreb, 1897.; , povijest prirodnoslovlja, , botanički rječnik, , leksikon bilja, Glasnik hrvatskoga naravoslovnoga društva, Zagreb, 1896-99.; , Hirc, Dragutin: Slike iz hrvatske cvjetane, Zagreb, 1880., , povijest minerologije, , Kučera, Oton: Valovi i zrake; , nomenklatura bilja, , Šulek: Jugoslavenski imenik bilja, Zagreb, 1879., , Zorn

BELETRISTIK A-L – 680

Alaupović, Tugomir: Probrane pjesne, Zagreb, 1902., Almanach des Muses, ffffrancuski autori, klasični autori, prijevodi, Ariosto, Lodovico: Orlando Furioso, Arezzo, 1756., - više izdanja, Arnold, Gjuro: Čeznuća i maštanja, Zagreb, 1907., , Augustin, , Balzac, - Otac Goriot, , Bembo, Pietro---1546, , BelVIĆ, Jelica: Iskrice iz svetske kniževnosti, bibliothek, nouvelle, , uvod u poeziju, Boccscchio, G., Il Decamerone, Lione, 1555., , Borota, U malome svijetu, Bulwer, Stari pisci hrvatski, Camoes, Luys: Los Lusios, Alcala, 1580, , Car Viktor Emin, Pusto ognjište, m Cervantes, , Collection of British Authors, Cooper, , sabrana i izabra-

na djela pojedinih autora, nizovi, , croce, , Dante, Nalješković, Nikola, Dumas Alexandre, , Eberhard, , Esope, Evetović, Ante (Miroljub): Sretni inujni časi, osijek, 1908., , Heine, , Hektorović, , Kumičić, , Kurelac, , Kuzmanović, Adalbewrt, De la Fontaine, Leskovar, janko, , Lisinski: Porinili oslobodjenje Hrvata ispod franačkog jarma

BELETRISTIKA M-Z- 800

Magasin enigmatique, , Magazin der Kunst und Literatur, 1794., Marulić, , Matica hrvatska – niz, , Maupassant, , Melvill, Menčetić, , Mickievicz, Miletić, Stjepan, , Milton, - njemački, francuski, engleski, , Moor, Thomas, , Nemčić, Antun, , Novak, Vjenceslav, , Talijanske novele, , Ohnet, Georges, , Palmotoć, , Petrarca, Pichler, Caroline, Poppe, Alessandae, Puškin, , racine, Louis, , radić, Stjepan- Djevojački svijet, Ranjina Dinko, La revue hebdomadaire, , sand, George, Scelta di facezie... Firenze, 1594., Schiller, Schopenhauer, , Scott walter-puno, Sinkiewicz, Henryk, Spindler, Tasso, Terracina Laura Discorso... venetia, 1573., , Tomić, , Josip, Eugen, , Tresić-Pavičić, , Trnski, Ivan, , Turgenjev, Wieland, C.M., Zola. Emile,

Sadržajno raznolik fond, otkriva i bibliofilsku i raritenu građu, rijetka i čak zabranjena izdanja, iznimne primjerke tzv. *divot izdanja* od početka 16. stoljeća do početka dvadesetoga, renesansne uveze i barokne ukrase, ex librise – obitelji no i ranijih vlasnika. Najbrojnija su djela na njemačkom jeziku, no velik broj je na francuskom, engleskom, mađarskom te hrvatsko. Zanimljive su i brojne posvete pojedinim članovima obitelji, posebno kada je riječ o poznatim autorima.

Zanimljivo je, stoga, pretpostaviti, kako se do knjiga dolazilo. Prema detaljnim financijskim zapisima, pohranjenima u Državnom arhivu u Osijeku u sklopu Arhiva Valpovačkog vlastelinstva, iščitavamo redovita izdvajanja za nabavku knjiga te pretplatu na brojnu periodiku redovito nabavljaju i brižno uvezanu.¹⁰

Zasigurno najzaslužniji za knjižnicu je Rudolf I. Normann čiji rukopisni ex libris i nalazimo na najvećem broju primjeraka. Zasigurno se upravo on pobrinuo za valjanu dokumentaciju, rađenu stručno i pedantno – inventarna knjiga – prati kataloški listić te oznaku signature – u gornjem lijevom uglu unutrašnjih prednjih korica.

Za pretpostaviti je da je knjižnica bila znana i širom krugu posjetitelja i poznanika dvorca. Jesu li studenti na bečkim, zagrebačkim i peštanskim fakultetima iz ovih krajeva, mogli koristiti blago obiteljske knjižnice. Poznavajući dobrotvorni rad i mecenstvo članova obitelji, možemo u obiteljskoj knjižnici tražiti i začetke

10 Sumarni inventar arhivskog fonda: K. Vlastelinski fondovi –HR-DAOS-476, Str. 14-49

posudbenog djelovanja, širenja knjige- ta nije li Rudolf bio poticatelj nastanka Hrvatske čitaonice u Valpovu.¹¹

Dolaskom u Muzej građa je inventarizirana i katalogizirana prema tadašnjim kataloškim pravilima, a građa je smještena prema tzv. *numerusu curensu* koji prati i signatura. Obradu je započela dr. Danica Pinterović, a potom Marija Malbaša i mr. sc. Vesna Burić.¹² Završetak kataloške obrade obavljen je nedavno, a slijedi i računalna obrada te, nadamo se, postavljenje kataloga i na mrežne stranice Muzeja Slavonije. Na taj će način ovaj fond biti podastri istraživačima i znanstvenicima, različitih usmjerenja i interesa.¹³

Korisnicima je građa ove knjižnice dostupna kroz abecedni i stručni katalog, ne posuđuje se niti se, prema novim pravilima, odobrava izrada preslika, već samo korištenje digitalnog fotoaparata.

Spomenička knjižnica Prandau –Norman smještena danas u Muzeju Slavonije je važan je segment naše kulturne baštine koji vrijednošću fonda nadilazi okvire sredine u kojoj je nastajao te nas tako neprijeporno spaja s kulturnom tradicijom Srednje Europe.¹⁴

Glazbena ostavština obitelji Prandau, točnije braće Gustava i Karla nastavak je spomeničko- baštinske zbirke. smještene u Muzeju Slavonije. Na žalost, glazbena je građa još uvijek nedovoljno istražene u našim knjižničnim fondovima te stoga valja posebno pozdraviti ovaj skup koji će, nadamo se, potaknuti naše muzikologe na istraživanje ovih dragocjenih riznica.

Prvi puta je ovu građu popisao osječki muzikolog Franjo Kuhač još davne 1876. godine, dok je noviji i potpuniji popis onaj prof. dr. Ladislava Šabana i njegova suradnika Zdravka Blažekovića iz 1978. /79.

Glazbena ostavština raspoređena je, prema autorima popisa u pet serija:

SERIJA M-1 (1-206) – sadrži svjetovne skladbe 19. stoljeća pretežno u obradi

- 11 Poznat je i zabilježen dobrotvorni rad grofa Rudolfa Normanna te njegove supruge Julijane, napose na polju prosvjete i kulture Valpova i Osijeka
- 12 Fond je većim dijelom inventarno popisao u Inventarnim knjigama te kataloški obrađen na rukopisnim i strojotiskanim katalozima. Dio periodike, nakladničkih nizova i duplikata tiskovina nije obuhvaćen ovom dokumentacijom. Tek je nedavno sačinjen kompletan popis i čeka računalnu inačicu.
- 13 Tijekom 2005. godine sudjelujući u reviziji fonda, pri ponovnom otvaranju valpovačkog muzeja, pronađeno je nekoliko desetaka primjeraka knjižne građe iz knjižnice grofa Normanna te skupina od nekoliko stotina knjiga, za koje se kasnije utvrdilo da su pripadali grofici Julijani Normann. Više u Vinaj, M. Knjižnica Julijane Normann – ogled o ženskoj knjižnoj zbirci // Osječki zbornik 29(2009), Str. 327-336.
- 14 Držim da će kompletna analiza fonda koja slijedi ukazati na veličinu i značaj ove knjižnice, ne samo u našim okvirima već i daleko šire.

Karla Prandaua- tvrdo ukoričeni i izvršno očuvani svesci s vrlo lijepim uvezima. Većinu muzikalija čine rukopisi, a manji je dio tiskan, no i rukopisi i tikane muzikalije uvezani su u veće cjeline. Svaki svezak na hrptu ima oznaku instrumenta i i redni broj. Naljepnice – dvojezične – njemački i hrvatski; ispod naslova biblioteke upisan inventarni broj, oznaka mjesta – signatura te broj pojedinog sveska). Valja istaknuti i originalne Karlove skladbe

SERIJA M-2 (1-122) – sadrži crkvene skladbe iz posjeda Gustava Prandaua-rukopisne i tiskane crkvene skladbe koje su se izvodile u kapeli valpovačkog dvorca, a bile su i vrlo često direktno naručene i pisane za obitelj Prandau

SERIJA M-3 (1-109) – sadrži starije slojeve muzikalija iz valpova koji su tijekom rada naknadno otkriveni – pretežno nabavljani u Beču od kraja 18. i poč. 19. stoljeća, a prevladavaju djela vokalne glazbe

SERIJA M-4 (1-144) - sadrži tiskana djela – tiskana djela kraja 18, i poč 19. st., nemaju staru signaturu

SERIJA M-5 (1-19) – kazališna zbirka igrokaza- prva desetljeća 19. St., popularni igrokazi austrijskih autora te prerade na njemački jezik- pohranjena u tridesetak arhivskih kutija

Glazbena ostavština obitelji Prandau dio je glazbene zbirke Muzeja Slavonije, a obimom i vrijednošću svoga fonda zasigurno predstavlja iznimnu građu, koja priziva i poziva znanstvenike na iščitavanje i vrednovanje, a nas čini iznimno ponosnima – ovakovom baštinom oplemenjenima.¹⁵

Stoga će daljnje istraživanje i prikaz ove teme biti značajan doprinos u području hrvatske i srednjoeuropske kulturne i socijalne povijesti, jer će Knjižnicu obitelji Prandau-Normann, jednu od najvećih spomeničkih knjižnica u Hrvatskoj, približiti i široj javnosti, što ona, bez dvojbe, zaslužuje.

Valjalo bi predložiti i nove oblike komunikacije ove vrijedne muzejsko knjižne cjeline s korisnicima – od njena prezentiranja na web-stranicama Muzeja (online katalog obogaćen osnovnim kontekstualnim informacijama) do koncepcije muzejske izložbe u matičnom muzeju, u čijem bi se središtu našla spomenuta knjižna zbirka.

15 Šaban-Blažeković, Izvještaj o dugogodišnjem sređivanju triju glazbenih zbirki u Osijeku i o pregledu glazbenih rukopisa i knjiga u franjevačkim samostanima u Slavoniji i Srijemu // *Arti musices* 11(1980), 1

LITERATURA

1. BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, B., 1971., *Obiteljsko arhivi – sređivanje i naučna obrada* // Arhivski vjesnik 14(1971), 14
2. ČURŽIK, V., 1994., *Valpovština kroz stoljeća*, Narodno sveučilište „Ivan Meštrović“, Valpovo.
3. ČURŽIK, V., 1995., *Valpovačka župa*, Matica hrvatska, Ogranak Valpovo, Valpovo.
4. GACINA, S., 1993., *Ostavština Prandau-Normann u Povijesnom odjelu Muzeja Slavonije u Osijeku* : Pismeni rad za polaganje stručnog ispita za zvanje kustosa, Muzejski dokumentacijski centar, Zagreb
5. KARAMAN, I., 1959., *Sređivanje Arhiva valpovačkog vlastelinstva* // Arhivski vjesnik 2(1959), 2
6. KARAMAN, I., 1962., *Valpovačko vlastelinstvo: ekonomsko-historijska analiza*, Jugoslaven-ska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
7. KUHAČ, F., 1876., *Valpovo i njegovi gospodari* // Vienac 3(1876), 6-12
8. MAŽURAN, I., 2004., *Valpovo: sedam stoljeća znakovite prošlosti*, Poglavarstvo grada Valpova; Matica hrvatska, Ogranak Valpovo, Valpovo.
9. OBAD-ŠČITAROCI, M., 1998., *Dvorci i perivoji u Slavoniji*, Šćitaroci d.o.o., Zagreb.
10. PAUŠAK, M., 2009., *Ostavština plemićke obitelji Prandau-Normann: katalog izložbe*, Ustanova za kulturne djelatnosti „Ante Evetović Miroљjub“, Valpovo.
11. PERČI, LJ., 2006., *Prilog poznavanju glazbenog života u Valpovu od 1790. do 1825. godine u svjetlu arhivskog fonda obitelji Prandau i Normann* // Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku 22(2006).
12. PERČI, LJ., 2008., *Valpovačko vlastelinstvo na početku uprave baruna P. A. Hillepranda* // Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku 24(2008).
13. RADOVANLIJA-MILEUSNIĆ, S., 1998., *Muzejske knjižnice* // Informatica museologica 29(1998), 1-2
14. SAMARŽIJA, Z., *Vrela i literatura o Valpovštini* // Valpovački godišnjak 5(2000).
15. STANIĆ, D., 2003., *Zaboravljeni valpovački barun Karlo Prandau (1792.-1856.)* // Valpovački godišnjak 8(2003).
16. STIPČEVIĆ, A., 2008., *Socijalna povijest knjige u Hrvatskoj*, sv. 2, Školska knjiga, Zagreb
17. ŠABAN, L.; BLAŽEKOVIĆ, Z., 1980., *Izvještaj o dugogodišnjem sređivanju triju glazbenih zbirki u Osijeku i o pregledu glazbenih rukopisa u franjevačkim samostanima u Slavoniji i Srijemu* // Arti musices 11(1980), 1.
18. VINAJ, M., 2006., *Tiskopisi 16. stoljeća iz riznice Muzeja Slavonije Osijek*, Muzej Slavonije, Osijek
19. VINAJ, M., *Knjižnica Julijane Normann – ogled o ženskoj knjižnoj zbirci* // Osječki zbornik 29(2009).
20. VUJIĆ, Ž., 2000., *Baštinski svijet Nikole Zrinskog u Čakovcu* // Zrinski i Europa, Društvo mađarskih znanstvenika i umjetnika u Hrvatskoj, Zagreb
21. VUJIĆ, Ž., 2007., *Izvori muzeja u Hrvatskoj*, Kontura Art Magazin, Zagreb

Abstract

Marina Vinaj
**THE PRANDAU-NORMANN FAMILY LIBRARY, MANUSCRIPT AND
PRINT TREASURE**

Apart from the archived works and mobile and immobile monuments, the homeland collections in cultural heritage institutions also include library collections. They form the base for studying cultural history of a certain area and document a time and identity of a place.

The Prandau-Normann Family Library, along with the other family heritage items, is an exceptional piece of Croatian cultural treasure.

Key words: literary heritage, Prandau-Normann, library, museum collection